

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI**

DİN-DİŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ: ABD ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Mehmet ŞAHİN**

**Tez Danışmanı
DOÇ. DR. Türel YILMAZ**

ANKARA-2007

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Mehmet ŞAHİN'e ait "Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği" adlı çalışma, jürimiz tarafından oybirliği ile Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hasan ONAT
(Başkan)

Prof. Dr. Mümtaz'er TÜRKÖNE
(Üye)

Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK
(Üye)

Doç. Dr. Türel YILMAZ
(Danışman)

Doç. Dr. Canan ATEŞ EKŞİ
(Üye)

ÖNSÖZ

11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de Dünya Ticaret Merkezi’ne ve Pentagon’a yapılan saldırılar, dini uluslararası politikada tartışılır hale getirdi. Saldırıları ABD’de yapılmış olsa da tartışılan yer Orta Doğu oldu. Söz konusu saldırılarla birlikte uluslararası ilişkiler literatürüne “fundamentalizm”, “dini terörizm”, “dini aşırılık”, “Siyasal İslam”, “İlimli İslam”, Evanjelizm”, “Hıristiyan Siyonistler” ve “dinci örgütler” gibi yeni kavramlar girdi. Ayrıca iyi çağrışımlar yapmayan ve kötü bir geçmişı hatırlatan “haçlı seferleri” hatırlatıldı/hatırlandı.

Dinin uluslararası politikada tartışılmaya başlanması bu konu üzerine eğilmemize sebep oldu. Bu konudaki çalışmalar incelendiğinde, dinin uluslararası politika/dış politikada yeri ve önemi konusunda akademik/teorik çalışmaların yok denecek kadar az olduğu gözlenmektedir. Bundan dolayı, dinin uluslararası ilişkilerdeki yeri ve önemini anlatması ve yeni çalışmalara başlangıç olması dileğiyle, “doktora” tezi olarak bu konuyu çalışmaya karar verdik.

Böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasında, öncelikle bana akademik danışmanlık yaparak en sıkıntılı günlerimde sonsuz desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve bu süreçte çektiğim sıkıntıları en iyi bilen değerli hocam Doç. Dr. Türel Yılmaz’a ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca tartışmalarıyla tezime getirdiği katkılarından dolayı değerli hocam Doç. Dr. Mehmet Emin Çağırın’a teşekkür ederim. Dostluğundan haz duyduğum varlığından mutlu olduğum değerli dostum İdris Demir ve birlikte akademik çalışmalar yaptığım, tartışmalarından zevk aldığım değerli oda arkadaşım Mesut Taştekin’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Başta annem olmak üzere, ailemin bütün üyeleri varlığınız beni daha da cesaretlendiriyor. Bu çalışmada katkınız çok fazla, teşekkürler...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

VESTFALYA DÜZENİ ÖNCESİ VE SONRASINDA DİN

A.	VESTFALYA DÜZENİ ÖNCESİ DİN	5
1.	Ortaçağ Avrupası'nda Din	5
2.	Haçlı Seferleri	9
3.	Modern Düşüncenin Öncüleri: Machiavelli ve Guicciardini	13
4.	Reformasyon	16
5.	Reformasyonun Yayılması	17
6.	Augsburg Barışı	19
7.	Otuz Yıl Savaşları	22
8.	Vestfalya Antlaşması	28
9.	Vestfalya Antlaşması'nın Uluslararası Politika Açısından Önemi	30
B.	VESTFALYA DÜZENİNDE DİN	34
1.	Modern Uluslararası İlişkilerin Doğuşu	34
2.	Aydınlanma'nın Dinin Politikadaki Rolü Üzerine Etkisi	35
3.	Sekülerizm ve Uluslararası İlişkiler	38
4.	Dünya Düzenlerinde Din	40
4.1.	Viyana Düzeni	40

4.2.	Versay Düzeni	44
4.3.	Yalta Düzeni	45
C.	ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİNDE DİN	47
1.	İdealizm	48
2.	Realizm	49
3.	Liberalizm	51
4.	Kritik Teori	54
5.	Postmodern Yaklaşım	55
6.	Karar-alma Yaklaşımı	57
7.	Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstrüktivizm)	59
D.	DİNİN ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE “GÖRMEZLİKTEN GELİNMESİ”NİN NEDENLERİ	62

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE DİN

A.	DİNİN ULUSLARARASI POLİTİKADA TEKRAR KENDİNİ GÖSTERMEYE BAŞLAMASI	70
1.	Küreselleşmenin Dinin Canlanmasına Etkisi	73
2.	Büyük Ölçekli Siyasi Değişimlerin Dini Değişimlere Etkileri	74
2.1.	Küresel Düzeyde Ateizmin zayıflaması	77
2.2.	Devlet Sekülerizminin Gerilemesi	78
2.3.	Küresel Düzeyde Hristiyanlığın ve İslamiyetin Gelişmesi	79
2.4.	Dünya Düzeyinde Dini Çeşitliliğin Artması	82
2.5.	Büyük Ölçekli Dini Değişimlerin Uluslararası Politikayı etkilemesi	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE BİR FAKTÖR OLARAK DİN

A. KARAR ALICILARIN DİNİ DÜŞÜNCE VE İNANÇLARI	87
B. DİNİN DIŞ POLİTİKADA MEŞRUIYET KAYNAĞI OLARAK KULLANILMASI	88
C. DİNİ ÇATIŞMALARIN ÜLKE SINIRLARINI AŞARAK BÖLGESEL VEYA ULUSLARARASI SORUN HALİNE GELMELERİ	92
D. ULUS VEYA DEVLET KİMLİĞİ OLARAK DİN	94
E. KUTSAL MEKÂNLARIN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ	100
F. DİNİN ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN KURULMASINA DAYANAK OLMASI	103
G. DİN BİR ÇATIŞMANIN TEMEL KAYNAĞI OLARAK DIŞ POLİTİKAYI ETKİLEMESİ	105
H. GRUP KİMLİĞİ OLARAK DİNİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ	107
I. KURUM KİMLİĞİ OLARAK DİNİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ	109
İ. DİNİN İTTİFAK/DESTEK KURMADA ETKİSİ	111
J. DEVLET MÜDAHALELERİNDE DİNİN ETKİSİ	112
K. DİNİ TEMELLİ SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN DIŞ POLİTİKAYI ETKİLEMELERİ	113
L. DİNİN BİR “TERÖR SORUNU” OLARAK DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ	114
M. DİNİN SİLAHLI ÖRGÜTLERİN KURULMASINA ETKİSİ	117
N. DİNİN “AKTÖR KİMLİĞİ” OLARAK DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ	121
O. DİNİN İÇ ÇATIŞMALARIN TEMEL KAYNAĞI OLARAK DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ	122
Ö. DİNİN ULUSLARARASI METİNLERDE YER ALMASININ DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ	123

P. MEDENİYETİN TEMEL UNSURLARINDAN BİRİ OLARAK DİNİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ	124
---	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABD DIŞ POLİTİKASI VE DİN

A. AMERİKA'DA DİN	128
B. ABD'DE DİNİ GRUPLAR	134
C. DİNİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ	138
1. "Özel Misyonla Seçilmiş Ulus" Yaklaşımı	139
2. Dini Çıkar Gruplarının Dış Politikaya Etkileri	146
2.1. Yahudi Lobisinin Dış Politikaya Etkisi	146
2.2. Evanjelistlerin Dış Politikaya Etkisi	150
D. ULUSLARARASI DİN ÖZGÜRLÜĞÜ YASASI	156
1. Yasanın Çıkma Nedenleri	160
E. 11 EYLÜL SONRASI ABD DIŞ POLİTİKASINDA DİN	169

SONUÇ	175
KAYNAKÇA	178
ÖZET	198
ABSTRACT	200

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
a.g.ç.	:Adı Geçen Çalışma
a.g.e.	:Adı Geçen Eser
a.g.m.	:Adı Geçen Makale
AIPAC	:Amerikan-İsrail Halkla İlişkiler Komitesi
bkz.	:Bakınız
BM	:Birleşmiş Milletler
BMGK:	:Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
c.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
Der.	:Derleyen
Ed.	:Editör
HAMAS	:İslami Direniş Hareketi
hk.	:Hakkında
Hız	:Hazreti
İKÖ	:İslam Konferansı Örgütü
M.S.	:Milattan Sonra
Neocon	:Yeni Muhafazakârlar
s.	:Sayfa
UDÖY	:Uluslararası Din Özgürlüğü Yasası
Vol.	:Volume

GİRİŞ

Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) sonunda imzalanan Vestfalya Antlaşması'ndan günümüze kadar geçen sürede din, uluslararası politika ve dış politika çözümlemelerinde/yorumlamalarında önemli bir unsur olarak görülmeyerek dışlandı. Uluslararası ilişkiler açısından bakıldığında, dinin uluslararası politikadan uzak tutulmasında, Avrupa'nın yaşamış olduğu siyasi tarih ve bilimsel gelişme belirleyici olmuştur. Bu yaklaşımın doğruluk derecesinin yüksek olması sadece Avrupa göz önünde bulundurulduğunda kabul edilebilir. Fakat, Avrupa'nın yaşamış olduğu siyasi tarih ve bilimsel gelişmeleri (Rönesans, Reformasyon, Aydınlanma, Modernizm gibi) bütün dünya yaşamış gibi kabul etmek ve çıkan sonucu buna göre değerlendirmek, sağlıklı sonuç vermesi beklenmemeliydi ve nitekim gelinen sonuç beklenenden oldukça farklı oldu.

Batı deneyimi temel alınarak oluşturulan uluslararası ilişkiler disiplini de diğer sosyal bilimler gibi dini önemsemeyerek, seküler temeller üzerine kuruldu. Dini dikkate almayan bu yaklaşım, Vestfalya Antlaşması'ndan günümüze kadar uluslararası ilişkilerde ağırlığını korudu. Uluslararası ilişkiler uzmanlarının/çalışanlarının/politika yapımcılarının dini görmezlikten gelmeleri, dinin uluslararası politikada hiçbir zaman ve hiçbir şekilde etkin olmadığı anlamına gelmemelidir. Din, Vestfalya ile devletler arası politikada temel belirleyici olma özelliğini yitirmiştir. Fakat araç olarak da olsa devletlerarası ilişkilerde önemli bir unsur olarak varlığını hep korumuştur. Ancak bu, Batı için daha doğrudur. Batı dışında özellikle bazı bölgelerde din, devletler arası ilişkilerdeki önemini hiç yitirmemiştir. Buna rağmen, uluslararası ilişkiler uzmanları dini hiç dikkate almayarak uluslararası/dış politika yaklaşımları geliştirdiler.

Soğuk Savaş yıllarının sonlarına kadar geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımları tüm eksikliklerine rağmen geçerliliğini korudu ve bu zamanda din değişik nedenlerle (komünizm, milliyetçilik, sömürgecilik, kapitalizm gibi.)

uluslararası politika gündeminde yer bulamadı. Bu dönemde seküler temellere dayanan ideolojiler/yaklaşımlar temel paradigmlar olarak günümüze kadar varlığını sürdürdü.

1948 yılında İsrail'in kurulması, 1979 yılında İran'da İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline karşı ABD'nin desteğiyle dini temelli "Yeşil Kuşak" projesinin oluşturulması gibi olaylarla din yavaş yavaş uluslararası politikada kendini göstermeye başladı. Özellikle Orta Doğu'da Arap milliyetçiliğinin başarısız olması, dini temelli örgütlerin kurulmasına ve bölgede zemin bulmasına ve Siyasal İslamın güçlü bir alternatif olarak ortaya çıkmasına sebep oldu. Daha da önemlisi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Orta Asya ve Kafkasya'da İslamiyet, Doğu Avrupa ve Rusya Federasyonu coğrafyasında Hristiyanlık dininde canlanma yaşandı. Daha doğrusu üzeri örtülmüş din, bu örtünün kalkmasıyla tekrar kendini hissettirmeye başladı. Doğu'da bunlar yaşanırken başta ABD ve Japonya olmak üzere gelişmiş toplumlarda dini/mezhepsel çeşitlilik arttı. Ama bütün bu dini canlanmaya rağmen, uluslararası ilişkiler uzmanları 11 Eylül 2001 yılında ABD'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan terörist saldırılar olana kadar gerekli ilgiyi göstermediler. 11 Eylül 2001 olaylarıyla din, uluslararası politikaya ciddi bir şekilde döndüğünü ve önemli bir unsur olduğunu bütün dünyaya net bir şekilde göstermiş oldu.

11 Eylül 2001 olaylarından sonra yeterli olmasa da dinin uluslararası politikadaki/dış politikadaki etkinliği hakkında çalışmalar yapılmaya başlandı. Fakat bu çalışmalara baktığımızda bunların çoğunda dinin uluslararası politikadaki artan önemi hakkında yapılan değerlendirmelerin yeteri kadar sağlıklı olmadığı görülmektedir. Çünkü eskiden dikkate alınmayan din, bu defa da neredeyse "fundamentalizm", "terörizm" ve "aşırılık"la açıklanmaya çalışıldı/çalışılmaktadır. Dolayısıyla dinin uluslararası politikada sadece "fundamentalizm" gibi indirgemeci bir yaklaşımla açıklanması en az görmezden gelinmesi kadar sağlıksız sonuçlar doğuracaktır.

Uluslararası politikada/dış politikada dinin artan önemine rağmen bu konudaki akademik/teorik düzeydeki çalışmaların hiç yok denecek kadar az olması bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etti. Söz konusu çalışma, dinin önemli bir uluslararası politika/dış politika unsuru olduğunu, tarihi süreç içinde incelemeyi amaçlamaktadır.

Tezin Birinci Bölümünde, Vestfalya öncesi dinin devletler arasındaki yeri ve bu süreçte din ile siyasal otorite arasında verilen mücadele ve gelinen sonuç anlatılmaya çalışıldı. Daha sonra dinin uluslararası politikadan uzaklaştırıldığının simgesi olan Vestfalya Antlaşması'yla başlayan Vestfalya Düzeni'nde dinin uluslararası politikadaki yeri ele alındı. Ayrıca bu bölümde uluslararası ilişkilerin temel teorik yaklaşımları ana hatları ve dinin bu yaklaşımlarda yer almadığı ve en son olarak ise, dinin uluslararası ilişkilerde önemsenmemesinin nedenleri anlatılmaya çalışıldı.

Tezin İkinci Bölümünde ise, Soğuk Savaş sonrası dönemde dinin uluslararası politikada yavaş yavaş belirgin hale gelmesinin sebepleri ortaya konulmaya çalışıldı. Dünyada yaşanan büyük değişimlerin neden olduğu gelişmelerle birlikte, dinin tekrar uluslararası politikada nasıl önemli bir unsur olarak ortaya çıktığı ayrıntılı bir şekilde anlatılmaya çalışıldı.

Tezin Üçüncü Bölümünde, dinin artık uluslararası politikada/dış politikada ihmal edilmeyecek/görmezlikten gelinmeyecek kadar önemli bir unsur/araç olduğunu gösteren konular bütün ayrıntılarıyla ele alındı. Bugün itibariyle dinin uluslararası politikada/dış politikadaki önemi 18 maddeyle anlatılarak bu konuya dikkat çekilmeye çalışıldı. Tezin bu bölümünde ele alınan olaylardan da anlaşıldığı üzere, din artık görmezlikten gelinemeyecek derecede uluslararası politikada/dış politikada yerini almıştır.

Tezin son bölümünde ise, dinin uluslararası politikadaki/dış politikadaki artan önemini ortaya koyan bir olay çalışması olarak ABD Dış Politikası'nda din unsuru ele alınarak, "örnekleme" yoluyla konu incelenmeye çalışıldı.

Söz konusu çalışmada varılan temel sonuç ise şudur; din artık günümüzde uluslararası politika/dış politikada dikkate alınması gereken önemli bir unsur haline gelmiştir. Hatta dinin uluslararası ilişkilerdeki önemini dikkate almayan yaklaşımlar, bugüne kadar uluslararası politika/dış politika değerlendirmelerinin eksik yapılmasına ve dolayısıyla ağır bedellerin ödenmesine neden olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan uluslararası politika sorunlarını çoğunda din önemli bir faktördür. Bugün itibariyle dinin uluslararası politikadaki yerini anlatan bir “politik teoloji”ye ihtiyaç vardır ve bu konunun ciddi ve rasyonel bir şekilde uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından ele alınmasının gereği ortaya çıkmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

VESTFALYA DÜZENİ ÖNCESİ VE SONRASINDA DİN

A. VESTFALYA DÜZENİ ÖNCESİ DİN

1. Ortaçağ Avrupa'sında Din

Avrupa'da 1648 yılına kadar din hayatın hemen hemen her alanında olduğu gibi iç ve dış politikanın da belirleyici unsuru idi. Bu dönemde Avrupa'da siyasi otoritelerin meşruiyeti bile dini referanslara dayandırılmaktaydı. Devletlerarası ilişkiler için önemli olan savaş, barış, diplomasi, düzen, egemenlik, meşruiyet ve otorite¹ gibi temel kavramlar dini temellere dayandırılarak tanımlanmaktaydı. Yönetim açısından kilit öneme sahip olan “meşruiyet” ve “egemenlik” dine dayandırılmaktaydı. Bu dönemde din, politikayı Tanrı'nın mutlak hâkimiyetinde birleştirmişti. Siyasal otoritenin gücü Tanrı'dan kaynaklanmaktaydı ve buna bağlı olarak da politik kurallara itaat etmek inançlı bir Hristiyan olmanın önemli bir gereği idi. Ayrıca, Ortaçağ medeniyetinin sınırları da dini inanca göre sınırlandırılmıştı. Buna göre, Hristiyanlık nerede bitiyorsa, medeniyet orada bitiyordu.² Ortaçağ Avrupa'sında din, siyasi otoriteyi birleştirici bir rol oynuyordu.

Ortaçağda Katolik kilisesinin başı ve Hristiyanların dini lideri olan Papa, en azından teoride devletlerarası anlaşmazlıklarda arabuluculuk görevine sahipti ve hiyerarşik açıdan siyasi liderlerin üstüydü. Çünkü Kilise, egemenliğin hukuki kaynağını temsil ediyordu ve hükümdar, yetkisini Tanrı'dan alıyordu. Ortaçağ Avrupa'sında Kilise ile devlet birlikte iş görüyorlardı ve bu çerçevede en önemli rol Kiliseye düşüyordu.

¹ “Otorite” genel olarak dinler tarihinde din adına ortaya çıkan ve inananların itaatini zorlayan güçler olarak algılanmaktadır. Bu konuda bkz. Mustafa ALICI: “Yahudi-Hristiyan Geleneğinde Dini Otorite”, *Dini Otorite*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 43.

² John D. CARLSON and Erik C. OWENS: “Reconsidering Westphalia's Legacy for Religion and International Politics”, *The Sacred and the Sovereign: Religion and International Politics*, Der. John D. CARLSON and Erik C. OWENS, Georgetown University Press, Washington, D.C., 2003, s. 14

Ortaçağ Avrupa'sında din otoritenin kaynağı olduğu gibi, bilimin de kaynağı durumundaydı. Toplumda meşruiyet kazanacak fikirlerin bir anlamda Katolik Kilisesinin onayından geçmesi gerekiyordu. Kilisenin onayını almış olan Kral, egemenliği altındaki ülkede meşru kabul ediliyordu. Ayrıca Tanrı, krallara ve hükümdarlara, devletin güvenliğinin korunması amacıyla şiddeti haklı bir araç olarak görüyordu. Böylece egemenliğin kaynağını Tanrı'dan alan kral, yasaların uygulanması ve sivil düzenin devam ettirilmesi için meşru yetkiye sahip oluyordu. Kral yetkiyi Tanrı'dan aldığından Kralın yönetimi altında olan insanların da iyi bir vatandaş olabilmeleri için yönetime itaat etmeleri gerekiyordu. Bu dönemde Kilise tarafından yardım edilmediği sürece, insanoğlunun düzeni ve barışı tek başına koruyamayacağına inanılmaktaydı. Avrupa'da bu inanış, Ortaçağ sona erene kadar bütün toplum teorilerinde etkisini göstermiştir.³

Ortaçağ Avrupa'sında insanlar siyasal otoritenin Tanrı'dan başka herhangi birisi tarafından bahsedilebileceğini düşünmediler/düşünemediler. Zaten bu dönemde siyasal çalışmalar küçük çaplı olup, Kiliseye bağlı azınlığın tekelindeydi. Bir savaşın meşru olup olmadığının kararı Kiliseye bağlı bilim adamlarının elindeydi. Nitekim "Haklı Savaş"⁴ kavramının oluşumunda Kilisenin yaklaşımları temel alınmıştır. Bu bağlamda geleneksel düzeni devam ettirebilmek için, dışarıdan gelen saldırılara savunma amaçlı yapılan savaşlar ve "kâfirlere" karşı Tanrı adına yapılan savaşlar "Haklı Savaş"lar olarak görülmüştür. Nitekim Augustine'e göre, Roma'nın saldırgan barbarlara karşı mücadelesi böylesi bir meşru/haklı savaşın örneğiydi.⁵

Nihayetinde Ortaçağ Avrupa'sında Kiliseye bağlı siyasal bir doktrin gelişti. Bu doktrine göre, Avrupa'daki bütün krallar ve hükümdarlar, yetkilerini Tanrı'dan alıyorlardı ve Kilisenin başı olan Papa, Tanrı'nın yeryüzündeki

³ Torbjon L. KNUTSEN: *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, Açılım Kitap, İstanbul, 2006, s. 38.

⁴ Haklı Savaş kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz: Fulya A. EREKER: "İlk Çağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, Güz 2004.

⁵ KNUTSEN: a.g.e., s. 39.

temsilcisi kabul edildiğinden, Avrupa’da krallar ve imparatorlar Roma’ya karşı itaat ve teslimiyet göstermekle yükümlüydüler.⁶ Çünkü yukarıda da bahsedildiği üzere, otoritenin kaynağı, yani yönetimin meşruiyeti Tanrı’ya dayanıyordu ve bunun yeryüzündeki temsilcisi de Papa idi.

Ortaçağ’da yönetimin meşruiyet kazanmasını sağlayan otoritenin Tanrı’dan kaynaklandığı düşüncesi sadece Katolik Kilisesi’nin düşüncesinde görülmemektedir. Bunun yanında Doğu Roma’da (Bizans) etkili olan Hristiyanlığın diğer bir mezhebi Ortodoksluk ve başka bir din olan İslamiyet’te de otoritenin kaynağı dine dayanıyordu. Yani yönetim meşruiyetini kutsalından alıyordu. Doğu Roma’da sivil ve dini kurumlar iç içe geçtikleri için bunları birbirlerinden ayırmak neredeyse imkânsız idi. İstanbul’daki Kilisenin başı imparator tarafından atanır ve görevden alınırdı. Çünkü Tanrı’nın yeryüzündeki halifesi kabul edildiği için İmparator, devletin başı olduğu gibi Kilisenin de başı idi. Bundan dolayı dış ilişkilerin temel kavramlarından olan savaş ve diplomasi ister istemez dini bir içeriğe sahip oluyordu.⁷

Ortaçağ’da Hristiyan dünyasında olduğu gibi olmasa da, İslam dünyasında da din hayatın hemen hemen her alanında güçlü etkiye sahipti. Yönetim, “Halifelik” gibi siyasi/dini bir kurum tarafından şekilleniyordu. Batıda olduğu gibi İslam dünyasında ne bir Kilise ne de ruhban sınıfına benzer bir yapılanma vardı. Fakat dini kuralların belirleyici olduğu siyasal bir yapı mevcuttu. Siyasal tartışmalar, seküler analiz ve teorilerden ziyade, teolojik bir temelde yapılıyordu. İç politikada İslam kanunları uygulanırken, dış politika ise, dini düşünce ve inançların etkisi ile tanımlanıyordu. Bu dönemde İslam hukukçularının dünya algılamaları dini temellere göre yapılmaktaydı. Nitekim İslam hukukçuları, dünyayı “Darü’l Harp” (İslami olmayan-İslam’ın egemen olmadığı yer) ve “Darü’l İslam” (İslam yurdu-İslamın egemen olduğu yer) şeklinde tanımlamışlardır.⁸

⁶ KNUTSEN: a.g.e., 39.

⁷ KNUTSEN: a.g.e., 31.

⁸ KNUTSEN: a.g.e., 34.

Ortaçağ'da sadece Hristiyan ve İslam dünyasında yöneticilerin meşruiyeti Tanrı'ya dayanmıyordu. Yahudilikte de yönetimin meşruiyetinin kaynağı dine dayanmaktaydı. Yahudilik karakteri itibarıyla peygamberine ve kutsal kitabına aşırı vurgu yapan, doğmuş olduğu kavmin etnik kökeninde ısrar eden, onun tarihine kutsal bir tarih olarak önem veren bir dindir.⁹ Kral peygamber tarafından atanır ve Tanrı yolunda giderse yönetim meşruiyet kazanır.

Görüldüğü üzere, Ortaçağ'da üç ilahi dinin hâkim olduğu coğrafyada, yönetimlerin meşruiyeti dine dayanmaktaydı. Bu dönemde din sadece yönetimin temel kaynağı değil aynı zamanda bilimin ve hukukun da ana kaynağı durumundaydı. Ortaçağ düşüncesinde Tanrı, tartışmasız hâkim unsurdur. İnsanoğluna düşen görev ise, Tanrı tarafından verilen rolü oynamaktır. Buradan hareketle, İlahi metne sadık kalarak rolünü oynaması için insanlar arasında, boyun eğmesini sağlayacak ve güçlerini Tanrı'nın isteğinden alan, Kilise ve devlet otoriteleri inşa edilecektir.¹⁰

Özellikle Ortaçağ Avrupa'sında yönetimin, bilimin ve hukukun temel kaynağı olan dinin (kilisenin) tartışmasız hâkim konumu hemen hemen hayatın her alanını etki altına almıştı. Bu dönemde devletin meşruiyeti vatandaşını rahat, huzurlu ve refah içerisinde yaşatmasından kaynaklanmıyor, kutsaldan kaynaklanıyordu. Gücü Tanrı'dan alan devlet, davranışlarında serbestçe hareket edebiliyordu. İyi bir vatandaşın görevi ise, Tanrı'nın gücüne dayanan devletine itaat etmekten geçiyordu.

Ortaçağ düşüncesinde hâkim güç olan Tanrı "egemenliğin" gerçek sahibi, Kral ise bunu kullanan Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. İç politikada olduğu gibi devletlerin yürütmüş olduğu dış politika da ister istemez dine dayandırılmış ve savaş, barış, diplomasi gibi dış politikanın temel unsurları, dini temeller

⁹ ALICI: a.g.m., s. 46.

¹⁰ KNUTSEN: a.g.e., s. 56.

üzerine oluşturulmuştu. Aslında bu dönemde devletler dağınık kitleleri harekete geçirmek ve onları amaçları doğrultusunda kullanmak için dini kullanmışlardı. Din bu dönemde hem bütünlüğü sağlamada hem de yürütülen savaşların meşruiyetini ortaya koymada yöneticilere bulunmaz fırsatlar sunmuştur. Ayrıca Batıda Krallar meşruiyet kazanmak için Papa'nın kutsamasına muhtaç olduklarından, ordularını zaman zaman Roma'nın emrine vermişlerdir. Kralların meşruiyetlerini dinden almaları, Kilisenin ise askere ihtiyacı olması krallıkla Kilise arasında ciddi pazarlıkların yaşanmasına sebep olmuştur.¹¹ Batıda bu dönemde ancak Tanrı'nın lütfu ile kral olunuyordu. Bu süreçte devlet ile din ortak iş görüyorlar ve başrolü de Kilise oynuyordu.¹² Bu iş birliğinin görüldüğü en önemli olaylardan biri de Haçlı Seferleridir.

2. Haçlı Seferleri

Tarihte dinin etkisinin en çok görüldüğü savaşlar Haçlı Seferleri sırasında yapılan savaşlardır. Kilisenin başı ve Hristiyan dünyasının lideri olan Papa II. Urban, Hristiyanlarca önemli kutsal yerlerin Müslümanların hâkimiyetinde olduğunu hatırlattı ve Kudüs'ü kurtarmak amacıyla oluşturulan orduya katılacakların günahlardan arınacağı sözünü verdi. Papa'nın bu çağrısı üzerine Avrupa'nın değişik bölgelerinden insanlar, Kutsal yerleri Müslümanların hâkimiyetinden kurtarmak amacıyla oluşturulan orduya katıldılar. İslam'ın, doğuşundan kısa bir zaman sonra siyasi bir kimliğe bürünerek hızla yayılması ve Kudüs başta olmak üzere Hristiyanlarca kutsal kabul edilen bazı yerlerin ele geçirilmesi¹³, Hristiyan dünyasını harekete geçirdi. Haçlı Seferlerinin resmi açıklamasına göre Hz. İsa'nın kabrinin de bulunduğu kutsal şehir (Kudüs) ancak silah gücü ile alınabilirdi. Her ne kadar Papa'nın çağrısı üzerine oluşturulmasına

¹¹ Fatma Mansur COŞAR: *Din Savaşları*, Buke Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 37.

¹² COŞAR: a.g.e.,s. 23.

¹³ Her ne kadar bölge, Müslümanların kontrolünde olsa da Kutsal Topraklar ve Hz. İsa'nın kabri Hristiyan hacılara açıktı. Araplar onları rahatsız etmedikleri gibi, Batılıların hacılar için hanlar ve hastaneler açmasına izin vermişlerdi.

ve dini argümanların ön planda olmasına rağmen Haçlı Seferleri Arnold Toynbee'ye göre, “geçici bir fetih ve ticaret hareketi”dir.¹⁴

Fatma Mansur Coşar, Haçlı Seferlerinin sebeplerini üç başlık altında toplamıştır.¹⁵ Birincisi, Ortaçağ Avrupa'sında çok güçlü olan “dini tutkular”dır. Bu dönemde Avrupa'da Kilisenin, toplumun her alanına müdahil olmasından dolayı bu durumun yaşanmasında etkisi fazladır. İkincisi, Papalığın giderek artan gücü ve bu gücü sürekli olarak artırmak istemesidir. Bu amaçla Katolik Kilisesinden ayrılan Bizans'ın Katolikliğe tekrar kazandırılarak, Papalığın egemenliği altına alınması için çalışılmıştır. Burada dini ve siyasi nedenler birbirinden ayrılmazlığını göstermektedir. Üçüncü sebep ise, dini nedenlerin dışında toplumsal katmanların laik çıkarları ile ilgilidir.

Haçlı Seferlerinin söz konusu nedenlerinden de anlaşılacağı üzere, Papa'nın çağrısı üzerine dini motivasyonlarla yapılsa da maddi çıkarların da ağırlık kazandığı açıkça görülmektedir. Din, bu seferlerde toplumu mobilize etmek için itici ana güç olarak kullanılmıştır. Haçlı Seferlerine katılımın sağlanması için Papa tarafından Avrupa'ya tahrik edici dini çağrılar gönderilmiştir. Bu çağrılarda insanları özendirmek için bazı vaatlerde bulunulmuştur. Bu vaadlerde; Tanrı uğruna şavaşa katılmanın onurlu bir davranış olduğu, bu uğurda ölüm halinde cennetle ödüllendirileceği vurgulanmış, Hz. İsa'nın kabri ve Kudüs gibi kutsal yerlerin Müslümanların elinden kurtarılmasının karşılığında sefere katılanların günahlarının affedileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu dini vaatlerin dışında, borçların erteleneceği ve Doğu'daki zengin yaşamdan pay elde edileceği gibi maddi çıkar vaatlerinde de bulunulmuştur. Haçlı Seferlerine katılma konusunda bu çok önemli vaatlerin yanı sıra, söz konusu davadan dönerlerin cezasının da aforoz olacağı belirtilmiştir.¹⁶

¹⁴ Arnold TOYNBEE: *A Study of History*, Oxford U.P., 1958, aktaran COŞAR: a.g.e., s. 52.

¹⁵ COŞAR: a.g.e., s. 52.

¹⁶ COŞAR: a.g.e., s. 52.

Haçlı Seferlerinin başlatılmasında ve sürdürülmesinde başta Papa'nın girişimleri olmak üzere din, savaşı meşrulaştırıcı bir rol oynamıştır. Haçlı Seferleri, "dini seferler" olarak görülmesine rağmen, askeri kumandanların üzerinde tartıştığı, lojistik ve stratejik konuları da içeren askeri birliklerin oluşturduğu seferlerdir. Dinin bu seferlerdeki asıl önemi meşruiyet aracı olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Papa, Haçlı Seferlerinin nihai amacının Kutsal yerlerin Müslümanlardan alınarak özgürleştirilmesiyle Hristiyanlığın kurtarılacağını vurgulamıştır.¹⁷ Papa tarafından ileri sürülen bu argümanlar, seferlerin meşrulaştırıcı temelleri olmuştur. En azından yapılan savaşın haklılığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Dini amaçlar ön planda tutularak yapılan bu seferlerin, yalnızca dini değil, hatta hem Doğu hem de Batı için çok ciddi siyasi sonuçları olmuştur. Haçlı Seferleri, Doğu'da Müslüman dünyasının birleşmesine ve bu birleşmenin askeri bir nitelik kazanmasına sebep oldu. Batının bir anlamda top yekûn saldırısı, Doğuda Müslüman dünyasının ordularını düzenlemelerine ve kaynaklarından askeri güçlerine daha çok pay ayırmalarına neden oldu. Böylece Doğu Müslüman dünyası, Batı karşısında daha güçlü ve daha da düşman hale geldi. Amaçları göz önüne alınarak bir değerlendirme yapılacak olunursa, Haçlı Seferlerinin Batı açısından tam bir başarısızlık olduğu söylenebilir. Birinci Haçlı Seferinden sonra toparlanan Müslümanlar Kudüs dâhil Filistin ve Suriye'deki haçlı devletlerini yıktılar. Bundan daha da önemlisi, Bizans, Müslümanların tehdidi altına girmiş oldu.¹⁸

Haçlı Seferleri Batı açısından bakıldığında, dini değişimlerin yanında önemli siyasi ve askeri değişimlere de sebep oldu. Öncelikle, bu seferler Batı'da daha düzenli, güçlü ve güvenli devletlerin kurulmasına yardımcı oldu. Erken dönem Ortaçağ savaşları amatörce ve küçük çaplı savaşlardı. Oysa Haçlı Seferleriyle birlikte, askeri açıdan organizasyon kabiliyetinde dikkate değer bir gelişme gösterdiler. Batı, dış dünyada geniş çaplı saldırılar yürütebilecek kadar

¹⁷ KNUTSEN: a.g.e., s. 44.

¹⁸ KNUTSEN: a.g.e., s. 44.

güçlü, düzenli ve güvenli bir yapılanma oluşturdu. Bunun yanında Haçlı Seferlerinin diğer bir önemli özelliği kıtalararası bir organizasyon olmasıdır. Haçlı Seferleri ile Batı, Roma İmparatorluğu'ndan beri ilk kez kıtalararası stratejilere göre hareket eden ordular oluşturdular. Bu büyük organizasyonun oluşmasında en önemli rolü, Papa oynamaktaydı. Çoğu zaman hangi savaş meydanında ihtiyaç olduğunu hissederse, sermayeyi oraya gönderecek güce sahipti.¹⁹ Ayrıca, Haçlı Seferleri süreklilik arz eden bir seferler dizisiydi. Bu süreçte Krallar yeni bir örgütlenme ihtiyacı hissettiler. Soyluluk giderek artan bir şekilde askere alınma durumuna göre verilmeye başlandı. Yani Krallar, soyluluğu askere alınanlara bahşetmeye başladılar ve bu yolda hizmet etmek isteyenlere, karşılığında maddi imkânlar verileceğine dair vaatlerde bulundular.²⁰

Haçlı seferlerinin neden olduğu askeri ve siyasi örgütlenmedeki bu değişikliklerden başka iki önemli gelişme daha meydana geldi. Birincisi, eski tip feodal ordu yapısından, hizmet karşılığı paralı asker ordu yapısına geçiş gerçekleşti. Bu gelişme paranın varlığına ve merkezileşmiş mali kurumların hızlı bir şekilde gelişmesine sebep oldu. İkinci gelişme ise, çok açık bir şekilde ekonomik ve siyasi gücün Kralların elinde toplanması ile ilgilidir. Haçlı Seferleri sonucunda Krallarla yerel gruplar arasındaki ilişkilerde ciddi değişiklikler meydana geldi. Bir anlamda bu seferler, Ortaçağ Avrupa'sındaki sosyal katmanlar arasındaki mevcut yapıda önemli değişikliklerin yaşanmasına sebep oldu.²¹

Haçlı Seferlerinin başlangıçtaki dini içeriği giderek, siyasi ve ticari bir hale doğru kaydı. Dini önceliği olan bu seferler, özellikle Avrupa'da hem dini hem de siyasi anlamda toplumsal ve ticari sonuçlara sebep oldu. Avrupa'da yerleşmiş mevcut kurumlar (kilise, feodalite) yara almaya başladılar ve özellikle de Kilise'nin gücü ve otoritesi tartışılmaya başlandı.

¹⁹ KNUTSEN: a.g.e., s. 44.

²⁰ KNUTSEN: a.g.e., s. 45.

²¹ KNUTSEN: a.g.e., s. 45

3. Modern Düşüncenin Öncüleri: Machiavelli ve Guicciardini

Hristiyan teolojisi; bilimdeki, siyasetteki ve toplumdaki hâkim konumunu özellikle Haçlı Seferlerinden sonra ciddi anlamda yitirmeye başladı. Bir kısım bilim adamları/düşünürler, mevcut Ortaçağ düzenini eleştirmeye başladılar ve bu suretle modern uluslararası ilişkiler sisteminin temellerinin atılmasında öncü rolü oynadılar. Ayrıca bu öncüler ortaya attıkları fikirlerle Kilisenin egemenliğini sarstılar. Söz konusu öncü düşünürlerden Niccolo Machiavelli(1469-1527) ve Francesco Guicciardini(1483-1540) gibi Rönesans²² dönemi aydınları ortaya koymuş oldukları yeni yaklaşımlarla Ortaçağ düşünce sistematığının dışına çıktılar.

Niccolo Machiavelli 1513 yılında yazdığı ancak ölümünden sonra yayınlanan *Prens*²³ adlı eserinde devlet adamlarının nasıl davranması gerektiği ve devletlerin önceliklerinin neler olduğu ve neleri dikkate alarak hareket etmeleri gerektiği konusunda yeni yaklaşımlar ortaya koymuştur.

Uluslararası ilişkiler tarihçisi Torbjon L. Knutsen'e göre, Machiavelli'nin siyaset teorisine büyük katkıları olsa da, uluslararası ilişkiler teorisine katkısı az olmuştur. Knutsen'a göre, Machiavelli uluslararası ilişkileri değil, devletlerin kendi iç siyasetini konu almıştır. Devletlerarası ilişkilerden bahsederken modern "güç dengesi"²⁴ kavramını kullanmamıştır ve siyaset eylemini, talih (fortuna) ve fazilet (virtu) kavramlarına dayanarak veya modern bencillik kavramını

²² Rönesans: XI. Yüzyılda İtalya'da başlayan ve diğer Avrupa ülkelerine de yayılan bilimde, sanatta, edebiyatta meydana gelen gelişmelerdir.

²³ Niccolo MACHIAVELLI: *Prens*, Bordo-Siyah yayınları, İstanbul, 2004.

²⁴ Güç Dengesi: Uluslararası ilişkilerin en temel kavramlarından biridir. Tarih boyunca ortaya çıkan bütün devletler, belirli bir engel ile karşılaşmadıkları sürece güçlerini artırmaya çalışmışlardır. Güç artırımı önündeki en önemli engel ise, genellikle bir başka devletin varlığı ve gücü olmuştur. Bu nedenle üç ya da daha fazla devletin yer aldığı her uluslararası sistemde bir güç dengesi ilişkisine rastlamak mümkün olmuştur. Örneğin, bir uluslararası sistemde A, B ve C olmak üzere başlıca üç devlet bulunduğunu varsayalım, eğer A devleti B devletini işgal ederse C devletin durumu da bu gelişmeden olumsuz etkilenecektir. Çünkü, bu durumda A devleti iyice güçlenmiş, dolayısı ile C devletini de tehdit eder duruma gelmiştir. Bu durumda C devleti B devletin yanında yer alacak, bu devlet ile A devletine karşı güç dengesi oluşturacaktır. Faruk SÖNMEZOĞLU: Der. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2005, s.300.

kullanarak açıklamaktadır.²⁵ Fakat Machiavelli'nin dini ve ahlaki davranışları dikkate almayan, sadece başarıyı amaçlayan bencil/çıkarıcı yaklaşımı devletlerarası ilişkilerde izlenen temel yol olmuştur. Machiavelli bu yaklaşımı ile *realpolitik*'te tamamıyla dünyasal faktörlerin rol oynadığını vurgulamıştır.²⁶

Machiavelli siyasi değerlendirmelerinde “ilahi unsuru” (dini) tamamen söylemlerinin dışında tutmuştur. Ona göre, başarı ilahi olana bağlı olmakla elde edilemez. Aksine Machiavelli, dinsel bağlantıyı açıkça yok sayarak, siyasi ve askeri kararlar verilirken somut verilerin önemini vurgulamıştır. *Realpolitik*'in ortaya çıkışına kadar, Machiavelli'nin yöntemleri o dönemde yöneticiler tarafından meşru kabul edilmedi. Çünkü din hala Avrupa'da etkili konumunu korumaktaydı. Machiavelli devletin çıkarlarını ve güvenliğini ön planda tutarken, dini de tamamen yok saymamıştır. Bir Prens'in özelliklerinden bahsederken, “son derece dindar görünmelidir” demiştir. Machiavelli burada yöneticinin dindar “olmasından” değil, dindar “görünmesinden” söz etmektedir.²⁷ Bu da açıkça göstermektedir ki; Machiavelli dini, siyasi amaçlar uğruna kullanılabilecek bir unsur olarak değerlendirmekteydi.

Francesco Guicciardini'nin ise, uluslararası ilişkiler açısından en önemli çalışması “*İtalya Tarihi*” isimli eseridir. Guicciardini'nin uzun süreli bir etkiye sahip olan bu eserinde İtalyan şehir devletleri arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Bu eserde Guicciardini, dini dikkate almayan bir yaklaşım sergilemiş ve XV. yüzyılın sonlarında İtalyan siyasetini şekillendiren ittifaklar, savaşlar ve diplomatik hareketler karmaşasını izleyerek, güç dengesi mekanizması sayesinde kendi kendini düzenleyen bir şehir devleti sistemi imgesi çizmiştir.²⁸ Guicciardini Thucydides'ten de etkilenmiştir. Thucydides “*Peloponasyan savaşları*” isimli eserinde güç dengesini uzun uzadıya anlatmıştır. Güçlü, hırslı bir devletin, küçük devletlerin ittifakı ile denetim altında tutulabileceği düşüncesi, daha sonraki yüzyıllarda uluslararası ilişkiler teorisini etkilemiştir. Guicciardini de

²⁵ KNUTSEN: a.g.e., s. 64.

²⁶ COŞAR: a.g.e., s. 61.

²⁷ MACHIAVELLI: a.g.e., s.134.

²⁸ KNUTSEN: a.g.e., s. 70.

İtalyan şehir devletleri arasındaki ilişkileri açıklamada güç dengesi prensibini kullanmıştır. Güç dengesi argümanını kullanması, Guicciardini'nin ilk modern uluslararası ilişkiler teorisyenleri arasında yer almasını sağlamıştır.²⁹

Machiavelli ve Guicciardini ortaya koymuş oldukları yaklaşımlarla Ortaçağ düşünce yapısının dışına çıkmışlardır. Dini merkezli Ortaçağ düşünce sisteminden büyük bir sapma göstermişlerdir. Ortaya koymuş oldukları düşüncelerle entelektüel temelleri Hristiyan teolojisine dayanan bilim adamlarını şaşırtan, Machiavelli ve Guicciardini, diğer hümanistler gibi tarihi olayların analizine dayanan bilimin, siyaseti belirleyeceğine inanıyorlardı.³⁰ Bu bağlamda bu iki öncü modern düşünce adamları Tanrı'yı bilimsel anlayıştan uzaklaştırdılar. Ancak bunu, Tanrı'nın varlığını açıkça inkâr ederek yapmadılar. Dikkatleri, kutsaldan devletin güvenliğine kaydırarak zımnen gerçekleştirdiler. Teolojik yaklaşımları göz ardı ederek, devletlerarası ilişkilerde yeni yasaların olduğunu ortaya koymaya çalıştılar. "Devletlerarası ilişkileri" artık meşru kılan, ahlaki yetki Tanrı değil, hükümdardır" diyerek Machiaveli bu bağlamda net bir tavır sergilemiştir.³¹

Söz konusu iki siyaset teorisyeni de, dini dikkate almayarak, devlete yani devletin uygulamalarına odaklandılar ve bu bağlamda siyasette ve devletlerarası ilişkilerdeki kuralları anlamaya çalıştılar. Dini, siyasetin dışına iterek, dinin yerine "akıl" ve "devletlerin uygulamaları"nı koydular. Böylece modern uluslararası ilişkiler anlayışının oluşumuna ciddi katkılar sağladılar.

4. Reformasyon

16. yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlayan Reform Hareketi, Katolik Kilisesi'nin kurumlarına karşı dogmatik bir başkaldırı olarak görülmektedir. Fakat bu başkaldırının kaynakları arasında özellikle yayılma sürecinde hem felsefi hem de toplumsal ve siyasi unsurlar mevcuttu. Artık geleneksel süreçte

²⁹ KNUTSEN: a.g.e., s. 72.

³⁰ KNUTSEN: a.g.e., s. 73.

³¹ KNUTSEN: a.g.e., s. 74.

Ortaçağ teologlarından farklı biçimde görüşler ortaya konuluyordu. Kilisenin egemenliği tartışılmaya ve aklın egemenliği hâkim olmaya başlamıştı. Reformasyon'un başlamasında Hümanizm ve Rönesans'ın getirmiş olduğu yaklaşımlar temel olmuştur. Örneğin, Reformasyon'dan önce Machiavelli Katolik Kilisesi'nin kurallarını hiçe sayarak, siyasi çözümlerinde ilahi unsuru siyasi söylemin tamamen dışında tutarak, reelpolitik'te tamamen dünyasal faktörlerin rol oynadığını vurgulamıştır.

Reform Hareketi ile birlikte ortaya çıkan yeni din anlayışı, Katolik Kilisesi'nin dogmasına karşı çıkmıyordu. Ortaya çıkan bu yeni anlayış, Papa'ya ve o günkü Kilise'nin durumuna karşı idi. Daha açık bir ifadeyle, Kilise'nin dünyevi boyutuna yönelik bir hareketti.³² Ayrıca reform Hareketleri, Ortaçağ Avrupa'sında konumunu iyice güçlendiren, ruhani hiyerarşi ve rahiplik kurumu yardımıyla sömürü düzeni kuran Katolik Kilisesi'ne karşı oluşan belirgin hoşnutsuzluğun bir ifadesi olarak da tanımlanabilir.³³

Reform Hareketlerinin yaşanmasının önemli sebeplerinden biri de, siyasal alanda Kilise ile devlet yöneticilerinin sık sık karşı karşıya gelmeleridir. Kilise siyasal alanda da hâkim olmak istemekte, devlet yöneticileri ise siyasal alanda Kilise'yi fazla görmek istememekteydiler. Bundan dolayı, Kutsal Roma İmparatorları ile papalar arasında neredeyse sürekli çatışmalar oldu. 16. yüzyıla gelindiğinde, Katolik Kilisesi'nin konumunda ve teolojisinde büyük bir kırılmanın vakti gelmişti. Stephen Lee'ye göre bu yüzyılda üç doğru faktörün bir araya gelmesi Reform Hareketlerinin başlamasına sebep olmuştur. İlk olarak, toplumun papalığa karşı nefreti doruk noktasına ulaşmıştı. İkincisi, matbaanın keşfedilmesi hem iletişimi arttırmış hem de Kilise'nin eleştirilmesini sağlamıştı. Üçüncüsü ise, gittikçe güçlenen milliyetçilik akımları ve ulusal devletlerin karşısında kilise kurumunun evrensel düzeydeki siyasal otoritesinin direnemeyeceği açık bir şekilde ortaya çıkmıştı.³⁴

³² COŞAR: a.g.e., s. 64.

³³ Stephen J. LEE: *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, Dost Kitabevi, Ankara, 2004, s. 20.

³⁴ LEE: a.g.e., s. 21

1517 yılına gelindiğinde, hem ruhani hem de siyasi liderlik olan Papalık, tam bir çöküntü içindeydi. Bir din adamı olan Martin Luther, Kilise kurumunun en kötü yanlarını gördü ve ona saldırmakta tereddüt etmedi. Luther, Katolik Kilise'sini eleştiren doksan beş maddelik bir bildiri ile ilk reform dalgasını başlattı. Devlet adamları da bu tarihi fırsatı değerlendirme yoluna gittiler. Reform Hareketi belirginleştğinde kutsal binalara ve onların topraklarına el koyma için zaman kaybetmediler.³⁵ Çünkü ortaya çıkan bu durum Avrupalı devlet adamları için bulunmaz bir fırsattı. Nasıl ki, reformcuların Kilise'ye karşı siyasi desteğe ihtiyacı varsa, siyasilerin de reformculara ihtiyacı vardı. Bu bağlamda ortak düşman Katolik Kilisesi'ne karşı, doğal bir birliktelik oluşmuş oldu. Bunun sonucunda hem Katolik Kilisesi'nin teolojisi hem de siyasi alandaki etkisi tartışılır kılınarak, Kilisenin eski gücünü kaybetmesi sağlanmış oldu.

5. Reformasyon'un Yayılması

Katolik Kilisesi'nin çekiciliğini kaybeden teolojisi ve yapısının yanın da Avrupa'daki siyasi yapı ve bazı devletlerin sosyo-ekonomik durumları Reformasyon'un hızla taraftar bulmasına sebep oldu. Kuzey Avrupa'daki güçlü krallar, zaten Papa'nın otoritesinden kurtulmak istiyorlardı. Reform Hareketi, Papa'dan kurtulmak isteyen Avrupalı devletlere ve bu devletlerin krallarına en uygun fırsatı sunmuş oldu.³⁶

Danimarka Kralı ve o dönemde Danimarka'ya bağlı olan Norveç ve İzlanda Kralları ve bunların yanında Alman prensleri de yeni doğan Protestanlık mezhebini kabul ettiler. Reelpolitik kolay kolay göz ardı edilecek bir unsur olmadığından Alman prenslerinin bazıları tekrar Katolikliğe dönmede bir sakınca görmediler. Fakat Krallar ve prensler açısından düşünüldüğün de Protestan olmak birçok açıdan çok karlı idi. Çünkü Protestan olan prensler Kilise'nin tüm

³⁵ LEE: a.g.e., s. 23.

³⁶ COŞAR: a.g.e. s. 67.

mallarına ve servetine sahip oluyorlardı. Ayrıca bu ekonomik kazançların yanında asıl önemlisi, Papa'nın otoritesinden kurtuluyorlardı.³⁷

Siyasi ve ekonomik çıkarlar uğruna yalnızca Krallar, prensler ve burjuvalar Katolik Kilisesi'ne karşı çıkıp, Protestanlığı kabul etmediler. Aynı zamanda köylüler ve işçiler de umutsuz ve acımasız bir dünyayı temsil eden devlete ve Kiliseye karşı çıktılar. Luther tarafından başlatılan Reform Hareketi, Kralların ve prenslerin bu işe karışması ile bir dini hareket olmaktan çıkıp adeta bir siyasi harekete dönüştü. Papa'nın asırlardır kökleşmiş gücüne tek başına karşı gelinemeyeceğini düşünen devlet adamları Kilisenin içinden çıkıp Kilise'ye karşı oluşan yeni hareketi siyasi güçlerini kendi ellerine alabilmek için Reform Hareketlerini tarihi bir fırsat olarak gördüler ve bu durumdan yararlanmasını da bildiler.

Avrupa'da gelişen olaylarda ilginç olan husus, Katolik Kilisesi'nin dini lideri Papa ve ona bağlı Kutsal Roma İmparatoru Reform Hareketi sonucu ortaya çıkan yeni mezhep Protestanlığa ve onun taraftarları Protestanlara karşı dini kurtarmak adına savaş veriyor, bunun yanında Protestanlığı koruyan Krallar ve prensler de dini korumak adına savaş veriyorlardı. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere, din aslında her iki tarafın da esas politik amaçlarını örten bir araç konumundaydı. Din üzerinden siyasi savaş veriliyordu. Din iki taraf arasındaki bu mücadelede bir meşruiyet unsuru olarak işlev görüyordu. Söz konusu mücadelede, Katolik Kilisesi ve Kutsal Roma İmparatorluğu kan kaybederken, dünyevi güç olan Krallar ve prensler, dini ve güçlü bir kurum olan Katolikliğe karşı yeni ortaya çıkan dini hareketi, Katolik Kilisesinin güçlü yapısını kırmak için kullandılar.

Reformasyon, asi prenslere, hem politik hem de dini alanda, hareket serbestliği getirdi. Prenslerin Roma ile bağlarının kopması dini olarak da Roma ile bağlarının kopması anlamına geliyordu. İmparatorluk ile yapılan mücadeleler

³⁷ COŞAR: a.g.e., s. 67.

de, prenslerin imparatorluğa sadakatlerini, artık bir dini gereklilik olarak görmediklerini gösterdi.³⁸

6. Augsburg Barışı

Avrupa’da prensler arasındaki hanedan savaşları ile din savaşları iç içe geçmiş durumdaydı. Katolik İmparator ve etrafında toplanan Katolik Prenslerle Protestan prensler arasındaki savaşlar engellenemez bir duruma gelmişti. Papa’nın desteğini de arkasına alan Katolik imparator Reform Hareketi sonucu ortaya çıkan yeni mezhep Protestanlığı engellemeye çalışsa da bunda başarılı olamadı. Çünkü Kilise’nin ve İmparatorun nüfuzundan kurtulmak isteyen prensler bu fırsatı sonuna kadar kullanma yoluna gittiler. Alman prenslikleri arasındaki dini zıtlıkları ve savaşları 1555 yılında imzalanan Augsburg Barışı ile sona erdirmeyi amaçladılar.

Augsburg Barışı’na göre, imparator Katolik olmasına rağmen, krallar ve prensler Protestan olabiliyordu. Fakat halklar istediği dini seçemiyorlardı, ancak kendi hükümdarlarının dinine tabi olmak zorundaydılar. Böylece devletin kontrolünde olan ulusal kiliseler ortaya çıktı ve hükümdar kilisenin başı konumuna geldi. Bu yeni anlayışa göre, hükümdar kiliseyi idare eden, din adamlarını seçen, onları vergilendiren ve en önemlisi, dini doktrin ve ritüel konularında son söz sahibi olan kişi konumuna geldi. Bir anlamda eski anlayışın tam tersi oldu. Din devlete hâkimken, devlet dine hâkim oldu.³⁹ Böylece ne kadar devlet varsa, o kadar değişik dini yaklaşım ortaya çıkmaya başladı. Devletin tam hâkimiyeti ile dini homojenleşme daha belirgin hale gelerek, “tek ülke, tek din, tek kilise” devletin birliği için ön koşul olarak belirdi.⁴⁰

³⁸ Henry KISSENGER: *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s. 43.

³⁹ COŞAR: a.g.e., s. 71

⁴⁰ Josep R. LLOBERA: *Modernliğin Tanrısı: Batı Avrupa’da Milliyetçiliğin Gelişimi*, Çev. Emek AKMAN- Ebru AKMAN, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 145.

İmparatoru ve imparatorluğun Protestan prenslerini uzlaştıran Augsburg Barışı, Lutherci ve Katolik devletlerin işbirliği için bir formül üretme girişimi idi. Bu anlaşma ile kabul edilen “*cujus regio, ejus religio*” (kimin toprağı, onun dini) ilkesi, yeni anlayışın temel ilkesi haline geldi. Bu ana ilkeye göre, her prens kendi devleti için istediğı dini resmen kabul edebilecek ve prensin dini halkının da dini olacaktır. Böylece prensler imparatorluğun nüfuzundan kurtulmuş oldular, fakat bu defa halklar tam olarak prenslerin etkisine girmiş oldular. Sonuç olarak, bu anlaşma her bir hükümdara, kendi krallığının dinini belirleme yetkisi vermiş olsa da, dini hoşgörünün yaygınlaşması için memnuniyet verici bir durum değildi. Yapılan sadece Luthercilerle Katolik imparatorluk arasındaki çatışmalara diplomatik bir son vermektir. Bütün eksikliklerine rağmen, Augsburg Barışı birçok açıdan tarihi bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu barışla birlikte, Katolikler tarafından “zındık” kabul edilen Protestanlar ilk kez resmen tanınmış oldular ve böylece Katolik Kilisesi derin bir yara almış oldu. Bunun yanında, Augsburg Barışı ile savaşta ve dinde, hükümdarın otoritesi hakkında yoğun bir tartışma başlamış oldu. Bu tartışma, yeni uluslararası düzenin temellerinin atılacağı 1648 yılında imzalanan Vestfalya Antlaşması’na kadar devam etti. 1555 Augsburg Barışı ile 1648 Vestfalya Antlaşması arasında geçen uzun dönemde yaşananlar uluslararası ilişkiler teorisi tarihindeki en şekillendirici dönemlerden birini teşkil etmektedir.

1555 yılında imzalanan Augsburg Barışı Avrupa’da hedeflenen istikrar ortamını sağlayamadı. Çünkü bu anlaşmanın da birçok eksikleri vardı. Bu anlaşma Prenslere hem siyasi hem de dini kuralları belirlemede tam yetki verdiğiinden, halkın din konusunda söz söyleme hakkı yoktu. Bu durumu çoğı prens çok kötü kullandılar. Hatta yaşanan bu din savaşlarında “acımasızlık” konusunda Protestanlar Katoliklerden hiç de geri kalmadılar.⁴¹

⁴¹ COŞAR: a.g.e., s. 73.

Augsburg Barışının diğer bir eksiği ise, bu anlaşma ile sadece Lutherciliğin tanınmış olmasıydı. Calvincilik⁴² bu anlaşmanın dışında kalmıştı. Dolayısıyla Orta Avrupa’da hızla yayılan Calvincilik, Augsburg Anlaşması’nı ihlal eden bir konumdaydı. Bu durumdan hem Katolikler hem de Lutherciler rahatsızlık duymakta idiler.

Protestanlığın ortaya çıkışından 1648 yılına kadar, kurumsal açıdan güçlü olan Katolik Kilisesi ve onun siyasi gücü imparator, bunun yanında Reform Hareketi sonucu ortaya çıkmış olan Lutheranizm ve Calvinizm gibi yeni mezhepler ve ayrıca bunları kendi siyasi amaçları için kullanmak isteyen krallar ve prensler, Avrupa’yı tam bir çöküntü içine sokmuşlardır. Bu dönemde yapılan savaşların “dini mi” yoksa “siyasi mi” oldukları konusu hala tartışılmaktadır. Ama bu yaşanan savaşlarda din ve siyasetin iç içe oldukları bir gerçektir. Avrupa bu dönemde tam bir çalkalanma yaşamış ve Avrupa da yaşanan bu kargaşa Otuz Yıl Savaşları sonunda 1648 yılında imzalanan ve siyasi tarihin en önemli noktalarından birini teşkil eden Vestfalya Barışı ile son bulmuştur.

7. Otuz Yıl savaşları (1618–1648)

Kutsal Roma İmparatorluğu Batı’da Fransa’dan Doğu’da Polonya ve Macaristan’a kadar genişlemişti. İmparatorluğun birliğinin sağlanmasında dilin

⁴² Calvinizm: Fransız asıllı İsviçreli din kuramcısı ve diktatör John Calvin’in dini ve politik öğretileri; Reformasyonla birlikte ortaya çıkan Protestanlığın sert ve daha saltçı bir kolu. Calvin’in yaydığı Protestanlığın Luther Protestanlığından önemli bazı ayrılıkları şunlardır: 1) Davranışlarda Luther oldukça bağımsız ve esnek, Calvin katıdır. Luther kişinin vicdanına uymasını hoş görür, Calvin’de yasalar egemendir, insanı sınımsız bağlar. Yasa koyucu Tanrı’dır ve onun gönderdiği kitaba harfiyen uymak gerekir. 2) Tapınma gününe uymada Luther daha yumuşaktır, ve Pazar günü kiliseye gitmeyi zorunlu sayar. Fakat tapınmadan sonra tüm tatlardan uzak durmak ve çalışmamak zorunluluğu koymaz. Calvin ise, Cumartesi günü ibadetten başka hiç bir şey yapmama zorunluluğunu dayatıp, Pazar günü çalışmayı, eğlenceyi ve dünya işlerine zaman ayırmayı tabu sayar. 3) Luther soyluları tutar ve tüccarların hırsını yerer; Calvin ise, iş adamlarına ve zenginlere daha yüksek bir yer verir. 4) Calvinizm, Lutherizme bakışla Protestan Devriminin daha köklü değişiklikler getiren bir koldur. Luther Protestanlığın da Katolik tapınma geleneklerine ve Katolik dogmalarına az da olsa yer verilmiştir. Calvin ise, kilisesini Katolik kalıtlardan arındırmıştır. Calvinist topluluk papazlarını ve din adamlarını kendisi seçer. Onun dinsel ve politik yaşam ve düzeninde Papa’nın hiçbir etkisi yoktur. Ayrıca kilisede ve tüm yaşamda dinsel gelenek ve törenler, enstrümental müzik, renkli cam pencere, resim ve süslemelerin tümü yasaklanmış, din, “dört çıplak duvarla bir vaiz”e indirgenmiştir. Daha ötesi, Hz. İsa’nın doğum günü (Noel) ve Paskalya bayramlarını kutlamak bile yasaklanmıştır. (Osman K. KARAMANOĞLU: *Ansiklopedik “İZM”ler Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2006, s. 143-144)

önemi din kadar değildi. Bu kadar geniş topraklara sahip imparatorluğun sınırları içinde çok değişik diller konuşulmakta idi. İnsanların kendilerini bir topluluk olarak hissetmesini sağlayan din idi. Yani din o dönemde Avrupa'da birleştirici bir unsurdu.⁴³

Kutsal Roma İmparatorluğu için dinin bu birleştirici özelliği, Reform Hareketi sonucu ortaya çıkan Lutheranism ve Calvinizm gibi yeni mezhepler nedeniyle yok olmaya başladığı gibi, söz konusu mezhepler, Katolik Kilisesinin ve dolayısıyla Avrupa'nın dini bütünlüğünün parçalanmasına da neden oldular. Aynı zamanda bu dönemde Avrupa'da dini amaçlarla siyasi amaçlar birbirinden ayırt edilemeyecek kadar karmaşıklaşmıştı. İşte bu dönem içinde Avrupa'da yaşanan Otuz Yıl Savaşları, kargaşa ve çatışmaların en yoğun yaşandığı olaydır. Otuz Yıl Savaşları, yüzyıl önce Reform Hareketi'yle başlayan ve giderek artan ve daha çok dini nitelikli çatışmaların doruk noktasıydı.

Otuz Yıl Savaşları savaşan tarafların farklı çıkarları ve pek çok konuyu kapsayan beş büyük savaşı içermektedir. Birincisi, imparatorluk orduları ile Bohemyalı isyancılar arasındaki Bohemya Savaşı (1610–1622). İkincisi, Danimarka'nın Protestan Alman devletlerini Tilly ve Wallenstein'in işgalinden kurtarmak için yaptığı Danimarka Savaşı. 1629 yılında Lübeck Barışı ile sona eren bu savaşta Danimarka geri çekilmek zorunda kalmıştır. Üçüncüsü, Habsburglar ile İsveç arasında dini ve diğer sebeplerden dolayı Kuzey Almanya'nın ve Baltık Denizi'nin kontrolü için yapılan İsveç Savaşı (1630–1648). Dördüncü savaş ise, Fransız-Habsburg Savaşları (1635–1648). Bu dört savaşın yanında bir de Almanya'da yaşanan iç savaşlar Otuz Yıl Savaşları'nın temel savaşlarını teşkil etmektedirler.

Otuz Yıl Savaşları'na katılan Fransa, Danimarka, İsveç ile Avusturya ve İspanya Habsburgları değişik sebeplerle de olsa Almanya topraklarında savaştılar. Bu savaşların sebepleri sadece dini konular değildir. Savaşa katılan

⁴³ R. R. PALMER ve Joel COLTON: *A History of the Modern World*, Von Hoffman Press, New York, Seventh Edition, 1992, s. 140.

hem büyük hem de küçük devletler ve prenslikler olsun bu savaşta maksimum çıkar elde etmeyi amaçlamışlardır.

Avrupa’da yaşanan bu savaşlarda her devlet ön planda kendi çıkarlarını düşünmüşler ve söz konusu savaşlar sırasında hükümdarlar Avrupa’yı bir satranç tahtasına çevirmişlerdir. Bu savaşlarda din değil daha çok devletlerin çıkarları önemli rol oynamıştır. Örneğin Fransa’da Başbakan olarak atanan ve aynı zamanda bir Katolik din adamı olan Kardinal Richelieu bütün gücünü bağlı olduğu Katolik Kilisesi için değil de, Fransa’nın milli çıkarlarını korumak için Habsburglulara karşı mücadeleye adanmıştı. Richelieu bu amacına kavuşmak için Habsburglara karşı Avrupa’da her türlü ittifakı yapmaktan çekinmedi. ⁴⁴

Avrupa’da birlik kavramının çöküşü ile birlikte, ortaya çıkan yeni devletler dinsel sapkınlıklarını haklı çıkarmak ve aralarındaki ilişkileri düzenlemek için bazı yaklaşımlara ihtiyaç duydular. Bu ihtiyaçlarını “*raison d’etat*” ve “güç dengesi” kavramlarında buldular. Bu iki kavram birbirine bağlı kavramlardır. Ortaçağ Avrupa’sının Katolik Kilisesi’ne bağlı evrensel ahlak nosyonunun yerini, devletin iyiliğini ve onu ilerletmek için her türlü aracı haklı gören “*rasion d’etat*” alırken, devletler arasındaki ilişkilerde de güç dengesi belirgin şekilde devletler arası ilişkilerin temel kavramı haline geldi. ⁴⁵

Kutsal Roma İmparatorluğu’nun güçlenmesinden en büyük zararı göreceğini düşünen Fransa, Kilise’nin evrensel teolojik düşüncesi zayıflayınca, Kutsal Roma İmparatorluğu’nun iyice zayıflaması, mümkünse dağılması için, Reformasyon’un komşuları arasında yarattığı rekabeti kendi çıkarı için kullanmaya başladı. Kutsal Roma İmparatorluğu’nun zayıflaması veya dağılması, Fransa’nın güvenliğini artıracak gibi, doğuya doğru yayılma imkânı da verecekti. ⁴⁶

⁴⁴ LEE: a.g.e., s. 111.

⁴⁵ KISSENGER: a.g.e., s. 43.

⁴⁶ KISSENGER: a.g.e., s. 43.

Richelieu 1624 yılında Fransa Başbakanı olduğunda, Habsburg Kutsal Roma İmparatoru II. Ferdinand, Katolik Kilisesi'nin evrenselliğini tekrar canlandırma, Katolik Kilisesi'nin bütünlüğünü bozan Protestanlığı ezme ve Orta Avrupa prensleri üzerinde imparatorluk otoritesini tekrar kurma çabası içindeydi. Ferdinand'ın bu yöndeki faaliyetleri ile başlayan süreç, Otuz Yıl Savaşları'nın çıkmasına ve yaşanmasına sebep oldu.⁴⁷

Otuz Yıl Savaşları her ne kadar din savaşları olarak bilinse de savaş sırasında yaşananlara baktığımızda bunu söylemenin çok da doğru olmadığı görülmektedir. Özellikle, dönemin Fransız Başbakanı Richelieu'nun savaş sırasında takip ettiği politika, bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bir kardinal olarak Richelieu, mensup olduğu kiliseyi ve dini bir tarafa bırakarak, neredeyse ömrünün tamamını hizmet etmesi gereken Kilisenin aleyhine olacak şekilde Fransa'nın ulusal çıkarları için harcadı.

Richelieu'nün din adamı ve Katolik olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, Kutsal Roma İmparatoru Ferdinand'ın Katolik dinini, tekrar eski gücüne kavuşturma girişimini desteklemesi ve onaylaması gerekirdi. Fakat Richelieu, beklenmeyen bir şekilde Fransız ulusal çıkarlarını, her türlü dini amacın üstünde tuttu. Çünkü Richelieu, İmparatorluğun Katolik mezhebini yeniden canlandırma girişimini, Fransa'nın güvenliğine yönelik jeopolitik bir tehdit olarak gördü. Ayrıca, Richelieu'ye göre, İmparatorluk dini bir araç olarak kullanarak, Avrupa'da politik üstünlük sağlamayı amaçlıyordu. Yani İmparatorluğun girişimleri dini çabalar değil, politik manevralardı.⁴⁸

Reformasyonla birlikte Katolik mezhep bütünlüğü darbe almış olsa da, dini inanç ve ideolojik fanatizmin hala egemen olduğu bir yüzyılda, Richelieu, dini ve ahlaki koşullardan arındırılmış, serinkanlı bir dış politika izledi. Richelieu'nün amacı, Fransa'nın etrafının sarılmışlığına son vermek, Habsburgları tüketmek ve Fransa'nın sınırlarında büyük bir gücün oluşmasına

⁴⁷: KISSENGER: a.g.e., s. 44.

⁴⁸ KISSENGER: a.g.e., s. 44.

engel olmaktı. Bu amacına ulaşmak için tek kriteri Fransa'nın çıkarları idi. Nitekim bu amacına ulaşmak için Richelieu, mensubu olduğu Katolik mezhebine ve onun siyasal gücü Kutsal Roma İmparatorluğuna karşı, Protestan devletlerle iş birliği yaptı. Daha da önemlisi o dönemde Müslüman dünyasının en büyük temsilcisi olan Osmanlı İmparatorluğu ile de anlaşmalar yapmaktan geri kalmadı. Bunların yanında İmparatorluk içindeki Protestan isyancılara maddi ve manevi bütün desteğini sürdürdü.⁴⁹

Richelieu, ortaya koymuş olduğu “*raison d'état*” politikası ile din ve ahlakı dış politikanın dışına itmiş oldu. Hatta Richelieu, en yüksek ahlakın, ulusal çıkarı ön planda tutan davranış olduğunu ileri sürdü. Richelieu'ya göre devlet adamları karar verirken, dini değerlere göre değil, tarihin ortaya çıkarmış olduğu koşullara ve faktörlere göre davranmalıydılar.⁵⁰ Richelieu, görevde olduğu sürece takip ettiği ve ortaya koyduğu “*raison d'état*” ve “*güç dengesi*” politikaları ile Kutsal Roma İmparatorluğu'nun ve Katolik Kilisesi'nin bütünlüğünün parçalanmasında önemli bir role sahiptir. Kardinal Richelieu öldüğü zaman Papa VII. Urban'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: “*Eğer tanrı varsa, Kardinal Richelieu'nün hesabını vereceği çok şey olacaktır. Yoksa o zaman başarılı bir hayatı olmuştur.*”⁵¹ Bu söz, net bir şekilde Richelieu'nun uluslararası politikada nasıl hareket ettiğinin özeti gibidir.

Otuz Yıl Savaşları'nın sebeplerine, devam etme sürecine ve sonuçlarına bakıldığında; bu savaşların “din savaşları mı”, yoksa “ulusal çıkar için yapılan savaşlar mı”, olduğu konusunda çeşitli argümanlar mevcuttur.

Otuz Yıl Savaşları ne dereceye kadar bir dinsel çatışmaydı? Bu soruya iki farklı yaklaşımla cevap verilebilir. Birinci yaklaşıma göre, başlangıcı ve gelişmesi dikkate alındığında savaşın dini olduğu söylenebilir. 1555 yılında Augburg Barışı'nın imzalanmasından sonra Avrupa'da 1555 ile 1618 yılları

⁴⁹ KISSENGER: a.g.e., s. 47.

⁵⁰ KISSENGER: a.g.e., s. 51.

⁵¹ KISSENGER: a.g.e., s. 43.

arasında Luthercilik ile Katoliklik arasında bir savaş olmadı. Çünkü Augburg Barışı ile önceki dini çatışmalar ortadan kaldırılmış ve bir “*status quo*” yaratılmıştı.⁵² Fakat 1618 yılından sonra ortaya çıkan üç olgu Avrupa’da yeni bir dini savaşın patlamasına sebep oldu. Birincisi, İmparatorluktaki bazı yöneticiler “*Karşı Reform*”u güçlendirmeye ve Augsburg Barışı’nı dikkate almayarak Lutherci bölgeleri geri almaya çalıştılar. İkincisi, Augburg Barışı dışında kalan Calvincilik, bazı bölgelerde kök salmaya ve gittikçe Katolik karşıtı ve Katolikliğe yönelik ciddi bir tehdit olmaya başladı. Üçüncüsü ise, İmparatorluğun Bohemya’da Katolikliği zorla yaymaya ve Çek milliyetçiliğinin⁵³ dinsel temelini yok etmeye çalışması, bölgeyi patlama noktasına getirdi.⁵⁴ Bu olaylara bakıldığında, Otuz Yıl Savaşları’nın dini savaşlar olduğu şeklinde bir kanaat uyanmaktadır. Ancak, tamamen söz konusu olaylara dayanarak bu savaşların din savaşları olduğunu söylemek de oldukça zor görünmektedir.

Otuz Yıl Savaşları’nın niteliği hakkındaki ikinci, yani birincisine alternatif yaklaşım ise, şudur: Din Alman devletleri arasındaki çatışmada ve diplomaside mutlaka önemli bir role sahiptir. Fakat savaşın sadece dini çatışma olmadığını gösteren çok sayıda unsurun varlığı mevcuttur. Örneğin 1618 yılındaki Bohemya İsyanı’ndan⁵⁵ sonra pek çok Protestan devlet, dindaşlarına yardım etmeyi uygun bulmadıkları gibi İmparatora yardım teklifinde bile bulundular. Bu savaşlar sırasında Alman Protestan devletler daha çok Katolik Fransa’dan destek gördüler. Bunun yanında bu savaşlar sırasında iki Lutherci devlet (İsveç

⁵² LEE: a.g.e., s. 114.

⁵³ Çek Milliyetçiliğinin doğuşunda hem Alman Habsburg Hanedanlığı’na hem de Katolikliğe karşı çıkışın önemli bir yeri vardır. 1618 yılında meydana gelen tarihi Prag Ayaklanması çek milliyetçiliğinin pekişmesinde yapıcı rol oynamıştır.

⁵⁴ LEE: a.g.e., s. 115.

⁵⁵ Bohemya İsyanı (1618-1619): Bohemya Kralı II. Rudolp aklını yitirince, kardeşi Mathias tahta çıktı. Mathias kardeşi kadar hoşgörülü olmadığından dolayı, Protestanlar tedirgin oldular. Mathias, o zamana kadar Kutsal Roma İmparatorluğu’nun başkenti olan Prag’ı bu statüsünden mahrum ederek Viyana’yı başkent ilan etti. Bu, doğal olarak Bohemyalı soyluların ve halkın aleyhine olan bir gelişmeydi. 1618 yılında Protestan bir Prens olan Kont Thurn liderliğinde bir grup soylu Mathias’la görüşmek için saraya çıktılar. Fakat saray erkânından bir kaç buna engel olmaya kalkınca, üç tanesini pencereden aşağı attılar. Bunun üzerine savaş patlak verdi. Tarihe “Prag Ayaklanması” olarak geçen olaylar meydana geldi. Bu savaşta Protestanlarla Katolik İmparator orduları karşı karşıya geldiler. Bundan sonra gelişen olaylar sonucunda Protestan olan Çekler yenildiler ve bir daha Habsburg otoritesine başarılı bir şekilde meydan okumayı başaramadılar. Bu olay aynı zamanda Alman iç savaşının tohumlarını da ekmiş oldu.

ve Danimarka) Baltık Denizi üzerindeki hesaplarından dolayı birbirleri ile savaşmaktan çekinmediler. Bu savaşlar sırasında din, diplomatik haklılığı ortaya koymaya yarayan bir bahane ve siyasi kararların kılıfı olarak kullanıldı.⁵⁶ Kardinal Richelieu, Katolik II. Ferdinand üzerine Protestan olan İsveç Kralı Gustov Adolphus'u salıverdi. Richelieu'dan sonraki Fransız Başbakanı Kardinal Mazarin ise, Ferdinand'ı yenmek için Alman Protestan prensleriyle anlaşmalar yaptı. Aynı zamanda Katolik İspanya Katolik Fransa'ya karşı savaş açıyor ve bunun karşısında Fransa'nın yardımına ise Protestan Oliver Cromwell geliyordu.⁵⁷ Yaşanan bu gayri tabi ittifaklar göstermektedir ki; artık devletlerarası ilişkilerin/ittifakların en belirleyici veya tek önemli unsuru din değil, siyasi gücün belirlemiş olduğu çıkarlardır.⁵⁸ Kısaca Otuz Yıl Savaşları'nda real politik faktörlerin devletlerin dış politikasının belirlenmesinde öncelikli hale geldikleri gözlenmiştir.

Dini ve siyasi sebeplerin birlikte etkili olduğu ve otuz yıl gibi uzun bir süre devam eden savaşlardan sonra tükenme noktasına gelen taraflar, Avrupa ve dünya siyasi tarihinin en önemli dönüm noktalarından Vestfalya Barışı'nı oluşturan Münster ve Osnabrück antlaşmaları ile çatışmalara son verdiler.

8. Vestfalya Antlaşması

Vestfalya Antlaşması, Habsburg İmparatorluğu elçilerinin Fransa ile Münster'de ve İsveç ile de Osnabrück'te imzaladıkları antlaşmaların toplamına verilen genel addır.⁵⁹ 1618 yılında Bohemya'da bir ayaklanmanın başlamasıyla ve ardından Katolik ve Protestanların çatışmasına, İmparatorlukla prensler arasındaki egemenlik mücadelesinin de karışması ile patlak veren savaş otuz yıl sürdü. Nihayetinde 1648 yılında, Vestfalya Antlaşması'nın imzalanmasıyla

⁵⁶ LEE: a.g.e., s. 115.

⁵⁷ COŞAR: a.g.e., s. 82.

⁵⁸ Mehmet ŞAHİN: "Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü", *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*, Der. İdris BAL, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, s. 144.

⁵⁹ LEE: a.g.e., s. 124

Avrupa’da yeni bir düzen kurulmuş oldu. Vestfalya Antlaşması hem Avrupa hem de uluslararası ilişkiler tarihinde bir kilometre taşıdır. Çünkü, Vestfalya Antlaşması Avrupa’daki dini ortama, büyük güçlerin ve Avrupa’daki diğer devletlerin siyasal gelişmelerine ve uluslararası siyasete yön veren temel unsuru oluşturmuştur.⁶⁰

Reformasyon Hareketi’nin başlamasından beri Almanya’da yaşanan dini gerginlikler ve çatışmalar sonunda bölünmeler olmuştu. 1555 yılında imzalanan Augsburg Barışı ile “*cuius regio eius religio*” prensibi kabul edilerek bir düzen kurulmaya çalışılmıştı. Fakat getirilen bu düzenin çok sınırlı olması ve gelişmeler sonucu ortaya çıkan ihtiyaca cevap verememesi Otuz Yıl Savaşları’nın yaşanmasına sebep oldu. İşte 1648 yılında imzalanan Vestfalya Antlaşması ile hem dini hem de siyasi kaosa bir son verilerek yeni bir düzen yaratılmak istendi.

Vestfalya Antlaşması ile ilk olarak yöneticilerin dini farklılıklara daha hoşgörüyü yaklaşmaları teşvik edildi. Augsburg Barışı halkın dini ihtiyaçlarına cevap vermekten çok uzaktı. Çünkü bu anlaşma ile sadece prenlere din seçme hakkı tanınıyor, halkın da buna tabi olması isteniyordu. Böylece halk Katolik Kilisesi’nden kurtulabiliyor fakat bu defa da prensin dinine inanmak zorunda bırakılıyordu. Bu anlayış Augsburg Barışı’nın temel eksikliklerinden birisi idi. Vestfalya Antlaşması da aynı şekilde prenlere devletin resmi dinini belirleme ve dini kurumları istedikleri gibi düzenleme imkânı veriyordu, ancak bu kez önemli bir farklılık vardı: Azınlıkların dini haklarını güvence altına almak.⁶¹

Augsburg Barışı’nın sadece Lutherçileri ve Katolikleri kapsamaması, bu antlaşmanın diğer bir eksik yönü idi. Söz konusu eksiklik, Vestfalya Antlaşması ile gidirdi. Bu çerçevede, Calvenciliğin yol açtığı sorunlar da ele alınarak bu mezhep resmi bir statüye kavuşturuldu.⁶²

⁶⁰ LEE: a.g.e., s.124.

⁶¹ LEE: a.g.e., s. 125.

⁶² PALMER ve COLTON: a.g.e., s. 145.

1648 yılından önce ister Lutherci olsun isterse Calvinci hiçbir Protestan prens kendilerini siyasal anlamda güvende görmüyordu. Çünkü İmparatorluk Kurultayı, Katolik İmparator'un tam kontrolü altındaydı. Bu gücü kullanarak İmparatorlar prensler üzerinde siyasal bir baskı kuruyorlardı. Vestfalya Antlaşması ile her iki tarafın eşit temsiline sağlanması için daha güçlü garantiler getirildi. Yeni düzenleme ile artık İmparator meclisteki çoğunluğa güvenerek istediği yasayı çıkaramayacaktı. Çünkü dini konularda her iki gurubun da ortak kararı gerekliydi.⁶³

Augsburg Barışı'nın eksiklikleri de dikkate alınarak, Vestfalya Barışı ile sağlanan en önemli başarılarından biri de İmparatorluk içinde dini barışın sağlanmasıdır. Vestfalya Barışı'ndan itibaren bütün prensliklerde dini azınlıklara yapılan eziyetler azaldı ve yöneticiler dini itilafları dış politikalarını belirlemede daha az kullanmaya başladılar. Örneğin 1686'dan sonra XVI. Louis'nin saldırgan politikalarına karşı koymak için Katolik ve Lutherci prensler birleşerek Augsburg Cemiyeti'ni oluşturdular. Daha sonra İmparator, İspanya, İsveç, Hollanda ve İngiltere'nin de bu cemiyete katılmaları, dinin dış politikadan dışlandığının açık delilidir. Vestfalya Antlaşması, dini savaşları tamamen ortadan kaldırmasa da, Avrupa'da dini savaşların öneminin azalmasında ve istikrarın sağlanmasında kilit rol oynadı.⁶⁴

9. Vestfalya Antlaşması'nın Uluslararası Politika Açısından Önemi

Vestfalya Antlaşması'ndan günümüze kadar olan dünya siyasetinin işleyiş ilkelerine bakıldığında, bu antlaşmanın derin izlerini görmek mümkündür. Vestfalya, diplomaside bir dönüm noktası olarak görülebilir. İlk olarak Vestfalya Antlaşması, Batı Avrupa'da Ortaçağ'dan modern zamanlara geçişi temsil etmektedir. Aynı zamanda Vestfalya Antlaşmasını, modern tarihin en belirleyici antlaşmalarından biri olarak görmek mümkündür. 1648 ile 1789 yılları

⁶³ LEE: e.g.e., s. 126.

⁶⁴ LEE: a.g.e., s. 126

arasındaki uluslararası antlaşmaların çoğu Vestfalya'nın getirdiği düzene göre yapıldı veya onun eksikliklerini gidermek amacı ile düzenlendi. Ayrıca, Vestfalya ile birlikte diplomaside “ideolojiler” ve “din” daha az temel alınmaya başlandı. Bundan sonra devletler, toprak kazanmak veya hanedanlık için savaştılar. Avrupa’da dini anlaşmazlıklar 1648 yılında çözüme kavuşturuldu ve din ve dine bağlı unsurlar uzun bir süre diplomasiden uzak tutuldu.⁶⁵ Aslında din diplomasiden uzaklaştırılınca, devletlerin esas amaçları da ortaya çıkmış oldu. Çünkü, din devletlerin esas amaçları için bir “kılıf” rolü oynuyordu.⁶⁶

Batı Avrupalı Krallar, Otuz Yıl Savaşları’ndan uluslararası politikayı derinden etkileyecek bazı dersler çıkardılar. Bu derlerden ilki, dinin uluslararası politikadaki yeri ile ilgilidir. Yaklaşık bir yüzyıl süren savaş ve yıkımları körükleyen dini anlaşmazlıkların sona erdirilmesi konusunda hem fikir hale geldiler. Savaşlar 1648 yılında sona erdiğinde, Krallar Katolikliğin ya da Protestanlığın doğru doktrin olup olmadığı konusunda fikir ayrılıklarını sürdürdüler. Fakat, Vestfalya’da da Augsburg Barışı’nın bir ürünü olan “*cuius regio eius religio*” ilkesi kabul edildi. Buna göre her bir Kral Hristiyanlığın farklı bir uygulamasını seçip, bunu da kendi ülkesinde uygulama yetkisini kazandı. Aynı zamanda Krallar din seçimi konusunda birbirlerine hoşgörölü olma gereğini gördüler. Bunun yanında Krallar ülkelerinde en üst düzey dini yetkili konumunu kazandılar. Krala, krallığındaki halk üzerinde manevi otorite yetkisi verildi ve hiçbir dış aktör, Kralların bu otoritesine müdahale etme yetkisine sahip değildi. Bu ilkenin kabul edilmesi ile dini kullanarak siyasal gücünü artırmak isteyen yöneticilerin etkisini zayıflattı. Böylece Papa’nın ve İmparatorun güçleri de Vestfalya Antlaşması’nın getirmiş olduğu yeni şartlarla kırılmış oldu.⁶⁷ 1648’den sonra Kilisenin ve devletin ileri gelenleri, insanları teolojiye ya da herhangi bir başka gerçeğe her alanda uymaya zorlamaktan vazgeçtiler.⁶⁸ Artık Avrupa’da siyasi haklar dini bir kılıfa sokularak ele alınmayacaktı. Vestfalya ile Papalık ve

⁶⁵ LEE: a.g.e., s.130.

⁶⁶ LLOBERA: *Modernliğin Tanrısı...*, s. 153.

⁶⁷ KNUTSEN: a.g.e., s. 120

⁶⁸ William H. McNEILL: *Dünya Tarihi*, Çev. Alaaddin ŞENEL, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, 2004, s. 549.

İmparatorluğun gücü ve yetkileri zayıfladı; krallıklar artık kendi başlarına hareket edebilen, egemen siyasi birimler haline geldiler. Her hangi bir devlet diğer devletlerle olan ilişkilerinde dini değil, asıl belirleyici unsur olarak kendi çıkarlarını politikalarının birincil önceliği olarak gördüler.⁶⁹

Vestfalya Antlaşması'nın değişiklik yarattığı ikinci önemli konu ise teritoryal devletlerin ortaya çıkışıyla ilgilidir. Vestfalya Antlaşması sınırları ve yetkileri belli teritoryal devletleri uluslararası politikanın ana aktörleri konumuna getirdi. Bu uluslararası ilişkiler açısından oldukça kayda değer bir gelişmedir. Çünkü teritoryal devletlerin ortaya çıkması uluslararası ilişkilerin nasıl şekilleneceğinin de temelini atmıştır. Yeni ortaya çıkan teritoryal devlet belirli bir toprak parçası üzerinde konuşlanan ve dokunulmaz sınırlarıyla çevrili ve bu sınırlar içinde tam yetki kullanan bir birim olarak doğdu.⁷⁰ Vestfalya Antlaşması ile modern, toprak bütünlüğüne sahip devletlerin yasal temelleri de atılmış oldu. Kısaca, Avrupa'da ulus devletlerin doğuşu Vestfalya Antlaşması ile resmiyet kazandı. Ulus devletlerin ortaya çıkması ise, ulusal ve uluslararası platformda siyasi, ekonomik, askeri olmak üzere birçok alanda değişikliklerin yaşanmasına sebep oldu.

Teritoryal devletlerin ortaya çıkması, egemenlik kavramının tanımında da değişiklik meydana getirdi. Uluslararası politikanın yeni aktörleri olan ve egemenliği kullanma yetkisine sahip ulus devletler, egemenlik tanımlanırken temel alınmaya başlandılar. Vestfalya ile ortaya çıkan ulus devlet, sahip olduğu sınırlar içerisinde tam egemen konumuna geldi. Dış politikada ise, temel aktör olarak ortaya çıktı. Bu durumun oluşması ile birlikte modern uluslararası sistemin de temelleri atılmış oldu. Belirlenmiş coğrafi sınırları içinde otoritesini uygulayan krallara sahip olan ve yasal olarak da eşit teritoryal devletler arasındaki siyasi etkileşim sisteminde, kralların halkları, daha üstün bir otoriteye

⁶⁹ Mehmet Emin ÇAĞIRAN: "Din ve Uluslararası İlişkiler", *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Der. Haydar ÇAKMAK, Platin Yayınları, Ankara, 2006, s. 373.

⁷⁰ KNUTSEN: a.g.e., s. 124.

tabi olmazlar. Vestfalya Antlaşması, devletler üstü bir uluslararası ilişkiler düşüncesinden, devletlerarası bir hukuka geçişi simgelemektedir.⁷¹

Devletin toprak bütünlüğünün doğası netlik kazanınca, “iç” ve “dış” politika ayırımına da gidildi. Devlet siyasal bir aktör olarak bireyselleşti ve uluslararası politikada bir birim haline geldi. Böylece klasik “egemenlik” kavramı tamamlandı.⁷² Aynı zamanda bu kavram, geri döndürülemez bir şekilde ilahi ve evrensel olandan ayrıldı, seküler ve özel bir anlam kazandı, bu gelişmeye bağlı olarak da, yetkileri ilahi ve evrensel ilkelere dayanan Papa ve İmparator gibi siyasal aktörler Avrupa’nın büyük krallıkları tarafından gölgelendiler.⁷³ Bundan sonra artık uluslararası sistemin temeli olarak modern devlet alınmaya başlandı. Uluslararası durumlar, teritoryal devletler temel alınarak belirlenme yoluna gidildi. Kısaca, çıkış noktası teritoryal devlet oldu.

Vestfalya Barışı, tam olarak Ortaçağ’dan kopuşu simgelemektedir. Çünkü Vestfalya ile Ortaçağ siyasal yaklaşımı bir tarafa bırakılıp, yeni bir düzen oluşturuldu ve Vestfalya Barışı ile neticelenen Avrupa’daki din savaşları sonucunda ortaya çıkan bu düzene uluslararası ilişkiler konusunda çalışmalar yapan bilim adamları “*Vestfalya Düzeni*” adını verdiler. Uluslararası siyasal analizciler, Vestfalya Barışı’nı modern devlet sisteminin ve uluslararası politikanın başlangıcı olarak gördüler. Vestfalya ile uluslararası sistem bağımsız eşit devletlerden oluştu.⁷⁴ Vestfalya sisteminin temeli olarak egemen devlet sisteminin ortaya çıkmasıyla, uluslararası ilişkiler çalışanları savaş, barış ve ticaret hukukunun kurallarını dini kurallara göre değil de, devlet sistemine göre oluşturdular.⁷⁵ Böylece siyaset bilimciler Vestfalya’yı eski dünyadan yeni dünyaya geçiş olarak gördüler. Bundan

⁷¹ KNUTSEN: a.g.e., s. 128

⁷² N. BARTELSON: *A Genealogy of Sovereignty*, Cambridge, Cambridge University Pres, 1995, s. 137, aktaran KNUTSEN: a.g.e. s. 156; J. HERTZ: *The Rise and Demise of the Territorial State*, *World Politics*, 9: 4, ss. 473-493

⁷⁴ James KURTH: “The Protestant Deformation and American Foreign Policy”, *Orbis*, Spring 1998, s. 222

⁷⁵ Daniel PHILPOTT: “Religious Roots of Modern International Relations”, *World Politics*, Vol. 52, Number. 2, January 2000, s. 207

dolayı da Vestfalya'yı modern uluslararası sistemin hareket noktası olarak aldılar. Bu yaklaşımın ortaya çıkmasıyla devlet ve devlet sisteminin oluşmasında maddi değişiklikler göz önüne alındı. Din, yeni düzende devre dışı bırakıldı. Vestfalya'dan önce neredeyse bütün kötülüklerin sebebi olarak din görüldü ve buna bağlı olarak bir anlamda Vestfalya'dan sonra din "sürgün"e gönderildi. Bunun sonucunda Avrupa'da egemen devletler, politikanın hâkimi konumuna geldiler. Vestfalya'dan sonra ulus devlet döneminin başlaması ile uluslararası ilişkilerin yeni dinamikleri dini tamamen değerlendirme dışı bırakma yoluna gittiler.

Vestfalya ile egemen devletin din üzerindeki belirleyiciliği ortaya çıktı. Genel anlamda Vestfalya'dan sonra din devletler arasında "*casus belli*" olmaktan çıkmış oldu. Ayrıca Avrupa'da ve başka yerlerde de devlet yasama, yürütme ve yargı yetkisini kullanarak tek idari yapı konumuna geldi. Buna bağlı olarak da hukuk doktrini ve devletin eşitliğine dayalı devletler sistemi içinde diplomatik kurumlar ve uygulamalar oluşmaya başladı.⁷⁶

Vestfalya Sistemi ile artık devletlerarası ilişkiler egemen devletler arasında yürütülen ilişkiler olarak kabul edildi. Uluslararası politikanın nasıl işleyeceği, kurallarının nasıl belirleneceği ve devletlerin davranışlarının nasıl olabileceği egemen ulus-devlet baz alınarak yürütülmeye çalışıldı. Ve bu gelişmelerden sonra devletlerarası ilişkileri anlamak için din hesaba katılmayarak sadece ulus-devletin davranışları dikkate alınarak çözümlemeler yapılmaya başlandı. Uluslararası ilişkiler teorisyenleri daha çok Vestfalya Sistemini temel aldıklarından din uluslararası ilişkiler teorileri tarafından da görmezlikten gelindi. Nitekim Napolyon Savaşlarından sonra oluşturulan 1815 Viyana Düzeni'nde, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan 1919 Versay Düzeni'nde ve İkinci Dünya Savaşı sonunda oluşturulan 1945 Yalta Düzeni'nde din görmezlikten gelinerek, devletlerarası ilişkilerde bir unsur olarak kabul görmemiştir. Fakat dinin bu dönemde

⁷⁶ PHILPOTT: a.g.m., s. 213

uluslararası ilişkilerde görmezlikten gelinmesi, yok olduğu anlamına gelmemektedir. Bu süreçte din varlığını marjinal bir konumda da olsa sürdürmüştür.

B. VESTFALYA DÜZENİNDE DİN

1. Modern Uluslararası İlişkilerin Doğuşu

Modern uluslararası ilişkiler anlayışı, Vestfalya düzeni temel alınarak oluşturuldu. Diğer bir deyişle, Vestfalya Antlaşması uluslararası sistemin kaynağını teşkil etmektedir. Bu düzende devletlerin egemenlik ilkesinin genel olarak kabul edilmesi, devletler arasındaki ilişkilerde hareket noktası olarak alındığı gibi, Vestfalya Antlaşması, hükümdarlara sadece kendi çıkarlarını hesaplayarak icraatta bulunmak hakkını verdi. Bu yeni sistemle yöneticiler yönettikleri devlette tam bir yetki sahibi oldular ve istedikleri gibi devletlerini şekillendirme imkânını elde ettiler. Avrupa’da yüzyıllarca sıkı Katolik Kilisesi ve bu dinin siyasi temsilcisi Kutsal Roma İmparatorluğu’nun halk ve prensler üzerindeki mutlak hâkimiyeti ve sıkı kontrolünün yaratmış olduğu bıkınlık ve yaklaşık yüzyıl süren din savaşları nedeniyle, bu savaşlardan sonra imzalanan Vestfalya Antlaşması’nda, bütün sorumluluğun dinden kaynaklandığı düşünülerek din uluslararası sistemde devre dışı bırakıldı. Din bir anlamda daha önce de bahsedildiği üzere, temel suçlu ilan edilerek sürgüne gönderildi.⁷⁷ Vestfalya’dan sonra ise, Avrupa’daki siyasi hayatı etkileyen her gelişme seküler temeller üzerine inşa edildi.

Modern Uluslararası ilişkiler artık dinden arındırılarak, devletler arası ilişkiler materyal çıkarlar dikkate alınarak yürütülecektir. Yani devletlerarası ilişkilerde devletlerin temel yaklaşımı ulusal çıkarlara dayalı yaklaşımlar olacaktır. Vestfalya düzeni’nin getirmiş olduğu bu yaklaşım nerdeyse Soğuk

⁷⁷ Pavlos HATZOPOULOS ve Fabio PETITO: “The Return From Exile”, *Religion in International Relations: Return from Exile*, ed. by Fabio PETITO ve Pavlos HATZOPOULOS, Palgrave, New York, 2003, s. 1.

Savaş yıllarının sona erdiği tarihlere kadar uluslararası ilişkilerdeki ağırlığını korudu.

Uluslararası ilişkilerde dinin dikkate niçin alınmadığını anlamak için sadece Vestfalya Barışı ile ortaya çıkan egemen devlet düzenini göz önünde bulundurmak yeterli olmayacaktır. Bunun yanında diğer sosyal bilimlerin de dine yaklaşımlarını incelemek bu konuyu anlamaya/açıklamaya yardımcı olacaktır.⁷⁸ Doğuşu itibariyle uluslararası ilişkiler disiplininin bir Batı sosyal bilimi oluşu, bu bilimi Batı'nın yaşamış olduğu siyasi tarihin ve Batı biliminin etkisinde bırakmış ve uluslararası ilişkiler Batı düşünce çevresi etrafında şekillenmiştir. Bundan dolayı Batı'nın yaşamış olduğu Otuz Yıl Savaşları sonunda imzalanan Vestfalya Barışı'nın, Aydınlanma'nın, Modernizm'in ve Pozitivist paradigmanın, uluslararası ilişkiler disiplininin şekillenmesinde çok büyük etkileri olmuştur. Çünkü geç oluşan bir sosyal disiplin olarak uluslararası ilişkiler bilimi diğer sosyal bilimlerin metotlarını kullanmaktadır.

2. Aydınlanma'nın Dinin Politikadaki Rolü Üzerine Etkisi

Dinin uluslararası politikadaki birincil belirleyiciliği Vestfalya ile zayıflatılmıştı. 1648 yılından itibaren ulusal ve uluslararası politika sekülerleşme yoluna girdi. Aklın yüceliğini savunan Aydınlanma Hareketi⁷⁹ ile din daha ağır bir darbe yedi. İnsan oluşumlarının mükemmelliğe doğru ilerlemesini mümkün kılacak, kesin ilkeler çıkartma düşüncesi vurgulandı. Aydınlanma ile insanlığın gelişmesi için ilahi olana değil de insan aklına güven düşüncesi ortaya atıldı.

Akıl Çağı olarak da bilinen Aydınlanma Çağı 17. yüzyıldan itibaren ilerlemeye devam etti ve 18. yüzyılda en parlak dönemini yaşadı. Aydınlanma

⁷⁸ Jonathan FOX ve Shmuel SANDLER: "The Question of Religion and World Politics", *Terrorism and Political Violence*, 17, 2005, s. 296.

⁷⁹ Ahmet ÇİĞDEM: *Aydınlanma Felsefesi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Çağı, dinsel ve metafizik yaklaşımların son bulduğu 18. yüzyılda yükseldi.⁸⁰ Üç önemli değişimin sentezi olarak yeni ve din dışı bir yaklaşım ortaya çıktı. Birinci değişim, daha önce eleştirilmesine müsaade edilmeyen pek çok varsayımın reddedilmesini sağlayan yeni bir mantık yönteminin doğuşudur. Buna göre gerçekten emin oluncaya kadar hiçbir şeyi kabul etmemek, önyargı ve aceleci tavırlardan kaçınmak gerekmektedir. İkinci değişim ise, insan ve doğanın incelenmesinde akılcı yaklaşımın kullanılması halinde, insanın gelecekteki gelişimi konusunda belli başlı ilkelerin temel yasalar olarak ortaya çıkacağına dair inanışın ortaya çıkmasıdır. Üçüncü ve son değişim ise, bu kanunların mantıkla aydınlatılabilmesi için başlangıç noktası olarak kullanılan kimi öngörülerin ortaya çıkmasıdır.⁸¹

Avrupa’da Aydınlanma Çağı’nın hız kazanması ile, insan akli tarihte hiç olmadığı kadar önem kazandı. Aydınlanma’daki temel tema insan mutluluğu idi ve bu amaca ulaşmak için tek yolun insan akli olduğuna dayanan bir düşünce sistemi geliştirdi. Ortaçağ Avrupa’sındaki dinin yerini bu dönemde akıl almıştır. Din, Ortaçağ Avrupa’sında nasıl yüceltilmişse, Aydınlanma döneminde de akıl o kadar yüceltilmiştir. Aydınlanma aydınları için tek geçerli doğru, insan aklına dayanan doğrulardır. Aydınlanma döneminin Bacon, Galileo, Descartes ve Hobbes gibi öncü bilim adamları geleneğe karşı şüpheci tavır takınırlarken, akla dayanan bilimsel güce güven duyuyor ve doğanın düzenliliğine inanıyorlardı. Kendilerini, artık tanrıların hizmetçileri ve yorumcuları olarak görmedikleri gibi, “meydan okuyucular” olarak görüyorlardı. Ayrıca Aydınlanma düşüncesine göre, önce insan doğasının temel özellikleri bulunacak ve incelenecek, sonra da adım adım mükemmel bir toplum oluşturulacaktı.⁸² Bu yaklaşıma göre Aydınlanma düşünürleri akla dayanarak insanlığın hemen hemen bütün sorunlarını ortadan kaldıracaklarına inandılar. Aydınlanmanın uluslararası ilişkiler teorisine katkısı, tek tek devletlerden bir devlet sistemine doğru değişimde

⁸⁰ LEE: a.g.e., s. 252.

⁸¹ LEE: a.g.e., s. 253

⁸² LEE: a.g.e., s. 254.

görülmektedir.⁸³ Bunun yanında ilk düşünürlerin uluslararası ilişkilerin temel aktörleri olan devlete bakış açılarından, uluslararası ilişkilere bakışları anlaşılabilir. Bunlara göre, devlet, ilahi bir varlık olmayan, bir insan ürünü, tabii hak ve çıkarlarını korumak için özgür ve rasyonel insanlar tarafından yaratılmış, karşılıklı fayda içeren, gönüllü bir düzenleme olarak tasvir edildi.⁸⁴

Aydınlanma ile ortaya çıkan yaklaşımın dini, siyasi ve sosyal alanda önemli etkileri oldu. Aydınlanma aynı zamanda sosyal bilimlere de derinden etkiledi. Büyük çapta modern sosyal bilimlere, Durkheim, Freud, Marx, Nietzsche, Voltaire ve Weber gibi Batılı Aydınlanma çağı bilim adamlarının çalışmaları üzerine şekillendi. Bu bilim adamları ise, yeni bir toplumun temeli olarak dini inanç ve geçmiş ön yargılardan ziyade rasyonel ve bilimsel düşünceyi temel aldılar.⁸⁵ Bu yaklaşımdan da anlaşıldığı üzere, din Aydınlanmacı anlayışta batıl inanç/hurafe olarak algılandığından bilim dışı kabul edildi. Söz konusu yaklaşım, başta sosyoloji olmak üzere, hemen hemen bütün sosyal bilimlerin her alanında uygulama buldu.

Sosyologlar tarafından formüle edilen dinin hiçbir gerçek öneminin olmadığı yaklaşımı, sekülerleşme teorisi olarak da bilinmektedir. Bu teorik yaklaşıma göre, ekonomik kalkınma, şehirleşme, modern sosyal kurumlar, okuma-yazma oranındaki ve eğitimdeki artış ve bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler dini, dünyada önemsiz bir güç haline getirecektir.⁸⁶ Sekülerleşme teorisinin sonucu olarak din, olayları çözümlemede önemsiz bir sosyal faktör olarak görülmüştür.

Sosyal bilim olarak uluslararası ilişkiler disiplini de din değerlendirme dışı bırakıldı. Bir başka ifadeyle, Vestfalfa Barışı ile devletlerarası ilişkilerde belirleyici olma özelliğini yitiren ve uluslararası politikadan dışlanan din, Aydınlanma döneminde yaşanan gelişmelerle

⁸³ KNUTSEN: a.g.e., s. 194.

⁸⁴ KNUTSEN: a.g.e., s. 198.

⁸⁵ FOX and SANDLER: "The Question of Religion...", s. 296.

⁸⁶ FOX and SANDLER: "The Question of Religion...", s. 296.

sosyal bilimler alanından uzaklaştırıldı. Sonuç itibariyle, Ortaçağ Avrupa'sında yaşanan gelişmeler de göz önünde bulundurularak, Vestfalya'dan sonra din, hem devletlerarası ilişkilerde kaosun/çatışmaların hem de bilimde gerilemenin sebebi olarak görüldü.⁸⁷

3. Sekülerizm ve Uluslararası İlişkiler

Vestfalya'dan sonra Avrupa'da yaşanan tarihi ve bilimsel gelişmeler sonunda sekülerizm, uluslararası ilişkilerin teori ve pratiğinde siyasi otoritenin önemli bir kaynağı haline geldi.⁸⁸ Böylece Vestfalya'dan önce siyasi otoritenin kaynağının dine dayanan düşüncesinin yerini, Vestfalya'dan sonra sekülerizmin aldığını görüyoruz.

Sekülerleşme olgusu; “bireysel bilinç düzeyinde referans çerçevesi olarak kutsaldan ziyade bu dünyaya ait olana, akıl ve bilime itibar eden bir anlama, algılama, yorumlama ve davranma yöntemi, kurumsal düzeyde ise hem modernliğin kurucu öğelerinden birisi olan hem de devletin toplum yönetiminde kullandığı etkili yönetim teknolojisi” olarak açıklanabilir.⁸⁹ Sekülerleşme düşüncesi ile modernleşme arasında ciddi bir bağ bulunmaktadır. Modernleşme düşüncesinin ve bu düşüncenin sosyal bilimlerdeki yansıması olan pozitivist bilim anlayışının bir sonucu olarak din, hem bilimden hem toplum hayatından hem de siyasetten uzaklaştırıldı. Modernleşme ve pozitivist paradigmalara göre, din zamanla ve gittikçe güçten düşecek veya kaybolacak ya da etkisiz bir konuma gelecektir. Bunun sonucunda ise sekülerizm bilimde, toplumda ve siyasette hakim paradigma olacaktır.

⁸⁷ ŞAHİN: a.g.m., s.

⁸⁸ Elizabeth Shakman HURD: “The Political Authority of Secularism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol 10 (2).

⁸⁹ Hüseyin BAL: “Din Dünyayı Terk Ediyor Mu?”, *Demokrasi Platformu*, Yıl 2, Sayı 6, Bahar 2006, s. 183.

Sekülerleşme teorisinin temel iddiaları ise şu şekilde özetlenebilir.⁹⁰ Modernleşmenin bir sonucu olarak;

- 1) Dini inanç ve pratiklerde azalma olacak,
- 2) Din sekülerleşerek kişiye özel hale gelecek,
- 3) Din modern yapıların gerektirdiği özellikleri adapte ederek, bir içsel laikleşme eğilimine girecek ve
- 4) Din sosyal hayatı düzenleme kapasitesini yitirecek veya en iyi ihtimalle sembolik bir değer taşıyacaktır.

Söz konusu düşüncenin uluslararası ilişkileri ilgilendiren tarafı ise, toplumsal örgütlenmenin en somut modeli olan ulus-devlet modelinin seküler temeller üzerine oluşmasıdır. Ulus temeline dayanan devletlerin ortaya çıkması, dinin siyasetteki hakim konumunu zayıflatmakla kalmamış aynı zamanda dini, ulus devletler nezdinde bir araç konumuna düşürmüş ve bunun sonucunda ulus devletin doğuşundan itibaren siyasal alanda meydana gelen gelişmeler dinin etrafında değil, ulus-devlet etrafında şekillenmeye başlamıştır.

Vestfalya Barışı ile uluslararası politikanın birincil aktörü olarak ulus-devletin ortaya çıkması ile başlayan ve neredeyse 20. yüzyılın sonlarına kadar onu takip eden yüzyıllarda, sekülerleşme hakim paradigma olarak varlığını korumuştur. Seküler düşüncenin sosyoloji, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler gibi sosyal bilim alanlarında hâkim düşünce olarak varlığını korumasında bu düşüncenin öncüleri olan Comte, Durkheim, Freud, Marx, Nietzsche, Voltaire ve Weber gibi bilim adamlarının katkıları büyük olmuştur.⁹¹ Modern sosyal bilimlerde tek paradigma olarak sekülerizmin olması, Batı'nın politik hayatının da şekillenmesinin motor gücü olmuştur.

⁹⁰ Martin RIESEBRODT: "Fundamentalism And The Resurgence of Religion", *International Review for The History of Religion*, V.47, No.3, (2000), s. 266-287, aktaran Hüseyin BAL, a.g.m. s. 185.

⁹¹ FOX and SANDLER: "The Question of Religion..." s. 296; R. Scott APPLEBY: *Religious Fundamentalism and Global Conflict*, New York, Foreign Policy Association, 1994, s. 7-8, aktaran Hüseyin BAL, a.g.m. s. 195.

Yani Batı'da sekülerist yaklaşımlar dominant paradigma olarak varlığını korumuştur.⁹² Sekülerizm, ortaya çıkışı ve gelişimi itibari ile tam bir Batı sosyal teori ve pratiğidir. Bu bağlamda bir sosyal bilim olarak uluslararası ilişkiler de bu durumdan ayrı düşünülemez.⁹³ Sekülerist yaklaşımın gücünün giderek artması dinin, hem iç politikada hem dış politikada hem de dünya düzenlerinde önemli bir faktör olarak görülmesini engellemiş ve değerlendirme dışı bırakılmasına neden olmuştur. Bunun somucunda, yapılan yeni düzenlemelerde dine yer verilmemiştir.

4. Dünya Düzenlerinde Din

4.1. Viyana Düzeni

Vestfalya Barışı ile ortaya konan yeni yaklaşımların temeline ulus-devlet oturmuştur. Uluslararası politikadan dinin dışlanarak ulus-devlet temelli oluşturulan Vestfalya Düzeni'nden sonra bütün dünya düzenlerinin temel dayanağı yine ulus-devlet olmuştur. Dolayısıyla oluşturulan bu dünya düzenlerinde dine bir faktör olarak yer verilmemiştir. Bu konuyu daha iyi açabilmek için, dünya siyasi tarihinin önemli dönüm noktaları olan söz konusu düzenleri değerlendirmek yerinde olacaktır.

Vestfalya Düzeni'ninden sonra kurulan yeni dünya düzeni, Napolyon Savaşları'ndan sonra 1815 yılında oluşturulan Viyana Düzeni'dir⁹⁴ Viyana Düzeni, aslında Vestfalya Düzeni'nin bir devamı gibidir. Çünkü iki düzende de amaç Orta Avrupa'nın dağınık, parçalanmış ve güçsüz kalmasını sağlayarak Avrupa güç dengesini sürdürmektir.⁹⁵ Napolyon Savaşları ile

⁹² HURD: a.g.m. s. 236.

⁹³ HURD: a.g.m. s. 240

⁹⁴ Viyana Düzeni hakkında kapsamlı bilgi için bkz: Henry KISSENGER: *Diplomasi*, Bölüm Dört, ss. 63-87; R. R. PALMER , Joel COLTON: *A History of The Modern World*,ss. 441-452. Stephen LEE: *Avrupa tarihinden Kesitler 1789-1980*, Dost Kitabevi, 2. Basım, Ankara, 2004, ss. 50-58.

⁹⁵ Hagen SCHULZE: *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, Çev. Timuçin BİNDER, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 197.

sarsılan Avrupa'nın siyasi durumunu yeniden düzenlemek için Avrupalı devletlerin bir girişimi olarak Viyana Kongresi sonucu oluşturulan düzen, uzun yıllar etkisini devam ettirmiştir. Yapısı itibariyle Avrupa devletlerinin oluşturduğu bir düzen olmasına rağmen, dönemin büyük devletlerinden olduğu için etkisi Avrupa dışına taşan bir düzenlemedir. Bundan dolayı Viyana Düzeni bir dünya düzeni sayılmaktadır.⁹⁶ Viyana Kongresi sonucu oluşan düzene "Avrupa Uyumu" denmektedir.

Oluşturulan bu Avrupa Uyumu ile dönemin Avrupalı beş büyük devleti (İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya) belirli aralıklarla yapılan toplantılarla hem Avrupa'nın işlerini hem de dönemin büyük güçlerinin Avrupa dışındaki rekabetini de düzenlemeyi amaçladılar. Avrupa'daki bu uyumun ortaya çıkmasında ve devam ettirilmesinde dinin etkili olmadığı görülmektedir. Yapılan yeni düzenlemede ne dine bir yer verilmiştir ne de dini otoriteler bir etkinlik gösterebilmiştir. Din yaşanan sürecin tamamen dışında tutulmuştur. Kurulan bu düzenle Avrupalı büyük devletler kendi aralarındaki çatışmaları önleyerek, siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumayı amaçlamışlardır. Viyana Düzeni oluşturulurken katılımcı devletler, ulusal çıkarlarını güç dengesi çerçevesinde korumayı ve sürdürmeyi amaçlayan politika takip etmişlerdir. Vestfalya'da ortaya çıkan ulus-devlet, politikadaki temel aktör olma durumunu sürdürerek, dini belirleyici olma konumundan uzaklaştırmıştır. Nitekim Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında İngiltere ve Fransa Avrupa'da güç dengesinin bozulmaması için aynı dini paylaştıkları Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmışlardır. Bu durumda göstermektedir ki, eskiden din adına yapılan ittifaklar ve savaşlar artık ulusal çıkarlar adına yapılmaktadır. Yani din devletlerarası ilişkilerde ulusal çıkarlar adına gözden çıkartılabilmektedir.⁹⁷

Batı Avrupa'da olduğu gibi Amerika kıtasında ve dünyanın diğer bölgelerinde de ulus devletlerin ortaya çıkması, dini bu bölgelerde de ya

⁹⁶ ÇAĞIRAN: a.g.m., s. 374.

⁹⁷ ÇAĞIRAN: a.g.m., s. 374-375; SCHULZE: a.g.e., s. 206.

uluslararası politikanın dışına itmiş ya da ulus devletin bir dış politika aracı haline getirmiştir. Çünkü ulus devletle birlikte siyasi şekillenmeler artık dini referanslara göre değil ulus devletin çıkarları baz alınarak yapılmaktadır. Ayrıca din uluslaşma ve ulus devlet kurma süreci ile toplumsal ve siyasi birliklerin harcı olma özelliğini kaybederek yerini başka unsurlara bırakmıştır. Bundan da anlaşıldığı üzere ulus devletle din ister iç isterse dış politik meselelerde uyuşmamaktadır. Ulus devletle birlikte devletlerin davranışları dini yaklaşımlarla değil dünyevi amaçlarla yönlendirilmiştir.⁹⁸

Bu dönemde yapılan uluslararası siyasi düzenlerde ulus devletin çıkarları ön planda tutularak dinin görmezlikten gelinmesi onun tamamen yok olduğu anlamına gelmemelidir. Bu dönemde din gerektiğinde ulus devletlerin bir dış politika aracı olarak varlığını sürdürmüştür. Mesela, Avrupa devletlerinin Osmanlı devleti ile olan ilişkilerinde din birincil olma özelliğini kaybetse de önemli bir belirleyici unsur olma özelliğini korumuştur. Bu özellik devletlerin ve halkların birbirini tanımlamalarında bile kendini göstermektedir. Avrupalı büyük güçlerin Osmanlı Devletine müdahalelerinde İmparatorluk içindeki Hristiyan azınlık haklarını gündeme getirmeleri dini bir dış politika aracı olarak kullandıklarının bariz örneğidir.⁹⁹

Vestfalya ile Avrupa'nın dini uluslararası politikadan uzak tutmaya çalıştığı yönündeki argüman aslında tam olarak Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki ilişkiler açısından doğru olarak kabul edilebilir. Avrupalı devletler, başta Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinde olmak üzere sömürge döneminde dini açık bir şekilde dış politika aracı olarak kullandılar. Örneğin dini dikkate almayarak oluşturdukları Viyana Düzeni'ni korumak/devam ettirmek için dinin araç olarak kullanıldığı Kutsal İttifak'ı¹⁰⁰ (1815) ortaya çıkarmaktan geri kalmamışlardır. Aslında bu durumdan da anlaşılacağı üzere

⁹⁸ ÇAĞIRAN: a.g.m., s. 375.

⁹⁹ ÇAĞIRAN: a.g.m., s. 376.

¹⁰⁰ Kutsal İttifak için bkz: ARMAOĞLU: *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 2003, s. 100-101.

asıl belirleyici olan din değil, ulus devlettir. Yani Ortaçağ'da olduğu gibi din, devlete değil devlet, dine hâkim ve kendi çıkarı için kutsalı bile kullanmaktadır.

Söz konusu dönemde yapılan düzenlemelerde din dikkate alınmasa da yapılan savaşlarda bir araç olarak kullanılmıştır. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) başlamadan önce iki taraf da dini bir araç olarak kullanmıştır. Savaş başlamadan önce Rus aydınları ve devlet adamları yoğun bir kampanya başlattılar. Bu savaşın Slav-Hristiyanlarla Müslüman Türkler arasında olacağını ileri sürerek, haklı bir savaş yapılacağını ve kazanılacak zaferin sonunda İstanbul'un alınarak Ayasofya'ya haç takılacağını belirttiler. 1877 Nisan'ında Türkiye'ye karşı savaş ilan edilince, Rusya'da Kiliselerde çanlar çalındı, ayinler düzenlenerek “dinsizlere karşı zafer bahşetmesi için” tanrıya dualar edildi ve bütün Rusya'da bir “Haçlı Seferi” havası esmeye başladı. Rusya'da bunlar olurken, Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde Ruslara karşı savaş Müslüman halk arasında heyecan uyandırdı. “Moskof gavura karşı zafer kazanılması için” camilerde dualar edildi, daha önceki şehitler için mevlitler okutuldu. Bu suretle her iki taraf halkın dini hislerini körükleyerek, düşman tarafa karşı kin ve nefret hisleri uyandırmaya çalıştılar.¹⁰¹ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde padişah için kullanılan “zat'ı padişah” ünvanından daha çok “halifet” sıfatı kullanılmaya başlandı.¹⁰² Bu durum Osmanlı hilafetinin uluslararası politikada bir güç olarak kullanılmaya başlandığının göstergesidir.

Uluslararası ilişkilerde dinin geri plana itildiğinin en açık örneği beşeriyetin yaşamış olduğu ilk dünya savaşı olan Birinci Dünya Savaşı'dır. Bu Savaş sırasında, ittifaklar oluşturulurken din değil, ulusal çıkarlar temel alınmıştır. Aynı zamanda aynı dinin ve medeniyetin temsilcileri karşı kamplarda yer alarak savaşmışlardır. Savaşın çıkış sebeplerine baktığımızda

¹⁰¹ Akdes Nimet KURAT: *Türkiye ve Rusya*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970, ss. 92-93.

¹⁰² Mümtaz'er TÜRKÖNE: *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 3. Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003, s. 170.

dinin bu sebepler içinde olmadığını görmekteyiz. Yani din, bu savaşın ortaya çıkışında rol oynamamıştır. Savaş sonundaki düzenlemeler de dini amaç güdülerek değil, ulusal menfaatler doğrultusunda yapılmıştır. Fakat bütün bunlara rağmen “ilk dünya savaşında din hiç rol oynamamıştır” demek doğruyu yansıtmamaktadır. Çünkü, din bu savaşta amaç rol oynamamış olabilir, fakat bir dış politika aracı olarak varlığını hissettirmiştir. Nitekim, amacına ulaşmasa da Osmanlı Devleti’nin Padişahı ve Halifesi Birinci Dünya Savaşı sırasında dini yetkisine dayanarak cihat ilan etmiştir.¹⁰³ Aynı zamanda Avrupalı büyük güçler de, dini azınlıkları kendi dış politika çıkarları doğrultusunda kullanma yoluna gitmişlerdir.

4.2. Versay Düzeni

Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan Versay Düzeni¹⁰⁴ de Napolyon Savaşları sonunda oluşturulan Viyana Düzeni gibi ulusal çıkarlar doğrultusunda düzenlenmiştir. Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere savaşın galibi devletler, bu düzen oluşturulurken ulusal çıkar bakış açısıyla amaç gütmüşlerdir. Bu düzende Avrupa’daki dengenin kendi çıkarları doğrultusunda kurulması ve korunması, stratejik çıkarları, enerji ve hammadde kaynağına sahip bölgelerin ele geçirilmesi gibi tamamen dünyevi hedefler ele alınmıştır. Aynı Viyana Düzeni’nde olduğu gibi ne düzen oluşturulurken ne de düzen kurulduktan sonra din devletlerin önemli dış politika amaçlarından biri olmuştur. Fakat din yine gerektiğinde bir dış politika aracı olarak kullanılmıştır. Hem yapılan savaşlarda hem de diplomatik görüşmelerde temel oyuncu ulus devlettir ve geçerli olan amaçlar da ulus devletin çıkarlarını gerçekleştirmektir.

¹⁰³ Metin HÜLAGÜ: *Pan-İslamizm: Osmanlı’nın Son Umudu*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2006, s. 30

¹⁰⁴ Versay Düzeni aynı zamanda Paris Düzeni olarakta bilinmektedir. Bkz: Margaret MACMILLAN: *Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, Çev. Belkıs DİŞBUDAK, ODTÜ Yayıncılık, 2004; Henry KISSENGER: a.g.e. Bölüm Dokuz, ss. 203-230.

4.3. Yalta Düzeni

İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) sonunda Yalta Konferansı'yla oluşturulan Yalta Düzeni'nde de önceki düzenlerde olduğu gibi temel aktörlerde değişiklik olsa da devletlerin dış politika amaçlarını gerçekleştirmek için temel aldıkları hareket noktalarında süreklilik görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan yeni düzende dönemin iki önemli aktörü olarak ABD ve Sovyetler Birliği'nin politikaları belirleyici olmuştur. Tabii ki yeni düzen de devletlerin ulusal çıkarları üzerine şekillenmiştir. Fakat farklı bir nokta olarak iki süper güç arasındaki rekabette ideolojik yaklaşım politikaların belirlenmesinde etkili olmuştur. İki süper güç etrafında toplanan devletler siyasi ve ekonomik çıkarlarını temsil ettikleri ideolojiler çerçevesinde korumaya çalışmışlardır. Bu dönemde oluşan iki kutuplu dünyada ideolojiler baskın hale gelmiştir. Önceki düzenlerde olduğu gibi kurulan bu iki kutuplu sistemde de dinin bir rolü görülmemektedir. Diğer bir ifadeyle, din bu bloklar arasındaki dengeye dayalı uluslararası politikada etkin bir rol oynamamıştır. Fakat iki kutuplu dünyanın netleşmesi ile din bu düzende de bir dış politika aracı olarak kullanılmıştır. Özellikle Batı dünyasının liderliğini sürdüren ABD, dini bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Doğu Bloku'nun lideri olan Sovyetler Birliği'nin benimsediği komünist sistem gereği dini reddetmesini ön plana çıkartarak ABD, bu devleti “şeytanın imparatorluğu” olarak nitelemiştir.¹⁰⁵ Böylece ABD, Soğuk Savaş yıllarının başında dini, Komünist ideolojiye dayanan Sovyetler Birliği'ne karşı bir dış politika aracı olarak kullanmıştır. Özellikle Başkan Harry Truman ve Dwight D. Eisenhower insan hakları ve özgürlüğün Tanrı'nın nimetleri olduğu, Sovyetler Birliği'nin ise, bütün dinleri reddederek kötülüğün temsilcisi olduğunu söylemektedirler. Hatta ABD, Soğuk Savaş'ı aynı zamanda bir dini savaş olarak görmüş ve bu uğurda Sovyetler Birliği'ne karşı Protestan

¹⁰⁵ ÇAĞIRAN: a.g.m., s. 377.

misyonerleri kullanmıştır.¹⁰⁶ ABD, Sovyetler Birliği'ni dini tanımlamalarla "kötülüğün temsilcisi" olarak sunmaya çalışmıştır. Bunun dışında din, ABD tarafından Sovyetler Birliği'ni "çevreleme politikası"nın bir aracı olarak da kullanılmıştır. "Yeşil Kuşak" projesi olarak bilinen bu proje kasmamında ABD, Sovyetler Birliği'ne komşu olan ülkelerde kendisine yakın rejimlerin kurulmasını desteklerken, bu amacına uygun olduğunu düşündüğü İslami kesimin de yönetime gelmelerine destek olmuştur.¹⁰⁷ Hatta bu bağlamda ABD, Sovyetler Birliği'nin 1979 Aralık ayında Afganistan'ı işgali karşısında o dönemde "mücahit"¹⁰⁸ tanımlaması ile anılan İslamcı örgütlere stratejik planları doğrultusunda destek vermiştir.¹⁰⁹ Bu şekilde ABD Afganistan'da İslamcı grupları desteklemek suretiyle Sovyetler Birliği'ne karşı örtülü bir savaş yürütmüştür.

Söz konusu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere din, Soğuk Savaş döneminde de uluslararası ilişkilerde devletlerin asıl dış politika hedeflerini gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Soğuk Savaş dönemi dinin bastırıldığı, gölgede bırakıldığı ve jeopolitiğin hâkim olduğu bir dönem olmuştur.¹¹⁰

Sonuç olarak, Vestfalya Barışı ile uluslararası ilişkiler alanından uzaklaştırılan din, devletlerin dış politikalarında asıl belirleyici olma özelliğini

¹⁰⁶ William, INBODEN III: *The Soul of American Diplomacy: Religion and Foreign Policy 1945-1960*, A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, May, 2003.

¹⁰⁷ ÇAĞIRAN: a.g.m., s. 377.

¹⁰⁸ Mücahit: kelime anlamı "cihat eden, İslam uğruna savaşan kişi" demektir. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi üzerine bu işgale karşı savaşan Afganlılar mücahit olarak tanımlanmışlardır. ABD tarafından Sovyetler Birliği'nin güneye inmesini/yayılmasını engellemek için oluşturulan "Yeşil Kuşak Projesi" çerçevesinde Afganlı savaşçılara din (İslam) için dinsiz rejim (Sovyetler Birliği)'e karşı savaştıklarını anlatmaya çalışmak için "mücahit" sıfatı özellikle kullanılmıştır. O dönemin mücahitleri günümüzde özellikle Batı tarafından bugünün dinci teröristleri olarak tanımlanmaktadır

¹⁰⁹ Gilles KEPEL: *Cihat: İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi*, Çev. Haldun BAYRI, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2000. s. 156; Mahmood MAMDANI: *İyi Müslüman, Kötü Müslüman: Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri*, Çev. Sevinç ALTINÇEKİÇ, 1001 Kitap, İstanbul, 2005, ss. 129-186.

¹¹⁰ Elizabeth Shakman HURD: "The Political Authority of Secularism in International Relations", *European Journal of International Relations*, Vol. 10 (2), 2004, s. 240.

kaybetse de, ulus devletlerin dış politika hedeflerini gerçekleştirmek için Yatla Düzeni'nde de bir dış politika aracı olmaktan kurtulamamıştır. Bir anlamda din, ulus devletin ulusal ve uluslararası politikada hâkim konuma gelmesiyle ulus devletin hizmetine girmiştir. Bu durum Vestfalya'dan itibaren Viyana, Versay ve Soğuk Savaş döneminde de devam etmiştir.

C. ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİNDE DİN

Uluslararası ilişkiler teorilerinde de diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi din değerlendirme dışı bırakılmıştır. Temeli Vestfalya Barışı'na dayanan modern uluslararası ilişkiler, seküler temeller üzerine yükselmiştir. Bu bağlamda uluslararası ilişkiler teorileri de seküler düşüncelerin şekillendirdiği bir yaklaşımı benimsemiştir. Yani uluslararası ilişkilerin kavramsal çerçevesi dini tamamen dışlayan seküler yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Vestfalya'dan ve Aydınlanmadan sonra, devlet merkezli ve pozitivist bakış açısı hâkim konuma gelmiştir. Din uluslararası politikadan uzaklaştırılarak, bireylerin özel işleri durumuna indirgenmiştir. Devletler için din, bir dış sorun değil de bir iç sorun olarak görülmeye başlanmış ve devlet merkezli bakış açılarına dayanan çalışmalara göre devletlerin territoryal sınırları içine hapsedilmiştir.¹¹¹ Uluslararası ilişkiler teorileri de bu bakış açılarına dayanmaktadır.

1. İdealizm

Birinci Dünya Savaşı'nda yaşananları göz önünde bulundurarak savaş sonrasında oluşturulan idealizm, uluslararası ilişkiler çalışmalarında temel bir yaklaşım olarak yerini almıştır. Uluslararası sistemde Birinci Dünya Savaşı gibi küresel yıkımların bir daha yaşanmaması için yeni yaklaşımlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Savaşların anlamsızlığı ve yıkıcılığı göz önünde

¹¹¹ Vendulka KUBALKOVA: "Toward an International Political Theology", (Edit. Fabio PETITO and Pavlos HATZOPOULOS: *Religion In International Relations: Return From Exile*, Palgrave Macmillan, New York, 2003. s. 81.

bulundurularak, yeni dersler çıkarılma yoluna gidilmiştir. Böylece dünyada huzurun sağlanması için, baskıcı rejimlerin yerine demokratik rejimlerin yayılmasının önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.¹¹²

Aydınlanma döneminin liberal fikirlerinden, özellikle klasik Liberalizmin¹¹³ akla ve ilerlemeye ilişkin yaklaşımlarından esinlenen ve daha sonra Realistler tarafından İdealizm olarak adlandırılan bu düşünceler, liberalizmin insan doğasına bakış açısından etkilenmişlerdir.¹¹⁴ İdealistlere göre, uluslararası ilişkilerde her şey güce bağlı değildir. Bunun yanında, uluslararası hukuk, moral değerler ve temel aktör olan devletin yanında uluslararası örgütler de önemli roller oynamaktadır. İdealistler, savaşların sebebi olarak insan doğasını değil de, o güne kadar uygulanan güç politikalarını görmüşlerdir. Çünkü idealistlere göre, insan doğası barış severdir. Uluslararası ilişkiler bu zamana kadar gücün ve egemenliğin etkisinde yürütüldüğü için uluslararası sistem istikrarsız ve anarşinin hüküm sürdüğü bir yer olmuştur. Bunun engellenmesi için, güç yerine uluslararası hukuk ve yasal kurumlar oluşturulmalıdır. İdealistler, uluslararası sistemi ise, beraber çalışmaya ve karşılaşılan sorunları birlikte çözmeye muktedir devletlerin oluşturduğu bir toplum olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda kolektif güvenliğe ve savunmaya önem vermişlerdir.

İdealistlerin temel yaklaşımlarına batılıımızda, dini değerlendirme dışı bırakan Aydınlanmanın ve seküler bir yaklaşım olan liberalizmin etkisinde olduğu anlaşılmaktadır. İdealistler dine, uluslararası politikayı değerlendirirken, hiçbir atıfta dahi bulunmamışlardır. İdealistler uluslararası sistemi açıklarken temel hareket noktası olarak ilahi olanı değil insan doğasını esas almışlardır.

¹¹² Atila ERALP: “Uluslar arası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”, Atila ERALP, Der. *Devlet, Sistem ve Kimlik*, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 62.

¹¹³ Klasik Liberaizm göre, birey ve bireyin özgörleşmesi önem taşımaktadır. İnsanlar doğası gereği doğuştan iyidirler ve tüm insanlr doğuştan eşit haklara sahiptirler. Bireyler rasyoneldir ve uygun şartlar sağlandığında kendilerini geliştirme yetisine sahiptirler.

¹¹⁴ Yücel BOZDAĞLIOĞLU: “İdealizm”, Haydar ÇAKMAK, Der. *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Platin Yayınları, Ankara, 2006, s. 126.

2. Realizm

Uluslararası ilişkiler teorisi tarihine baktığımızda, uluslararası ilişkiler yaklaşımlarını en çok etkileyen teori olarak realizm¹¹⁵ karşımıza çıkmaktadır. Dini de kapsayan sosyal güçler realist yaklaşımda marjinal konumdadır. Realizmde de din değerlendirme dışı bırakılmıştır. Çünkü realizmin devleti merkeze alan bir bakış açısı vardır. “Devlet” ve “güç” realizmde akademik araştırmanın temelinde yer almaktadır. Uluslararası ilişkilerde ana sorunlar olarak, “ulusal güvenlik” ve “devletler arasındaki çatışmayı” almıştır. Bunun yanında uluslararası ilişkilerde başat güç olarak askeri güce ağırlıklı olarak yer vermiştir. Realistlere göre, devletler ulusal çıkarlarını maksimize etmeye çalıştıklarından dolayı, uluslararası sistem anarşik bir yapıya sahiptir. Realistlerin dünyayı algılamak/anlamak için kullandıkları/üzerinde durdukları temel kavramlar “ulusal güvenlik”, “hayati çıkarlar”, “ulusal çıkarlar”, “güç”, “ittifaklar” ve “güç dengesi” çerçevesinde şekillenmektedir.¹¹⁶

Realizmin öncülerinden Hans Morgenthau realizmin ana ilkelerini altı maddede özetlemektedir: Birincisi, uluslararası politika evrensel ve objektif kurallar tarafından yönetilmektedir ve bunun da kaynağı insan doğasıdır ve insan doğası da idealizmde olduğu gibi iyi değil, aksine bencil ve diğerlerinin aleyhine de olsa kendi çıkarını düşünür. Devletler de insanlar gibi kendi çıkarlarını gözetirler ve bu da uluslararası ilişkilerin çatışmacı niteliğini gösterir. İkincisi, uluslararası politikada, ulusal çıkar güç terimi ile açıklanmıştır. Buna göre devletler uluslararası sistemde güçlerini artırmaya çalışırlar. Çıkar kavramı ise, maddi zenginliği ve serveti ihtiva etmektedir. Güce göre tanımlanan çıkar kavramı ekonomi, ahlak, estetik ve din gibi konulardan ayrı olarak ele alınmıştır. Realistlere göre devletlerin nihai amacı

¹¹⁵ Realizm hakkında geniş bilgi için Hans J. MORGENTHAU: *Uluslararası Politika*, Çev. Baskın ORAN, Ünsal OSKAY, Türk Siyasi Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1970.

¹¹⁶ Scott M. THOMAS: *The Global Resurgence of Religion and The Transformation of International Relations: The Struggle for The Soul of The Twenty-First Century*, Palgrave Macmillan, New York, 2005, s. 55-56; Jonathan Fox and Shmuel Sandler: *Bringing Religion.....*s. 27.

çıkarlarını elde etmek için sürekli olarak daha fazla güce sahip olmaktır. Realizmin üçüncü ilkesi, güç açısından tanımlanan çıkar, zaman ve mekâna bağlı değildir. Yani güç sabittir ve değişmez; ancak çıkarın içeriği ve bu çıkarı gerçekleştirmek için uygulanan politikalar zamana ve içinde bulunulan kültürel ortama göre değişiklik gösterebilir. Dördüncüsü, uluslararası ilişkilerde moral veya ahlaki değerlerin etkisinin olmadığıdır. Realizmde, bir dış politikanın başarısı ne kadar ahlaki olduğu ile değil de ne kadar ulusal çıkarlara hizmet ettiği ile değerlendirilir. Beşinci ilkeye göre, realizm devletlerin davranışlarının evrensel ahlaki değerlerle bağdaştırma çabalarını reddeder ve devletlerin bunu sadece gerçek amaçlarını saklamak için kullandıklarını savunur. Uluslararası politikada devletler sadece çıkarlarını koruma doğrultusunda hareket ederler. Bu bağlamda din de devletlerin çıkarları için bir dış politika aracı olarak kullanılabilir. Nitekim, realizmin en parlak dönemi olan Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'ne karşı hem doğu Avrupa'da hem de Sovyetler Birliği'nin güneye yayılmasını önleme politikası çerçevesinde din, uluslararası politikada araç olarak kullanılmıştır. Altıncı ilkeye göre, uluslararası politikanın, ekonominin, hukukun ve ahlakçıların kendi alanlarında yaptıkları gibi otonom olduğuna inanılır.¹¹⁷

Morgenthau'nun görüşlerinden de anlaşıldığı üzere realizm, moral değerlerle ilgilenmemektedir. Vestfalya düzeni ile ortaya konan temel ilkeler realizmde de kendini göstermektedir. Uluslararası politikanın temel aktörü egemen ulus devlettir ve bu devlet güç açısından değerlendirilen kendi çıkarı peşinde hareket eder. Realizmde devletler ulusal çıkarları peşinde koşarlarken rasyonel ve yekpare varlıklar olarak hareket ederler. Uluslararası ilişkilerin hâkim paradigması olan realizmde din neredeyse tamamen değerlendirme dışı bırakılmıştır.

¹¹⁷ MORGENTHAU: *Uluslararası Politika*, ss. 2-18.

Klasik realizmin eksikliklerini gören Kenneth Waltz¹¹⁸ gibi Neorealistler, yeni yaklaşımlarla klasik realizmin eksikliklerini göz önünde bulundurularak, realizmi daha bilimsel ve sistematik bir çerçeveye sokmaya çalışmışlardır. Realizmde, uluslararası politikada temel aktörlerin devletler olduğu ve rasyonellik ve anarşi gibi temel varsayımlar kabul edilmiştir. Fakat, neorealizm, realizmin temel ilkeleri yanında, bazı yeni yaklaşımlar getirmiştir. Bu yeniliklerden en önemlisi, neorealizm, realizmden daha bilimseldir. Ayrıca, neorealizm devlet merkezli yaklaşımı önemsemekle birlikte, sistem üzerinde de durmaktadır. Waltz'a göre, bilimsel bir uluslararası ilişkiler teorisi, uluslararası sistemin yapısı, bu sistemde birbirleri ile etkileşim içinde bulunan aktörler ve sistemdeki devamlılıklar ve değişimler üzerine odaklanılmıştır. Ayrıca, sistem bir kere oluşuktan sonra, devletlerin davranışlarında sınırlamalar yapabilmektedir. Klasik realizmde olduğu gibi neorealizmde de ahlaki ve dini değerlere önem atfedilmemiştir.

3. Liberalizm

Uluslararası ilişkilerde liberal yaklaşımın kökenleri Aydınlanma'ya dayanmaktadır. Liberalizmin en temel varsayımları, insanoğlunun sahip olduğu nitelikler itibarıyla eşit olduğu, doğal ihtiyaçlara ve isteklere sahip olduğu, akılla donatıldığı ve rasyonel yollarla ihtiyaçlarını ve isteklerini gidermeye çalıştığıdır.¹¹⁹ Dini tamamen değerlendirme dışı bırakan Aydınlanma'ya dayanan bir yaklaşımda dine yer verilemez. Çünkü Aydınlanma felsefesi¹²⁰ ile dini yaklaşımlar örtüşmemektedir.

Liberalizm, uluslararası ilişkiler disiplinde pek çok teorik yaklaşımın çıkış noktasını oluşturmaktadır. İdealizm, karşılıklı bağımlılık, uluslararası liberal barış teorisi gibi yaklaşımlar liberalizmin etkisini taşımaktadır. Bu teorik

¹¹⁸ Kenneth WALTZ'un bu konudaki görüşleri için bkz: Kenneth WALTZ: *Theory of International Relations*, Addison-Wesley Publishing Company, 1979.

¹¹⁹ KNUTSEN: a.g.e., s. 339.

¹²⁰ Aydınlanma Felsefesi hk. geniş bilgi için bkz. ÇİĞDEM: a.g.e.

yaklaşımlar arasında bazı farklar olmasına rağmen, hepsi liberalizmin temel varsayımlarını kabul etmektedirler.¹²¹

Liberal yaklaşıma göre, bireyler rasyoneldir ve uygun şartlar sağlandığında kendilerini yetiştirme yetisine sahiptirler. Buna bağlı olarak temel analiz birimi olarak birey ele alınmaktadır. Liberalizmde amaç bireyin özgürleştirilmesidir.¹²²

Liberaller, realizmin uluslararası ilişkilere bakış açısını eleştirerek bazı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Birincisi, liberallere göre, devletler uluslararası ilişkilerde en önemli aktörler ve incelenmesi gereken tek analiz birimi değildir. Modern liberal teori pluralist bir yaklaşıma sahiptir. Liberallere göre, uluslararası ilişkiler ve devletlerin dış politikaları, birey, devlet, ulusal baskı grupları, uluslararası örgütler ve uluslararası örgütlenmeler açısından analiz edilmektedir.¹²³

Liberaller uluslararası sistemdeki değişikliğe sadece güç açısından bakmamaktadırlar, aynı zamanda karşılıklılık ve işbirliğine bağlı olarak uluslararası normlar, örgütler ve uluslararası hukuk tarafından değiştirilebileceğini düşünmektedirler.¹²⁴

Liberallere göre, uluslararası politikada devletler yekpare aktörler değildir. Devletlerin dış politika davranışları, devletin içinde bulunan, farklı çıkar ve amaçlarla hareket eden, bürokrasi, baskı grupları gibi diğer aktörler tarafından da belirlenir.¹²⁵

Liberallere göre, devlet rasyoneldir. Fakat, liberallerin rasyonellik anlayışları, realistlerin rasyonellik anlayışından farklıdır. Bunlara göre

¹²¹ Yücel BOZDAĞLIOĞLU: “Liberalizm”, (Der.) ÇAKMAK: a.g.e., s. 155.

¹²² BOZDAĞLIOĞLU: a.g.m., s. 155.

¹²³ BOZDAĞLIOĞLU: a.g.m., s. 159.

¹²⁴ Joshua S. GOLDSTEIN: *International Relations*, New York, Longman, 1999, s. 102. aktaran, Yücel BOZDAĞLIOĞLU: a.g.m., s.159

¹²⁵ BOZDAĞLIOĞLU: a.g.m., s. 159

rasyonellik, devletin kısa dönemli çıkarlarını maksimize etme çabası değildir; toplumun uzun dönemli çıkarları için kısa dönemli çıkarlardan vazgeçilmelidir. Bu bağlamda, savaş ve şiddet uzun dönemde devletlerin çıkarlarına zarar verdiğinden irrasyonel bir girişim olarak görülmektedir.

Liberaller, realistlerin güç konusundaki yaklaşımlarını da eleştirmektedirler. Realistlerde temel yaklaşımların başında olan güç, liberallere göre devletler açısından en son başvurulacak araç olarak görülmektedir. Askeri güce nazaran, diplomasi, barışı koruma faaliyetleri ve diğer askeri güç içermeyen yöntemler liberalizmde daha etkin bir şekilde kullanılmaktadır.¹²⁶

Klasik liberalizmin temel yaklaşımlarını benimsemekle birlikte daha sonra neoliberalistler, bazı yeni yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Neoliberaller uluslararası alanda işbirliğinin mümkün olduğunu düşünmektedirler. Bu işbirliğinin sağlanmasında uluslararası kurumların ve rejimlerin önemli roller üslenebileceklerini düşünmektedirler.

Liberal yaklaşımın, uluslararası ilişkiler yaklaşımlarında çıkış noktalarına, ilkelerine ve dayandığı yaklaşımlara baktığımızda dini dışlayan seküler görüşler üzerine doğduğu ve geliştiği görülmektedir. Din, ne uluslararası politikanın önemli bir unsuru ne de değerlendirilmesi gereken bir dış politika faktörü olarak konu edilmektedir.

4. Kritik Teori

Kritik teori bilimin ve kapitalizmin temellerinin sorgulandığı bir eleştiri ve analiz biçimidir.¹²⁷ Uluslararası ilişkilerde kritik yaklaşımın kullanılması Soğuk Savaş sonrasına dayanmaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından uluslararası politika yaklaşımlarına hâkim olan anlayışın gerçeklik

¹²⁶ BOZDAĞLIOĞLU: a.g.m., s. 160.

¹²⁷ Kritik Teori hakkında bkz: M. HOFFMAN: "Critical Theory and International Relations", *Millenium*, Vol. 16, No. 2, 1987.

temelleri sorgulanmaya başlanmıştır. Eleştiriler genelde realizme karşı yapılırsa da diğer uluslararası ilişkiler teorileri de bu eleştirilerden nasibini almıştır. Kritik yaklaşıma göre, uluslararası ilişkilerin sadece devletler arası ilişkilerden ibaret olduğu düşüncesi doğru değildir. Bunun yanında, uluslararası ilişkileri doğru anlayabilmek için devletlerin içyapılarını, iktidar ve sivil toplum ilişkilerini de dikkate almak gerekmektedir. Kritik yaklaşımıcılar tüm uluslararası ilişkiler teorilerine eleştirel bakmaktadırlar ve onların belirli siyasi amaçları haklı çıkarmak için ve desteklemek amacıyla oluşturulduklarını düşünmektedirler.¹²⁸

Kritik teoriye göre, küresel toplum, modern üretim ilişkileri, gelişen yeni pazarlar, iletişim araçlarının artması, birbirinden etkilenen kültürel ve siyasal değişimler ve bunların yanında küresel, bölgesel, ulusal ve yerel düzeyde çok sayıda aktörün rol aldığı bir sosyal mekândır.¹²⁹ Yani uluslararası ilişkilerde çalışma alanı ve aktör sayısında bir çoğalma mevcuttur.

Kritik yaklaşıma göre, uluslararası ilişkileri çatışma ve işbirliği temelinde açıklayan teoriler gerçeği açıklamak yerine perdelemektedirler. Kritik teori, uluslararası ilişkilerde hâkim olan teorilerin yetersizliklerine ve eksikliklerine getirdiği eleştirilerle bir katkı sağlasa da, eleştirdiklerinin yerine tutarlı ve sağlam temellere dayanan sistematik bir yaklaşım ortaya koyamamıştır. Yine önceki teorik yaklaşımlarda olduğu gibi, kritik yaklaşımda da dine uluslararası ilişkileri anlamada ve yorumlamada yer verilmemiştir.

5. Postmodern Yaklaşım

Kökleri 1960'lara kadar dayanan Postmodern yaklaşım, 1980'lerin ortasından itibaren uluslararası ilişkiler disiplinine girmeye başlamıştır.¹³⁰ Postmodern teorinin çıkış noktası, modernitenin eleştirisine dayanmaktadır.

¹²⁸ İrfan Kaya ÜLGER: "Kritik Teori", (Der.) ÇAKMAK: a.g.e., s. 191.

¹²⁹ ÜLGER: a.g.m., s. 191.

¹³⁰ Fuat KEYMAN: "Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark", Atilla ERALP. Der. *Devlet, Sistem ve Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 250.

Aydınlanma dönemi ile birlikte ortaya çıkan modernleşme argümanı olan rasyonalitenin yaygınlaşmasıyla sürekli bir gelişmenin yaşanacağı ve giderek insanın doğaya daha fazla hâkim olacağı varsayılmaktaydı.¹³¹ Modernleşmenin artık geri dönülmez bir yol olduğu düşünülmekteydi. Yaşanan tarihsel süreç bu yaklaşımın böyle olmadığını gösterdi. Hatta Aydınlanma temelli modernleşme, her şeye çare olmadığı gibi ciddi sorunların da sebebi olarak görüldü. Postmodernizmi savunan kuramcılar modernitenin bu kabullerini eleştirerek doğruluklarını sorgulamaya başladılar. Postmodernistlere göre, modernitenin başlaması, sorunları yok etmemiş, aksine ciddi sorunların ortaya çıkmasına meydan vermiştir. Postmodernistler, modernitenin temel taşlarından biri olan devlet kavramının ve moderniteyle birlikte gelen homojenleştirme ve tek tip birey yaratma çabalarının sorunlara yol açtığını savunmaktadırlar. Kısaca modernite, postmodern perspektife göre, olumlu bir süreç olarak görülmemektedir.¹³²

Postmodernizm, realizmin temel aktör olarak kabul ettiği devlete eleştirel bir şekilde yaklaşmakta ve uluslararası ilişkilerin devletlerden meydana gelmesini bir gerçeklik olarak değil de oluşturulmuş bir şey olarak görmektedir. Postmodernizme göre, bundan dolayı, devletlerin sahip oldukları konum sorgulanmalı ve bu durumun yerine bireylerin temelde olduğu alternatif yaklaşımlar oluşturulmalıdır.¹³³ Ayrıca devletin tek tipleştirici/homogenleştirici tutumu eleştirilmekte onun yerine bireyin kendi farklılıklarını ortaya koyabilmesi yönünde yaklaşım sergilenilmektedir.¹³⁴

Bunların yanında, postmodernistler, devletler arasında oluşturulan sınırlara da eleştiriler getirmektedirler ve bunun alternatiflerinin ortaya konması istenmektedir. Ayrıca bilgiyle güç arasında da bir bağ olduğunu düşünmektedirler. Bundan dolayı, postmodernistler, hem söyleme hem de metinselliğe önem vermektedirler. Postmodernistler kimlik-dış politika

¹³¹ Birgül DEMİRTAŞ-COŞKUN: "Postmodern Yaklaşım", ÇAKMAK, Der. a.g.e. s. 193.

¹³² DEMİRTAŞ-COŞKUN: a.g.m., s. 194.

¹³³ DEMİRTAŞ-COŞKUN: a.g.m., s. 194.

¹³⁴ DEMİRTAŞ-COŞKUN: a.g.m., s. 194.

üzerinde durmuşlar ve ulusal kimlik oluşturma çabasında dış politikanın önemine değinmişlerdir. Bu bağlamda ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Sovyet yönetimini tehdit olarak algılamasının kasıtlı olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü ABD bu tehdit sayesinde, dünyanın çok çeşitli yerlerinden gelmiş farklı halkları ortak tehdit sayesinde sorunsuz bir şekilde bir arada tutmayı amaçlamaktadır. Hatta Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin İslam ve AIDS gibi yeni sorunlar kurgulamasını tesadüfle açıklamak doğru bir yaklaşım gibi gözükmemektedir.¹³⁵

Postmodernistler ayrıca evrensel geçerliliği olan açıklamalara inanmamakta, onun yerine yerelliğe önem vermektedirler. Postmodernizmin uluslararası ilişkiler disiplinine bazı katkıları olmuştur. Örneğin Postmodernistler, disiplinin ilgilendiği konuların sınırlarını genişletmiş ve devlet düzeyindeki analizden daha yerel ve bireysel düzeylerde analizlerin yapılmasına imkân sağlamışlardır. Ayrıca devlet merkezli güvenlik anlayışının sorgulanmasına katkıları olmuş ve güvenliğin farklı şekillerde de anlaşılması gerektiğini ortaya koymuşlardır.¹³⁶

Postmodernist yaklaşımda eleştiriler büyük oranda uluslararası ilişkilerin baskın teorisi realizme karşı yapılmıştır. Farklı bir yaklaşım olarak kimlik konusuna değinse de dine dış politika ve uluslararası ilişkiler değerlendirmelerinde yer verilmemiştir. Yaklaşımlardaki seküler geleneğin ağırlığı postmodernizmde de kendini göstermektedir. Fakat yerelliğe önem verilmesi önemli bir açılım olarak görülebilir.

6. Karar-Alma Yaklaşımı

¹³⁵ David CAMPBELL: *Writing Security, United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Manchester, Manchester University Press, 1992, aktaran DEMİRTAŞ-COŞKUN: a.g.m., s. 196.

¹³⁶ Jennifer STERLING-Folker ve Rosemary E. SHINKO: "Discourse of Power: Traversing the Realist-Postmodern Divide", *Millenium*, Cilt 33.3, No 1, 2005. s. 663. aktaran DEMİRTAŞ-COŞKUN: a.g.m., s. 198.

Karar-Alma yaklaşımı da diğer uluslararası ilişkiler kuramları gibi büyük oranda realizmin eleştirisi üzerine temellenmiştir. Devleti soyut bir varlık olarak ele alan geleneksel siyasi yaklaşıma alternatif olarak devleti resmi karar alıcıları ile somutlaştıran Karar-Alma kuramı, karar-alma sürecinin sistematik çözümlemesini amaçlamıştır.¹³⁷ Önceleri, olası seçenekler arasında maksimum yararı sağlayacak olanı seçme olarak tanımlanan karar-alma, daha sonra rekabet halindeki örgütsel çıkarlar ve bürokratik baskılar arasında uzlaşmalar ve kısmi tercihler içeren bir sürece dönüşmüştür.¹³⁸ Böylece, dış politika analizi, klasik realizmin devletin tek ve rasyonel biçimde hareket ettiği yaklaşımına karşı çıkmaktadır. Karar-alma yaklaşımında, devlet önemini korumakla birlikte, uluslararası ilişkilere ve dış politikaya çoğulcu bir bakış açısı benimsenmiştir.¹³⁹ Karar-Alma kuramının önde gelen temsilcisi Snyder'a göre, yaklaşımın temelinde siyasi eylemlerin somut bireylerce gerçekleştiği ve bu eylemleri kavramanın ise dünyayı bu aktörlerin perspektiflerinden görmekte yattığı varsayımı yer almaktadır. Snyder karar alıcıların dünyasının anlaşılabilmesi için, siyasi davranışların karar-alma eylemi bağlamında incelenmesi gerektiğini ileri sürmüş ve karar alıcıları etkileyen entelektüel ve interaktif süreçlerini değerlendirmesini önermiştir. Ayrıca, Snyder'a göre, karar alıcıların dünyası, insani ve fiziksel unsurları birlikte barındıran üç önemli uyarandan oluşmaktadır: ülke-içi ya da iç çevre, uluslararası ya da dış çevre, örgütsel çevre ya da karar-alma süreci.¹⁴⁰

Karar-Alma yaklaşımında da devlet temel aktör olarak kabul edilmekle birlikte, devlet resmi karar alıcıları bağlamında tanımlanmıştır. Böylece, devlet aktördür yaklaşımı, resmi karar alıcılar aktördür yaklaşımına dönüşmektedir.

¹³⁷ Sevilay KAHRAMAN: "Karar-Alma Yaklaşımları", ÇAKMAK, Der. a.g.e. s. 176

¹³⁸ J. E. DOUGHERTY ve R. L. PFALTZGRAFF: "Decision-Making Theories", *Contending Theories of International Relations*, New York, Harper and Row Publishers, 1981, s. 469.

¹³⁹ KAHRAMAN: a.g.m., s. 176.

¹⁴⁰ KAHRAMAN: a.g.m., s. 177.

Karar-Alma yaklaşımının getirdiği yeniliklerden biri, ülke içi değişkenleri özellikle hükümet-dışı etkileri dış politika davranış kaynağı olarak görmesi iken, diğer bir yenilik ise, karar-alma sürecine verilen önemdir.¹⁴¹ Bu durumdan da anlaşıldığı üzere devlet realist yaklaşımda olduğu gibi yekpare bir yapıda görülmektedir. Devletin içindeki farklılıkların özellikle karar-alıcıların ve karar-alma sürecinin dış politikada önemli olduğu vurgulanmaktadır. Karar-alma sürecinde karar-alıcıların inanç, değer ve kimlikleri dış politika kararlarını etkileyebilmektedir.

Dış politikada Karar-Alma yaklaşımları, devletlerin uluslararası ilişkilerin merkezinde yer alan ve yapısal, aktörsel, uluslararası, toplumsal ve bireysel birçok unsurlar içeren dış politika eylemlerinin, devletleri ve karar alıcılarını sürekli olarak etkilemesi olarak tanımlanabilir.¹⁴²

Görüldüğü üzere Karar-Alma yaklaşımı bir uluslararası ilişkiler kuramı olarak dış politika analizinde bazı yenilikler getirmiştir. Devletlere yekpare yapı olarak bakmayarak devletin içsel durumuna ve karar alıcıların pozisyonlarına dikkat çekilmiştir. Fakat dinin karar alıcılar ve karar-alma sürecinde ne kadar etkili olduğu konusuna açıklık getirilmemiştir. Uluslararası ilişkiler kuramlarında hâkim olan seküler yaklaşım Karar-Alma kuramında da kendini göstermektedir.

7. Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstrüktivizm)

Soğuk Savaş'ın sona ermesi dünya politikasının yapısı hakkında yeni teorik yaklaşımlar için hem gereksinim hem de fırsatlar yarattı.¹⁴³ Geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri, iki kutuplu dünyanın sona ermesi ve Sovyet Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan uluslararası politik durumu ve devletlerin dış politika yaklaşımlarını anlamada ve açıklamada yetersiz

¹⁴¹ KAHRAMAN: a.g.m., s. 177.

¹⁴² KAHRAMAN: a.g.m., s. 188.

¹⁴³ Yosef LAPID ve Friedrich KRATOCHWIL: Der. *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, (Boulder, Colo: Lynne Rienner Publications, 1996; Peter J. KATZENSTEIN: Der. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, (Columbia University Press, New York, 1996).

kaldılar.¹⁴⁴ Çünkü bu dönemde uluslararası politikaya yeni aktörler ve bu aktörleri etkileyen yeni kimlikler girdiği gibi uluslararası politikada yeni alanlar ortaya çıktı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile başlayan ve yaklaşık on yıl devam eden süreçte, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Doğu Avrupa devletlerinin demokratikleşme yolunda ilerlemesi, Almanya'nın tekrar birleşmesi, Yugoslavya'nın dağılması, NATO'nun genişlemesi ve küresel düzeyde terörün artması gibi dünyada çok ciddi değişimler yaşandı.¹⁴⁵ Kısa zamanda dünyada yaşanan bu büyük gelişmeler uluslararası ilişkiler yaklaşımlarında da yeni açılımlara sebep oldu.

Dünya'da yaşanan bu büyük ölçekli değişimler uluslararası ilişkilerin yapısında ve uluslararası güç yapılanmaların kapasitelerinde zayıflamalara sebep oldu.¹⁴⁶ Bu yeni dönemde uluslararası politikada etnik, dini ve ideolojik kimliklere dayanan yeni aktörler ortaya çıktı. Örneğin devlet-dışı bir küresel aktör olarak El-Kaide bunlardan biridir.

Uluslararası politikada kimlik önem kazanmaya başladı. Çünkü devletlerin dış politik yaklaşımlarının belirlenmesinde kimlik kendini gittikçe hissettirmeye başladı. Bu durum doğal olarak sürekli vurgulandığı üzere, uluslararası ilişkilerde yeni yaklaşımların doğmasına sebep oldu.¹⁴⁷ Katzenstein ve Kratochwil gibi akademisyenler uluslararası politikanın yeni sorunlarını anlamak ve açıklamak için yeni yaklaşımlar ortaya koydular. Sosyolojik kavramlardan faydalanarak ulusal güvenliğin yeniden bir tanımını yapmaya çalıştılar. Bu bağlamda “kimlik” ve “kültür” gibi konular önem kazanmaya başladı. Uluslararası politkada yeni yaklaşımlar ortaya koyan akademisyenler, geleneksel uluslararası ilişkiler yaklaşımlarında olduğu gibi

¹⁴⁴ John Lewis GADDIS: “International Relations Theory and the End of Cold War”, *International Security* 17, No. 3, Winter 1992/1993; ss. 5-58.

¹⁴⁵ KATZENSTEIN. “Introduktion”, s. 3.

¹⁴⁶ M. A. Muqtedar KHAN: *Jihad for Jerusalem: Identity and Strategy in International Relations*, Praeger, Westport, 2004, s. 1.

¹⁴⁷ KHAN: a.g.e., s. 2.

ulusal çıkarları sadece materyal unsurlarla tanımlamanın yetersiz olacağını, kimliğin de önemli olduğunu ileri sürdüler. Bu bağlamda, uluslararası politikanın temel aktörü olan devletin kimliği önem kazanmaya başladı.¹⁴⁸

Kratochwil, ileri sürdüğü bazı argümanlarla yeni yaklaşımı destekledi. Kratochwil, kimliğin uluslararası ilişkilerde önemli bir unsur olduğunu vurgulayarak, sosyal yapının veya kültür ve normların temel aktörler olan devletlerin kimliğinin oluşmasında belirleyici olduğunu ileri sürdü. Normların ve kültürün devletlerin kimliğini etkilediği ve buna bağlı olarak devletlerin çıkarlarının ve davranışlarının belirlenmesinde çok önemli rol oynadığını vurguladı.¹⁴⁹

Kratochwil ve diğer konstrüktivistlerin uluslararası ilişkilere getirmiş olduğu yenilik kimliğin, aktörlerin seçimlerinde ve politik davranışlarında ne kadar etkili olduğudur.¹⁵⁰ Ayrıca Konstrüktivistlere göre, devletlerin kimlikleri, tarihsel, kültürel, politik ve sosyal çevreye göre değişebilmektedir.¹⁵¹ Aslında bu yaklaşım çok önemlidir. Çünkü bir devlet uluslararası politikada kendi kimliğini nasıl ortaya koyarsa çoğu kez o şekilde davranış göstermektedir. Örneğin Baas Partisi yönetiminde olan Suriye kendini Arap Milliyetçisi olarak tanımladığından dış politikasında Arap milliyetçiliğini ön plana çıkarmaktadır ve bu yönde politika gütmektedir. Aynı zamanda 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra İran, İslamcı kimliğini ön plana çıkararak dış politikada İslamcı bir politika söylemi kullanmaktadır.¹⁵²

Konstrüktivistler uluslararası ilişkilere yeni yaklaşımlar getirmiş olsalar da dinin uluslararası politikadaki yerini ve etkisini net bir şekilde

¹⁴⁸ KATZENSTEIN: "Introduction", s. 5.

¹⁴⁹ KATZENSTEIN: a.g.e., s. 67.

¹⁵⁰ KHAN: a.g.e., s. 12.

¹⁵¹ Ronald Grigor SUNY: "History and Foreign Policy: From Constructed Identities to "Ancient Hatreds" East of the Caspian", *The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy*, Der. Brenda SHAFFER, The MIT Press, London, 2006, s. 86.

¹⁵² Umut UZER: "Uluslararası İlişkiler Teoriler," *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*, Der. İdris BAL, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, s. 66.

açıklamamışlardır. Etnik, dini ve kültürel unsurlar kimliğin önemli birer unsurları olarak görülmüştür. Dinin kültür içinde bir unsur olarak alınması, uluslararası politikadaki yeri ve önemini kavramada yeterli olmamaktadır. Din uluslararası ilişkiler çalışmalarında direkt bir girdi olarak alınmalıdır. Çünkü kültürde sürekli bir değişim yaşanabilir, fakat dinde geriye dönüş (selefi yaklaşım)¹⁵³ bile olabilmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra din uluslararası politikada bütün gücü ile artan bir şekilde kendini hissettirmektedir. Bundan dolayı dinin uluslararası politikadaki yerini ve önemini açıklayacak yeni bir uluslararası ilişkiler yaklaşımına ihtiyaç vardır. Ekonominin uluslararası politikada öneminin artması ile nasıl bir politik ekonomi yaklaşımı¹⁵⁴ ortaya konmuşsa, günümüzde dinin uluslararası politikadaki artan önemini açıklamak için yeni bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Bu, “politik teoloji” olarak adlandırılabilir.

D. DİNİN ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE “GÖRMEZLİKTE GELİNMESİ”NİN NEDENLERİ

Uluslararası ilişkiler disiplininde dinin göz ardı edilmesinin sebeplerini anlamak için, daha önce bahsedildiği üzere, diğer sosyal bilimlerin dine bakışlarını tartışmak yerinde olacaktır. Çünkü geç ortaya çıkan bir disiplin olarak uluslararası ilişkiler, diğer sosyal bilimlerin dine bakışlarından etkilenmiştir.¹⁵⁵

¹⁵³ Selefi Yaklaşım: İlk örnek müslümanların yolunu takip edenlerin ve onlar gibi hareket edenlerin görüşü. Bugün selefiye denilince, şeri hükümler çıkarma noktasında sadece Kitap ve sünnete başvuran, onların dışındaki hükümleri geçersiz kabul eden oluşum anlaşılmaktadır.

¹⁵⁴ Politik ekonomi yaklaşımı konusunda detaylı bilgi için bkz. Robert GILPIN: *The Political Economy of International relations*, Princeton University Press, 1987.

¹⁵⁵ Jonathan FOX and Shmuel SANDLER: “The Question of Religion and World Politics”, *Terrorism and Political Violence*, s. 296.

Sosyal bilimler alanında yaşanan bilimsel devrimlerden sonra insan davranışlarını anlamak ve açıklamak için sosyal bilimciler dini yaklaşımlar yerine rasyonel yaklaşımları benimsemişlerdir. 18. yüzyılda otoriter dini düzenin yerini “Aydınlanma Çağı” almıştır¹⁵⁶

Vestfalya Barışı ile devletlerarası ilişkilerde hakim belirleyici olma özelliğini yitiren ve uluslararası politikadan dışlanan din, Aydınlanma Çağı’nda bilimde yaşanan gelişmeler sayesinde din sosyal bilimler alanından uzaklaştırılmıştır. Yaşanan bu gelişmelerle din, hem devletlerarası ilişkilerde çatışmaların/kaosun hem de bilimde gerilemenin sebebi olarak görülmüştür. 1530 ile 1648 yılları arasında Avrupa’da yaşanan çatışmalardan/savaşlardan sonra Avrupa’da oluşturulan yeni düzende dine yer verilmemiştir. Yıllarca yaşanan bu tarihsel süreç uluslararası politika yaklaşımlarını etkilediği gibi sosyal bilimleri de derinden etkilemiştir.¹⁵⁷ İşin dikkat çeken yönü ise Avrupa’da yaşanan bu tarihsel süreç ve sonunda ortaya çıkan durum bütün dünya için geçerli olacağının düşünülmesidir.

Büyük oranda modern sosyal bilimler Durkheim, Freud, Marx, Nietzsche, Voltaire ve Weber gibi Aydınlanma bilim adamlarının çalışmaları üzerine şekillenmiştir. Bu bilim adamlarına göre, bir toplumun temeli batıl inanç ve geçmiş ön yargılardan ziyade bilimsel düşünceye dayanmaktadır. Böylece din bilimden uzak tutulmalıdır. Bu yaklaşım sosyal bilimlerin hemen hemen her alanında böyle kabul edilmiştir. Bu eğilim en belirgin şekilde sosyolojide görülmektedir. Çünkü sosyoloji düşünce ve akıl üzerindeki dinin otoritesine karşı verilen mücadele sonucunda ortaya çıkan bir bilimdir.¹⁵⁸ Bundan da anlaşıldığı üzere, din bilim ve aklın yüceltilmesi için bilimden dışlanmıştır.

¹⁵⁶ Jonathan FOX: “Religion as an Overlooked Element of International Relations”, *International Studies International*, 2001, Published by Blackwell Publishers, USA. S.54.

¹⁵⁷ FOX: “Religion as an overlooked...”, s. 54.

¹⁵⁸ FOX: “The Question of Religion...”. S. 296.

Sosyoloji biliminde dine karşı verilen mücadele sonunda sekülerizasyon(secularization) teorisi formüle edilmiştir. Yeni formüle edilen bu yaklaşıma göre, ekonomik kalkınma, şehirleşme, modern sosyal kurumlar, çoğulculuk, okuma-yazma ve eğitim oranındaki artış oranı ve bilim ve teknolojideki gelişmeler dini dünyada alakasız/önemsiz/konu dışına itmiştir.¹⁵⁹ Modern siyasal ve sosyal kurumlar dinin toplumdaki geleneksel rolünün çoğunu ortadan kaldırdı. Böylece, dini davranış normlarının yerini, bürokratik ve bilimsel kaynaklar tarafından tayin edilen teknik ve rasyonel kriterler aldı. Buna bağlı olarak, dini önemli bir sosyal faktör olarak görme eğilimi daha da azaldı.¹⁶⁰

Sosyal bilimlerde dinin dışlanmasına paralel olarak, modernleşmenin de dini azaltacağına düşünülmesi dinin değerlendirme dışı bırakılmasının önemli sebeplerindendir. Böylece hem siyasal alanda hem de bilimsel anlamda bir sekülerleşme yaşanmıştır. Uluslararası ilişkiler disiplini de Batı sosyal bilimlerinin bir alanı olarak dini 20. yüzyılın neredeyse tamamında dikkate almamıştır. Bu değerlendirmelerden de anlaşıldığı üzere, Batı merkezli dünya görüşü ve sosyal bilimlerin etkisinden dolayı din, uluslararası ilişkilerde değerlendirme dışı bırakılmıştır. Uluslararası ilişkiler konusunda çalışmalar yapan bilim adamlarına göre, dinin değerlendirme dışında bırakılmasının bazı nedenleri vardır: Birincisi, sosyal bilimlerde Batılı sosyal bilimcilerin dünyayı yorumlamada dine yer vermemelerinin sosyal bilimlerdeki güçlü etkisinin önemli Batılı düşünürler tarafından kabul edilmesidir. İkinci olarak, Uluslararası ilişkiler disiplini sosyal bilimler arasında neredeyse en Batı merkezli sosyal bilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı, Batılı sosyal bilimler tarafından dinin ihmal edilmesi bekli de en çok uluslararası ilişkiler alanında kendini göstermektedir. Üçüncü olarak, uluslararası ilişkiler çalışmaları yoğun bir şekilde davranışsalcılığın etkisindedir ve ölçülebilir (quantitative) metodoloji kullanır. Bundan dolayı din ölçülemeyen bir unsur olduğu için değerlendirme dışı bırakılmıştır. Dördüncüsü, Pozitivist

¹⁵⁹ FOX: "The Question of Religion...". S. 296.

¹⁶⁰ FOX: "The Question of Religion...". S. 297.

yaklaşımın uluslararası ilişkiler disiplinde geçerli olduğunun düşünülmesidir. Beşincisi ise, önemli uluslararası ilişkiler teorilerinin dini önemli bir faktör olarak görmeyen yaklaşımlara dayanması, dinin uluslararası ilişkiler çalışmalarında ihmal edilmesine sebep olmuştur.¹⁶¹

¹⁶¹ Jonathan FOX and Shmuel SANDLER: *Bringing Religion into International Relations*, Palgrave Macmillan, New York, 2004, ss. 9-10.

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE DİN

Vestfalya Barışı ile din her ne kadar devletlerarası ilişkilerde belirleyici unsur olma özelliğini kaybetmiş olsa da varlığını her zaman korumuş olmasına rağmen, esas belirleyici olma özelliğini yitirmiştir. Uluslararası politika uzmanları ve dış politika analistleri ve resmi karar alıcılar, dinin uluslararası politikadan Vestfalya'dan itibaren uzaklaştırıldığını düşünerek, görmezlikten geldiler. Dinin politik değerlendirmelerde, değerlendirme dışı bırakılması ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde zaman zaman kötü sonuçlarla karşılaşılmasına sebep oldu. Bu problemin oluşmasının sebebi, Avrupa tarihi okumalarının genel kabul görmesindendir. Yani Avrupa'nın yaşamış olduğu tarihi ve bilimsel/düşünsel deneyim, bütün dünya için geçerli sonuçlanmış gibi yorumlanmıştır. Batılı liderler, politikacılar, entelektüeller bu algılamayla hareket ederek dinin giderek dünya politikasında zayıflayan bir faktör olarak gördüler.¹⁶² Bu yaklaşım, uluslararası politikanın yanlış veya eksik değerlendirilmesine/yorumlanmasına sebebiyet verdi. Aslında Batı deneyimini temel olan yaklaşımın, bütün dünya için geçerli olduğu savının doğru olmadığını, yaşanan tarihsel süreç çok pahalı bir bedelle dünyaya göstermiş oldu.

Dini dünya politikasında giderek etkisi azalan bir faktör olarak gören algılamının oluşmasında üç temel yanlış vardır.¹⁶³ Birincisi, modern zamanda Avrupa'da din gittikçe artarak bir teolojik mesele olarak görüldü. Kamu hayatında dinin politik bir etkisinin olamayacağı düşünüldü. Avrupa'da din üzerine yapılan çalışmalar daha çok Hristiyanlık, Protestanlık, Reformasyon, Karşı-Reformasyon ve Avrupa'da din savaşları üzerine yapıldı. Din politik tartışmaların bir ögesi görülmeyerek hem ulusal hem de

¹⁶² Barry RUBIN: "Religion and International Relations", *Religion, The Missing Dimension of Statecraft*, Der. Douglas JOHNSTON ve Cynthia SAMPSON, Oxford University Press, Oxford, 1994. s. 20.

¹⁶³ RUBIN: a.g.e., s. 20

uluslararası politik hayatta yok sayıldı. Buna karşılık dünyanın birçok yerinde, din yöneticilerin güçlerini sürdürebilmelerinin temel dayanağı olarak kullanıldı/kullanılmaktadır. Avrupa dışında dünyanın birçok yerinde din bazen bir milletin istikrar ve istikrarsızlığının sebebi olarak kendini gösterdi, bazen ise, çekişen/çatışan toplumların karakterlerinin tanımlanmasında önemli rol oynadı/oynamaktadır. Bütün bunlara rağmen, modern dönemde; Avrupa tarihi okumaları etkisinde olan akademisyenler/uzmanlar, dini toplumsal kimliğin önemli bir ögesi olarak görmeyerek ihmal ettiler.

İkincisi, üçüncü dünya modernleşmesinde, kaçınılmaz olarak dinin etkisinin azalacağı varsayımının yanlışlığıdır. 17., 18. ve 19. yüzyıllarda, Avrupa yaşanan sekülerleşme sürecini, bazı gözlemcilere/akademisyenlere göre, dünya'nın geri kalan kısmı da takip edecekti. Bu yaklaşıma göre, bilim, teknoloji, sekülerizm ve hümanizm gibi modern zamana ait düşünceler, dini yaklaşımların üstesinden gelecek ve modern zaman öncesi düşünceleri etkisi altına alacaktı. Fakat olaylar, beklenildiği gibi gelişmedi. Batı orijinli modern düşünceler, Batı'nın dışında "ithal", "zorla empoze edilen" veya "emperyalistik düşünceler" olarak algılandığından bu düşüncelere şüpheyile yaklaşıldı. Batı kaynaklı modern düşüncelerin iyi algılanmamasında, Batı'nın sömürgeci geçmişinin de önemli etkisi olmuştur. Çünkü Batı, modern düşüncelerini yayarken dünyanın geri kalanında iyi bir sınav vermedi.

Üçüncü olarak, Komünist rejimler de dâhil olmak üzere, Karl Marx'ın "din kitlelerin afyonudur" yaklaşımı, Batılı entelektüeller tarafından geniş kabul gördü ve genellikle bu entelektüeller tarafından yaygın olarak kullandı. Bu anlayışa göre; din hayatın her alanından çıkarılmalıydı.¹⁶⁴ Fakat Marx ve bu doğrultuda düşünenlerin göremedikleri bir şey vardı; o da, afyonun çekicilik özelliği olmasıydı. Nitekim, din her ne kadar görmezlikten gelinse de varlığını sürdürmeye devam etti.

¹⁶⁴ Marksizme göre uluslararası ilişkiler yaklaşımı hakkında bkz: İbrahim S. CANBOLAT: "Marksizm ve Uluslar arası İlişkiler", *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*. Der. İdris BAL, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, ss. 77-105.

Dinin Vestfalya ile ulusal ve uluslararası alanda etkisinin azaldığı doğrudur. Ama bu tamamen dinin bittiği/etkisizleştiği anlamına gelmemelidir. Sadece din, uluslararası politikada birincil önceliğini kaybetmiştir. Bir anlamda devlet dinin hizmetinde iken, ulus-devlet dindeki parçalanmayı fırsat bilerek egemenliği ele alarak dini bir araç haline getirmiştir. Nitekim din her zaman her fırsatta sekülerizmin doğduğu ve hüküm sürdüğü Avrupa’da dahi bir dış politika aracı olarak da olsa varlığını devam ettirmiştir/ettirmektedir.

Ulus devletlerin egemen olduğu bir düzende din her ne kadar uluslararası politikada yok sayılsa da devletler dini, dış politika aracı olarak kullanmaktan geri durmamışlardır. Tarih dinin bir dış politika aracı olarak kullanıldığını gösteren örneklerle doludur. Avrupa’da Sanayi Devrimi sonrasında gelişen Sömürgecilik döneminde, Avrupalı devletlerin ele geçirmeye çalıştıkları sömürgelerde, devlet adamları ve din adamları(misyonerler) birlikte el ele çalışmışlardır.¹⁶⁵ Avrupalı sömürgeci güçler dini kullanarak sömürgelere yerleşmeye çalışmışlardır. Misyonerler ise devletin gücünü kullanarak yeni yerlerde yayılma imkânı bulmuşlardır. Ayrıca, devletler dini bazen hem yayılma hem de başka devletlerin iç işlerine karışmak için kullanmışlardır. Nitekim Rusya İmparatorluğu Balkanlarda etkinlik kurabilmek ve yayılmak için Ortodoksluğu bir dış politika aracı olarak kullanmaktan geri durmamıştır.¹⁶⁶ Ayrıca, Batılı güçlü devletler Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etkinlik kurabilmek ve ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti içindeki dini azınlıkları bir araç olarak kullandılar. Hatta başta ABD olmak üzere, İngiltere ve Fransa gibi Batılı devletler bu amaçlarını gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde misyoner okulları açtılar. Bu açılan misyoner okulları Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü tehlikeye sokarken Batılı devletler için çalışan “Truva atı” rolünü oynadılar.

¹⁶⁵ PALMER ve COLTON: a.g.e., s. 650; Fahir ARMAOĞLU, Siyasi Tarih (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara, 2003, s. 418.

¹⁶⁶ ARMAOĞLU: a.g.e., s. 495.

Bütün bu gelişmelerden anlaşıldığı üzere, tekrar etmek gerekirse, din Vestfalya ile uluslararası politikada etkinliğini kaybetmiş olsa da ulus devletlerin elinde bir dış politika aracı olarak daima varlığını sürdürmüştür. Fakat uluslararası politika çalışanları/teorisyenleri bu durumu hep görmezlikten gelmişlerdir. Buna bağlı olarak, yapılan uluslararası politika yorumlamaları/çözümlemeleri eksik kalmıştır.

Batı dünyasında dinin ulusal ve uluslararası politikada araç konumuna getirilmiş olması, 20. yüzyılın başlarında Avrupa'da milliyetçilik ve Rusya'da komünizm gibi ideolojilerin giderek etkisinin artması, aydınlanma yaklaşımını haklı gibi gösterse de, Afrika, Orta Doğu ve Asya gibi bölgelerde din hemen hemen hayatın her alanında varlığını korumaya devam etti. Çünkü buralarda Batı'da olduğu gibi ulus-devlet, gelenekler ve din üzerinde tam bir egemenlik sağlayamamıştı. Batı kendi tarihi okumalarına dayanarak Batılı değerleri evrensel değerler kabul edip, bu değerlerin bütün dünya için geçerli olacağını düşündü. Fakat başta Orta Doğu'da olmak üzere üçüncü dünyada Batılı değerler, sömürgecilik geçmişleri de göz önünde bulundurularak iyi çağrışımlar yapmamaktadır. Buralarda Batı'nın evresel olarak gördüğü değerlerden daha çok, dini de içine alan yerel değerler oldukça fazla itibar görmektedir. Bundan dolayı Batı merkezli uluslararası ilişkiler teorisyenleri, evrensel değerleri baz alıp yerel değerleri dikkate almadıklarından dünyayı ve uluslararası politikayı eksik okumuşlardır. Başta din olmak üzere yerel değerler, Batı dışında her zaman politikanın merkezinde olmuştur. Buradan şu sonucu da çıkarmak mümkündür; Batı merkezli yaklaşımlarla, bunun karşısında olan yaklaşımları benimseyenler dünyayı aynı gözle görmemektedirler. Yani uluslararası ilişkileri Batı'dan okumakla Doğu'dan okumak farklı sonuçlar doğurur. Çünkü Batı'nın tarihi ve düşünsel deneyimi ve değerleri ile Doğu'nunki farklıdır. Bunun yanında Batı'da seküler hukuk kuralları hâkimken, Orta Doğu'nun büyük bir kısmında mezhepsel farklılığı da

içeren İslami hukuk kuralları geçerlidir.¹⁶⁷ Bu farklılıklar dünya algılamasında ciddi farklılıkların oluşmasına sebep olmaktadır. Fiziksel anlamda dünya tek olsa da düşünsel anlamda dünyanın tek olmadığı her geçen gün daha da iyi anlaşılmaktadır. Nitekim seküler değerlere dayanan uluslararası ilişkiler yaklaşımları olduğu gibi, dini değerlere dayanan uluslararası ilişkiler yaklaşımları da ortaya konulmaya çalışılmıştır.¹⁶⁸ Örneğin savaş ve barış gibi uluslararası ilişkiler alanının yüksek politika alanlarında seküler değerlere dayanan yaklaşımlarla dini değerlere dayanan yaklaşımlar arasında önemli farklar vardır.

Batı'da olduğu gibi ulus-devlet temelli uluslararası ilişkiler yaklaşımını başta Orta Doğu olmak üzere dünyanın birçok yerinde görmek mümkün olmamaktadır. Örneğin Orta Doğu'da Batı'da olduğu anlamıyla bir ulus-devlet bulmak zordur. Çünkü dinin toplum hayatından ve politik alandan neredeyse hiç eksik olmadığı Orta Doğu'da ulus-devlet ile din çekişmesi yaşanmaktadır. Bu bölgede insanlar ulus-devletten daha fazla dine bağlılık göstermektedir. Orta Doğu'da ulus devlet Batı'da olduğu gibi rüştünü ispat edememiştir.¹⁶⁹

İşin aslına bakıldığında ulus-devlet, uluslararası politikada temel aktör olarak ortaya çıkarken mücadeleyi dine karşı vermiştir. Ulus-devlet bu mücadeleyi Batı'da kazanmıştır. Fakat başta Orta Doğu olmak üzere dünyanın birçok yerinde bu mücadelenin ulus-devlet tarafından kazanıldığını söylemek çok doğru gözükmemektedir. Nitekim ulus-devlet ile din arasındaki veya sekülerizm ile din arasındaki mücadele bu bölgelerde hala yaşanmaktadır. Çünkü ulus-devlet ile din arasında bir mücadelenin yaşanması doğaldır. Din doğası itibari ile evrenseldir. Din evrensel mesajlar içerir ve bu mesajlar ulus-devlet sınırları ile sınırlı kalmaz. Ulus-devlet ise, sahip olduğu sınırlarda kesin hâkimiyet ister. Ulus-devlet, ne sahip olduğu

¹⁶⁷ İslami mezhep okulları ve öncüleri hakkında kapsamlı bilgi için bkz: Muhammed Ebu ZEHRİ: *İslam Hukuk Okulları ve Sekiz Büyük İmam*, Alternatif Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2006.

¹⁶⁸ A. Ahmed Ebu SÜLEYMAN: *İslamın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1985.

¹⁶⁹ İslam ve Ulus devlet arasındaki ilişkinin detaylı incelemesi için bkz: Panayiotis J. VATIKIOTIS: *İslam ve Ulus Devlet*, Çev. Enis ARSLANOĞLU, Pınar Yayınları, İstanbul, 1998.

sınırlar içerisinde dışarıdan ne de içeriden dışarıya kendi kontrolü dışında bir müdahale ister. Din ise, bir devletin sınırları ile sınırlandırılmaz. Bundan dolayı dünya tarihi hem ulusal hem de uluslararası alanda sürekli olarak devletle din arasında yaşanan mücadeleye tanık olmaktadır/olacaktır. Ulus-devlet, Vestfalya ile ele aldığı politik gücü dine bırakmak istemeyecek, din ise başta Batı’da olmak üzere kaybetmiş olduğu gücü tekrar kazanmaya çalışacaktır. Nitekim bu mücadelenin örneklerine dünyada he zaman şahit olunmaktadır.

A. DİNİN ULUSLARARASI POLİTİKADA TEKRAR KENDİNİ GÖSTERMEYE BAŞLAMASI

Soğuk Savaş döneminde uluslararası ilişkiler çalışanları daha çok yüksek uluslararası politikada “yüksek politika” diye adlandırılan konular üzerine yoğunlaşarak, din de dâhil diğer konuları önemsemediler. Daha önce ayrıntılı bir şekilde bahsedildiği gibi dini, etkisi giderek azalan bir faktör olarak gördüler. Fakat beklenenin aksine 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren din uluslararası politikada kendini bazı önemli örneklerle göstermeye başladı. Uluslararası politikada din ne kadar görmezlikten gelinse de yaklaşık otuz yıldır uluslararası topluluk, din ve diplomasi arasındaki ilişkilerden doğan sorunlarla uğraşmaktadır.¹⁷⁰

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gelişen bazı olaylarda, dinin uluslararası politikada yavaş yavaş kendini göstermeye başladığı gözlemlendi. Avrupa’nın sömürgecilik döneminin sona ermesinde ve bu bağlamda sömürgeci devletlere karşı verilen mücadelede din, bir direnç/mukavemet unsuru olarak kendini göstermiştir. Daha açık bir ifadeyle, anti-sömürgeci hareketlerde, dinin önemli bir etken olarak kendisini gösterdiğine tanık

¹⁷⁰ John STEMPEL: “Faith and Diplomacy in International System”, *Working Papers*, International Studies Associations, 41st Annual Convention, Los Angeles, CA, March 14-18, 2000. s.1

olunmuştur.¹⁷¹ Anti-sömürgeci faaliyetler çerçevesinde, yerel güçler sömürgeci devletlere karşı mücadele vererek, bağımsızlıklarını kazanma yolunda çalışırken, dini önemli bir unsur olarak kullanmışlardır. Bir anlamda faaliyetlerine “ilahi” bir anlam yükleyerek bağımsızlık mücadelelerine meşruiyet kazandırmaya çalışmışlardır. Dinin önemli rol oynadığı anti-sömürgeci faaliyetlerin başarıya ulaştıkları göz önünde bulundurulacak olursa, buradan bir sonuç çıkmaktadır; din, vatan savunmasında önemli bir rol oynamaktadır.

1960 ve 1970’lerden itibaren politik anlaşmazlıklarda, dini bağlantılı olayların uluslararası politikada açık bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. İsrail Devleti’nin kurulmasında ve buna bağlı olarak ortaya çıkan İsrail-Filistin sorununda, Siyasal İslam’ın değişik şekillerinde ve 1979 İran İslam Devrimi’nde din kendini net bir şekilde ortaya koymuştur. Seküler temellere dayanan Arap Milliyetçiliğinin Arap dünyasında başarısız olması alternatif olarak Siyasal İslam’ı ön plana çıkarmıştır. Orta Doğu’da hala Siyasal İslam çekiciliğini korumaktadır ve kitleleri harekete geçiren bir ideoloji olarak her geçen gün daha da güçlenmektedir.

1979 yılında gerçekleşen İran İslam devriminden sonra dinin uluslararası ilişkilerde bir unsur olduğu konusunda literatür oluşmaya başladı.¹⁷² Çünkü 1979 İran İslam Devrimi’nde ABD’nin ortaya koymuş olduğu politik başarısızlığı Barry Rubin ABD’li karar alıcıların/politikacıların sistematik bir şekilde yaptıkları değerlendirmelerde dinin olaylar üzerindeki etki ve nüfuzunu ihmal etmelerine bağlamaktadır.¹⁷³

Dinin uluslararası ilişkiler alanına dönüşü 1980’lerin sonunda Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle yeni bir dalga halinde olmuştur. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle “yeni dünya düzeni” tartışmaları başlamıştır. İki kutuplu

¹⁷¹ Jeffrey HAYNES: “Religion and International Relations after 9/11”, *Democratization*, Vol. 12, No. 3, June 2005, s. 401.

¹⁷² STEMPEL: a.g.ç., s. 2.

¹⁷³ RUBIN: a.g.m., s. 27

sistemin sona ermesi ister istemez yeni sistem tartışmalarını gündeme getirmiştir. Soğuk Savaş sonrasının en önemli savaşı olan 1990–1991 Birinci Körfez Savaşı seküler bir savaş olmasına rağmen sonuçlarında ve yapmış olduğu etkilerde dini motifler görülmektedir. Bu savaştan sonra Samuel Huntington tarafından ortaya atılan ve uluslararası politikada geniş yankı uyandıran “Medeniyetler Çatışması” tezinde, Batı için artık sadece askeri tehditler değil İslamcı militanlar gibi dini temelli medeniyetler de Batı’nın güvenliği için tehdit olarak tanımlanmıştır. Huntington’a göre, Soğuk Savaş sonrasında olacak çatışmalar daha çok dini temelli medeniyetler arasında olacaktır.¹⁷⁴

1990’lı yıllarda Afganistan ve Sudan’da kurulan Batı karşıtı İslamcı rejimler, yine Cezayir’deki gelişmeler, hep bu çerçevede görüldü ve değerlendirildi.¹⁷⁵ Batı, Orta Doğu’daki İslami dirilişi bir tehdit olarak algıladığı gibi, İslami diriliş/İslamcı gruplar, Orta Doğu bölgesindeki hem seküler hem de Batı ile sıkı ilişkileri ve bağları olan bölge yönetimleri tarafından da tehdit olarak görüldüler. Aslında İslamcı gruplar eğer yayılmaz ise, doğrudan Batı’nın güvenliğine ve küresel istikrara tehdit değillerdir. Fakat Batı için stratejik açıdan önemli olan bir bölgenin Batı karşıtı grupların/ideolojinin eline geçmesi Batı açısından kolay kolay kabul edilecek bir durum değildir. Bu zamana kadar Batı ile sıkı müttefiklik içerisinde olan yönetimlerin iktidardan uzaklaştırılmaları Batı’nın bölgedeki çıkarlarının tehlikeye düşmesi anlamına gelmektedir.¹⁷⁶

Dinin politik bir aktör olarak uluslararası politikada canlanması, 11 Eylül 2001 yılında ABD’de İkiz Kuleler olarak adlandırılan Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon’a yapılan saldırılarla ortaya net bir şekilde çıktı. Hatta, bu saldırılarla din, uluslararası politikaya keskin bir dönüş ve hızlı bir giriş

¹⁷⁴ Samuel HUNTINGTON: “The Clash of Civilizations”, *Foreign Affairs*, Summer 1993, ss. 22-49; Samuel HUNTINGTON: *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Çev. Mehmet TURHAN, Y.Z. Cem SOYDEMİR, 3. Baskı, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2004.

¹⁷⁵ HAYNES: a.g.m., s. 402.

¹⁷⁶ HAYNES: a.g.m., s. 402.

yaparak, bütün dikkatleri üzerine çekti.¹⁷⁷ ABD öncülüğünde 2001 yılında Afganistan'a müdahale edilmesi ve 2003 yılında ise, Irak'ın işgal edilmesi, başta Orta Doğu olmak üzere İslam coğrafyasında dini ve kültürel yaklaşımların canlanmasına sebep oldu.¹⁷⁸ 11 Eylül 2001 olaylarının sebebi gibi görülen din (Siyasal İslam), bu olaylardan sonra daha da canlanma imkânı buldu. Özellikle 11 Eylül 2001 olaylarından sonra ABD'nin tek taraflı kararlarla hareket etmesi, Orta Doğu'da dini temeli ABD karşıtlığını daha da artırdı. Ayrıca ABD'nin İsrail'e koşulsuz olarak her olayda destek vermesi ve bölgede seçimle işbaşına gelmemiş otokratik yönetimlere destek vermesi de Orta Doğu'da Siyasal İslam'ın canlanma sebeplerindendir.¹⁷⁹

11 Eylül 2001 olaylarının meydana gelmesi, bu olaylardan sonra Afganistan'a yapılan müdahale ve akabinde Irak'ın işgal edilmesi İslam'ı uluslararası alanda daha da tartışılır kıldı. İslam bölgede mevcut siyasal yapıya alternatif olarak ortaya çıktı ve hem Batı tarzı demokrasiyi reddederek hem de sekülerizme meydan okuyarak, başta ABD olmak üzere Batı'nın bölgedeki politik ve ekonomik çıkarlarına tehdit olarak varlığını hissettirmeye başladı.¹⁸⁰

1. Küreselleşmenin Dinin Canlanmasında Etkisi

Din daha çok muhafazakârlığın temel unsurlarından biri olarak bilindiğinden genelde küreselleşmeye¹⁸¹ karşı bir direnç unsuru olarak görülse de küreselleşmenin sağlamış olduğu imkânlardan faydalanarak evrensel mesajlarını yayma fırsatı yakalamıştır. Aslında küreselleşme ile din

¹⁷⁷ ŞAHİN: a.g.m., s. 149; Nicholas RENGGER: "Eternal Return? Modes of Encountering Religion in International Relations", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 32, No. 2, 2003, s. 336.

¹⁷⁸ HAYNES: a.g.m., s. 402.

¹⁷⁹ James F. RINEHARD: "Religion in World Politics: Why the Resurgence?", *International Studies Review*, 2004, 6, s. 272

¹⁸⁰ HAYNES: a.g.m., s. 404.

¹⁸¹ Küreselleşmeye çok farklı anlamlar yüklense de, küreselleşme burada teknolojideki gelişmeyle birlikte haberin, paranın, insanın, sermayenin ve değerlerin hızlı bir şekilde yayılması ve karşılıklı birbirinden haberdar olma anlamında kullanılmıştır.

arasında önemli sayılabilecek bir ilişki vardır.¹⁸² Dinler, teolojileri itibariyle bütün insanlığı kuşatarak herkese ulaşmak isterler. Bu durum ise, dinin bizzatı küreselleşme taraftarlığını ortaya koymaktadır.¹⁸³ Küreselleşmenin araçları her şeyin küresel düzeyde yayılma imkânını verirken, din de evrensel mesajlar içerdiğinden, küreselleşme dinler için önemli fırsatlar sunmaktadır. Nitekim Küreselleşmeyle birlikte, dini hareket ve organizasyonların politik meselelerle olan ilgilerinde artış gözlenmektedir.¹⁸⁴ Çünkü küreselleşmenin araçları sayesinde, dini hareket ve organizasyonlar, mesajlarını kısa zamanda daha fazla kişiye ulaştırma imkânı yakaladılar.

Küreselleşmeyle birlikte dinler, daha fazla yayılma imkânı bulurken, birbirleriyle karşılaşma/çatışma olasılığı da artmıştır. Bu çerçevede, dinler ve dini gruplar arasındaki etkileşim, daha fazla olmaya başlamıştır.¹⁸⁵ Küreselleşme, dinin küresel düzeyde tekrar canlanmasında önemli bir araç olmuştur ve bu araç sayesinde evrensel mesajlar ileri süren dini hareketler, ister iyi sosyal faaliyet temelli iyi niyetle hareket eden organizasyonlar olsunlar, isterse El-Kaide gibi terörist gruplar olsunlar küreselleşmenin araçlarından faydalanarak uluslararası politikada etkinliklerini ortaya koymaktadırlar. Küreselleşme ile ulus-devlet sınırlarının daha geçirgen hale gelmesi dini, uluslararası politikada daha rahat hareket eder hale getirmiştir.

2. Büyük Ölçekli Siyasi Değişimlerin Dini Değişimlere Etkileri

20. yüzyılın sonlarında 21. yüzyılın başlarında yaşanan büyük siyasi değişimlere bağlı olarak meydana gelen büyük ölçekli dini değişimler, uluslararası politikada dini canlanmalara sebep oldu. Bu yaşanan değişimler

¹⁸² Küreselleşme-Din ilişkisi hakkında bkz, Richard FALK: *Küreselleşme ve Din: İnsani Küresel Yönetişim*, Çev. Hasan Tuncay BAŞOĞLU, Küre Yayınları, İstanbul, 2003; Şinasi GÜNDÜZ: *Küresel Sorunlar ve Din*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005; *Dini Araştırmalar Dergisi* *Küreselleşme ve Din Özel Sayısı*, Cilt 6, Sayı 17, 2003; Şahin GÜRSOY-İhsan ÇAPÇIOĞLU: *Der. Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Din*, Platin Yayınları, Ankara, 2007.

¹⁸³ Niyazi USTA: “Küreselleşme ve Din”, *Dini Araştırmalar*, Cilt 6, s. 17, s. 181.

¹⁸⁴ Ronald ROBETSAN: “Globalleşme, Politika ve Din”, Çev. Hakkı KARAŞAHİN, Şahin GÜRSOY, *Dini Araştırmalar*, Cilt 6, s. 17, s. 366.

¹⁸⁵ Recep KILIÇ: “Küreselleşmenin Dini Mi Var?”, 2023, Sayı 41, 11Eylül 2004, s. 19

sayesinde büyük ölçekli dini değişimler hem ulusal hem de uluslararası politikayı ciddi şekilde etkilemeye başladı.¹⁸⁶

Dini değişim, savaflara ve politik çatışmalara sebep olduğu gibi bazen az veya çok politik işbirliğine ve barışa da sebep olabilir. Bazen ise milli düşünceyi artırır veya azaltır. Aynı zamanda din bazen bir devlette ve bölgede istikrara katkı sağlar bazen ise istikrarsızlığın temel sebebi olarak ortaya çıkar. Bazı durumlarda ise din, 11 Eylül 2001 olaylarında olduğu gibi bölgesel ve küresel sorunlar yaratacak kadar etkili olabilir. Sonuçlar farklı olsa da yaşanan büyük ölçekli dini değişimler, potansiyel olarak uluslararası politikada ciddi etkiler yaratırlar.¹⁸⁷

Büyük ölçekli dini değişimlerin uluslararası politikayı ciddi şekilde etkilemesi geçmişte olduğu gibi günümüzde de yaşanmaktadır. İslamiyet'in doğuşu ve kısa zamanda geniş coğrafyaya yayılması, başta Orta Doğu olmak üzere Asya ve Avrupa siyasetini derinden etkilemiştir. Aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi de hem dini hem de siyasi sonuçlar doğurmuştur. Hristiyanlığın yayılması ve bunun politik sonuçları, Roma dünyasında ve ilk Roma İmparatorluğunda köleliği azaltmak şeklinde oldu ve bu durum ekonomik gelişmeyi beraberinde getirdi.¹⁸⁸ Bu bakımdan dini değişimlerin hem dünya politikasında hem de uluslararası politik ekonominin şekillenmesinde önemli rol oynadığı rahatlıkla söylenebilir. Aynı zamanda dini değişim bazen politik ve ekonomik formların korunmasında muhafazakâr etkiye de sahiptir. Örneğin Batı Avrupa'da klasik kültür ve Rönesans, dini değişimle alakalı iken, Bizans'ta Ortodoks Kilisesi kültürel mirası korumada ve canlı tutmada başat rol oynamıştır.¹⁸⁹ Büyük dini değişimler önemli siyasi değişimlere sebep olduğu gibi, büyük siyasi değişimler de önemli dini değişimlere neden olabilmektedir.

¹⁸⁶ K.R. DARK: "Large Scale Religious Change and World Politics", *Religion and International Relations*, Der. K. R. DARK, New York, 2002, ss. 50-82.

¹⁸⁷ DARK: a.g.m., s. 51

¹⁸⁸ DARK: a.g.m., s. 51.

¹⁸⁹ DARK: a.g.m., s. 52.

Küresel ve bölgesel dini değişimler uluslararası ilişkiler alanında çalışan akademisyenlerden yeteri kadar ilgi görmediler. Eğer din geçmişte dünya politikasında ve uluslararası ekonomik değişimlerde önemli rol oynamışsa, mevcut küresel politik ve ekonomik değişimlerde de önemli rol oynayabilir. Nitekim Orta Doğu, Afrika, Doğu Avrupa ve Asya'da meydana gelen son dini canlanmalar, bölgesel ve küresel sonuçları olan büyük politik değişimleri de beraberinde getirmektedir.¹⁹⁰

Küresel dini değişimlerin dünya politikasını nasıl etkilediğini anlamanın bir yolu, bu dini değişimlerin total olarak çok büyük insan kitlesinin değişimlerden etkilenmeleriyle açıklanmasıdır. Bu değişim doğal olarak dünya politikası üzerinde çok büyük etkiye sahip olacaktır. Genelleme yapacak olursak, bir dinin dünyadaki politik etkisi o dine inananların sayısı ile ilgilidir. Çünkü din inananlarının inançlarını, değerlerini, hareketlerini ve dünya görüşlerini şekillendirmektedir.¹⁹¹

20. yüzyılda siyasal sonuçlar da doğuran büyük dini değişimler yaşanmasında, devlet destekli ateizmin ve devlet sekülerizminde meydana gelen azalma ve buna bağlı olarak küresel alanda Hristiyanlığın ve İslamiyet'in gelişmesi ve dini çeşitliliğin artması önemli roller oynamıştır. Meydana gelen bu önemli değişimler bölgesel ve küresel politikada önemli siyasi sonuçlar yaratmıştır/yaratacaktır.¹⁹²

2.1. Küresel Düzeyde Ateizmin Zayıflaması

¹⁹⁰ DARK: a.g.m., s. 52.

¹⁹¹ DARK: a.g.m., s. 61

¹⁹² DARK: a.g.m., s. 61.

Devletlerin hükümetleri tarafında ateizmin resmi olarak yayılması ve gelişmesi ilk olarak 20. yüzyılda oldu. Bu gelişme Avrupa’da ve dünyanın başka yerlerinde komünist hükümetlerin kurulması ile ortaya çıktı. Fakat, 1980’ler ve 1990’lardaki kapsamlı dini değişim küresel düzeyde ateizmin zayıflamasına neden oldu. Komünist siyasal sistemlerin çökmesiyle din bir inanç sistemi ve politik güç olarak varlığını göstermeye başladı.¹⁹³ Bu gelişmeler Soğuk Savaş politikası ile dini politika arasında bir ilişkinin olduğunu ortaya koydu. Fakat bu ilişki ateistler tarafından din ve dünya politikası hakkında yazılan eserlerde hiç tartışılmadı. Bu yaklaşımda din uluslararası ilişkilerin bir unsuru olarak görülmeyerek yine dışlandı.¹⁹⁴

Komünist ülkelerde dini yapılanma hem iç politikada hem de dış politikada hoş karşılanmadı. Hatta Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa’da dindarlara karşı devlet destekli kötü muameleler yapıldı. Bu durum ise, söz konusu devletlerin içyapılarında istikrarsız bir yapının ortaya çıkmasına sebep oldu. Bundan dolayı bu ülkelerde komünist hükümetlere karşı, dini bir kurum olarak kiliseler ve diğer dini gruplar önemli bir muhalefetin oluşmasında ciddi rol oynadılar. Komünist hükümetlerin dini hiçe sayan yaklaşımı, bu hükümetlerin meşruiyetlerinin tartışılmasında ve özellikle Polonya örneğinde olduğu gibi Doğu Avrupa’da komünizmin yıkılmasında azımsanmayacak katkı sağladı¹⁹⁵

Devlet destekli ateizm ile devlet tarafından yapılan katliamlar arasında da bir bağ vardır. Örneğin Stalin Rusya’sı, Pol Pot Kamboçya’sı ve Çin Halk Cumhuriyeti Kültür Devrimi sırasında 20. yüzyılda devlet tarafından katliamlar yapıldı. Bu yaklaşım aynı zamanda Nazi Almanyası’nda da ortaya çıktı.¹⁹⁶ Bu

¹⁹³ DARK: a.g.m., s. 61.

¹⁹⁴ CANBOLAT: a.g.m., s. 86.

¹⁹⁵ Mark JUERGENSMEYER: *Yeni Soğuk Savaş: Dini Milliyetçiler Seküler Devleti Tehdit Ediyor*, Çev. Adem YALÇIN, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 211–222; Gilles KEPEL: *Tanrının İntikamı: Din Dünyayı Yeniden Fethediyor*, Çev. Selma KIRMIZ, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 102-109.

¹⁹⁶ DARK: a.g.m., s. 62.

tür olayların oluşmasında adı geçen devletlerin dine karşı olan yaklaşımlarının etkisinin olduğu muhakkaktır.

Marksizm'in yükselişi ve düşüşü veya çekiciliğinin azalması tarihsel süreçte hem ulusal hem de uluslararası alanda dinin rolünü etkilemiştir. Devlet destekli ateizmin yükselişi ve düşüşü ile büyük ölçekli politik ve dini değişim arasında bir korelasyon vardır. Bu korelasyon da yaşanan tarihsel süreç içinde kendini göstermiştir.

2.2. Devlet Sekülerizminin Gerilemesi

Dine devletler tarafından verilen diğer dini olmayan cevap ise sekülerizmdir.¹⁹⁷ Devlet destekli ateizm gibi devlet destekli sekülerizm de 20. yüzyılda doğdu. Komünizmin yıkılmasından sonra Orta Asya, Doğu Avrupa ve Kafkasya'da ortaya çıkan yeni devletler Sovyet Rusya döneminde olduğu gibi devlet sekülerizmini takip etmediler. Komünist ideolojinin aksine yeni bir ulus oluştururken kendi dini kimlikleri üzerine vurgu yapmayı yeğlediler.¹⁹⁸ Bağımsızlıklarını kazanmada ve yeni bir ulus oluşturmada dini, milli kimliklerinin en önemli unsurlarından biri olarak gördüler. Yani bu süreçte dini bir araç olarak kullanmaktan geri durmadılar.

Devlet sekülerizmi Arap coğrafyasında da çekiciliğini kaybederek zayıfladı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra doğan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdunnasır'la en parlak dönemini yaşayan seküler ideolojik temeller üzerine dayanan Arap Milliyetçiliğinin¹⁹⁹

¹⁹⁷ Dünyada tek bir devlet sekülerizmi yoktur. Devlet sekülerizmleri arasında ciddi farklar vardır. Seküler devlet şöyle tanımlanabilir; devlet resmi olarak hiçbir dine iltimas geçmez ve resmi olarak bütün dinlere tolerans gösterir. ABD'de olduğu gibi basit anlamda devlet din ve politikayı ayrı tutar. Örneğin Hindistan'da sekülerizm daha farklı anlamlandırmaktadır. Sovyet Rusya'da olduğu gibi sekülerizm dine karşı olarak da görülmektedir. Burum aslında her ülkenin kendi dini toplumu ile nasıl alaka kurduğu ile ilgili bir durumdur. Bir ülkenin dini nüfus yapısı da sekülerizmin nasıl algılandığı veya uygulandığını belirler. Bundan dolayı değişik devlet sekülerizmleri ortaya çıkmıştır

¹⁹⁸ Dark: a.g.m. s. 64.

¹⁹⁹ Arap Milliyetçiliği hakkında kapsamlı bilgi için bkz: Adid DAVİŞA: *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa*, Çev. Lütfi YALÇIN, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004.

1967 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşı) ile hüsrarla sonuçlanması Arap dünyasında sekülerizmi zayıflatmıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere, Arap Milliyetçiliğinin başarısız olması Siyasal İslam'ın²⁰⁰ ciddi bir alternatif olarak ortaya çıkmasına sebep oldu. İslam, Arap dünyası açısından bakıldığında, hep iyi işlerin gerçekleştirilmesini hatırlatır. Çünkü Arap dünyası, tarihindeki en parlak dönemini İslam'ın bu coğrafyada hâkim siyasi güç olduğu dönemde yaşamıştır. Aynı zamanda Arap dünyasında İslam dini, sömürgeci güçlere karşı verilen mücadelede önemli bir unsur olarak varlığını göstermektedir. Seküler ideolojik temellere dayanan Arap Milliyetçiliğinin başarısız olması Siyasal İslam'ı Arap dünyasının merkezine taşımıştır. Günümüzde ise, Siyasal İslam, hem Batı dünyası hem de Arap dünyasındaki seküler ve Batı ile sıkı ilişkileri bulunan yönetimler için ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Uluslararası ilişkiler çalışanları seküler bir dünyada yaşandığı varsayımına göre hareket etseler de din bugün geçmişte olduğu gibi güçlüdür ve bazı yerlerde geçmişte olduğundan da güçlü gözükmektedir. Bugünün dünyasında başta Orta Doğu olmak üzere bazı yerlerde karşı-sekülerleşme bir fenomen olarak kendini göstermektedir.²⁰¹

2.3. Küresel Düzeyde Hristiyanlığın ve İslamiyet'in Gelişmesi

20. yüzyılda Hristiyanlık ve İslamiyet olağan dışı bir gelişme kaydetti. Bugün bu iki dine inananlar neredeyse dünya nüfusunun yarısını oluşturmaktadırlar.²⁰² 1990'lı yıllara kadar Hristiyanlık dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 33'ünü oluşturuyordu. Özellikle Komünizmin yıkılması ve sekülerizmin çekiciliğini kaybetmesi Hristiyanlığın yayılması için bir fırsat yaratmıştır. Sovyetler Birliği coğrafyası, Afrika'da Alt Sahra, Doğu Asya ve

²⁰⁰ Siyasal İslam hakkında geniş bilgi için bkz: Fawaz GERGES: *Amerika ve Siyasal İslam*, Anka Yayınları, İstanbul, 2001; Graham E. FULLER: *Siyasal İslamın Geleceği*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004.

²⁰¹ Peter L. BERGER: "Secularism in Retreat", *National Interest*, Winter 1996, s. 42.

²⁰² DARK: a.g.m., s. 65.

Okyanusya’da Hristiyanlık hızlı bir şekilde yayılma imkânı ve alanı buldu. Bu bölgelerde Hristiyanlığın yayılması daha çok din değiştirme yoluyla olmaktadır.²⁰³ Bu bölgelerdeki din değiştirme ise bazı Batılı devletlerin ve sivil toplum örgütlerinin desteklediği misyonerlik faaliyetleri sayesinde olmaktadır. Bu dini yayılmaya bağlı olarak, Hristiyanlık hem ülkelerin iç politikalarında hem de dış politikalarında etkili olmaktadır. Örneğin Batılı devletler Sudan’daki “Darfur Olayı”nda²⁰⁴ olduğu gibi bu bölgelerdeki Hristiyan nüfusun sorunlarına karşı daha hassasiyet göstermektedirler. Buradan da şu ortaya çıkmaktadır ki; din, devletlerin bir dış politika sorunu olarak kendini göstermeye başlamaktadır.

Özellikle Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra, ortaya çıkan boşlukta Ortodoks Kilisesi eski sembolik konumunu tekrar kazandı ve Rus kimliğinin ve politikasının oluşmasında etkisini gösterdi. Komünizm sonrası dönemde başta Rusya ve Ukrayna’nın yeniden inşasında olmak üzere Hristiyan nüfusa sahip ülkelerde Hristiyanlık etkisini gösterdi.

Hristiyanlık dininde olduğu gibi 1990’lı yılların başlarından itibaren İslamiyet de hızla yayılma imkânı ve alanı buldu. İslamiyet’in yayılması Hristiyanlıkta olduğu gibi din değiştirme yolu ile değil de daha çok demografik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Çünkü Müslüman nüfusa sahip ülkelerde nüfus artışı daha hızlıdır. Bunun yanında Sovyetler Birliği ve Yugoslavya’nın dağılmasından sonra Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlarda önemli bir İslam coğrafyası ortaya çıktı.²⁰⁵ Ortaya çıkan yeni devletler kendi kimliklerini ifade ederken, dini kimliklerine göre de tanımlama yapmaktan geri durmadılar.

²⁰³ DARK: a.g.m., s. 65.

²⁰⁴ Sudan’ın Darfur bölgesinde ayrılıkçılarla Hükümet güçleri arasında yaklaşık iki yıldır hem Sudan’ın hem de bölgesel güvenliği tehdit eden çatışmalar yaşanmaktadır. Bu olayda başta ABD olmak üzere Batılı devletler Hristiyan ayrılıkçılara daha duyarlı davranmaktadır.

²⁰⁵ DARK: a.g.m., s. 65.

Orta Doğu ve Asya'daki İslami canlanmayı sadece yerel ve bölgesel sebeplerle açıklamak yeterli olmayacaktır. Orta Doğu'da Arap Milliyetçiliği gibi seküler ideolojilere dayanan yönetimlerin başarısız olmasının Siyasal İslam'ın alternatif olarak ortaya çıkmasında etkili olduğu doğrudur. Fakat bu Siyasal İslam'ın bölgede canlanmasının tek sebebi değildir. En az Arap Milliyetçiliğinin başarısız olması kadar, başta ABD olmak üzere Batı'nın bölgeye yönelik hegemonik politikaları Siyasal İslam'ı bölge halkları nezdinde çekici hale getirmiştir. Bölge tarihine baktığımızda İslam'ın yükselişi ile bölgenin gelişmesi paralellik arz etmektedir. Örneğin Araplar tarihlerinin en parlak dönemini İslam dininin yükselişi ile yaşadılar. Sömürge güçlerinin bölgedeki hâkimiyetine karşı ve bağımsızlıklarını kazandıkları dönemde de dini en önemli direnç unsuru olarak gördüler. Arap Milliyetçiliğinin başarısız olması üzerine hem kendi seküler yönetimlerine karşı hem de ABD'nin bölgedeki hegemonik politikalarına karşı Siyasal İslam, tek alternatif olarak halk kitleleri tarafından destek buldu/bulmaktadır. ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik politikaları ve Arapların en büyük düşmanı olan İsrail'e koşulsuz destek vermesi Siyasal İslam'ın Orta Doğu'da canlanmasının en önemli sebebi olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun en açık örneği bölgede kurulan İslamcı örgütlerin söylemlerinde ve hareketlerinde görülmektedir. Bölgedeki seküler yönetimlerin dahi itibar görmemesinin başında bu yönetimlerin başta ABD olmak üzere Batı ile olan sıkı bağlarıdır.

Kısaca şunu söylemek mümkündür; Komünizmin yıkılmasından sonra eski Hristiyanlık coğrafyasında Hristiyanlık, eski İslam coğrafyasında ise İslamiyet yayılma imkânı buldu ve bu bölgelerdeki devletlerin dış politikalarında önemli bir unsur olarak yerini aldı.²⁰⁶

2.4. Dünya Düzeyinde Dini Çeşitliliğin Artması

²⁰⁶ DARK: a.g.m., s. 67.

Küresel anlamda Hristiyanlık ve İslamiyet yaygınlaştıkça, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ve Japonya'da ise yeni mezheplerin ve grupların ortaya çıkmasıyla bir dini çeşitlilik yaşanmıştır. Bu bir anlamda endüstrileşmiş toplumlara özgü bir gelişme olarak yorumlanabilir. Tabii ki bu çeşitliliğin artışında iletişimasyonun ve bilgi akışının önemli katkısı olmuştur. Dini çeşitliliğin diğerk bir sebebi ise, özellikle Protestanlığın yoğun bir şekilde artış gösterdiği Güney ve Orta Amerika'da geniş medya ağı ve misyonerliğin yaygınlaşmasıdır.²⁰⁷

21. yüzyılda ABD'de Protestanlık Hristiyanlığın ana formu olarak kendini ortaya koydu. Kısaca, yukarıda da bahsedildiği üzere, haberleşmedeki büyük gelişme dini çeşitliliğin ortaya çıkmasında temel araç rolü gördü. Aynı zamanda Japonya ve Kuzey Amerika'da olduğu gibi bireyselliğin gelişmesi, küresel bilgi akışı ve insanların uluslararası alanda mobilizasyonu dini çeşitliliğin sebeplerindendir.²⁰⁸

2.5. Büyük Ölçekli Dini Değişimlerin Uluslararası Politikaya Etkileri

Büyük ölçekli dini değişimlerin politik sonuçları vardır. En önemlisi bu dini değişimler ciddi politik değişimleri beraberinde getirebileceği gibi, bunun tam tersi de olabilir. Diğerk bir deyişle büyük ölçekli politik değişim de büyük ölçekli dini canlanmaya veya zayıflamaya sebep olabilmektedir.

Uluslararası ilişkiler açısından baktığımızda, büyük ölçekli değişimlerin uluslararası politikada derin etkileri olmaktadır. Devletler tarafından dini kimliklerin tekrar gündeme getirilmesi, devlet destekli ateizm ve devlet destekli sekülerizmin zayıflaması, dinin uluslararası politikada önemli rol

²⁰⁷ DARK: a.g.m., s. 68.

²⁰⁸ DARK: a.g.m., s. 69.

oynayabileceğini göstermiştir.²⁰⁹ Dinin uluslararası politikaya etkisi, devlet kimliğinin veya dini dünya görüşüne sahip aktörlerin, dini değer ve inançlarının politik alanda olayları algılamalarını ve faaliyetlerini etkilemesi ile olur.²¹⁰

Devlet dışı aktörlerle ilişkiler açısından ise, dini değişimin oldukça önemli etkisi vardır. Küresel dini toplumlara bağlılığın artması ulus ötesi (transnational) ve devletler içi (intra-state) aktör olarak dini organizasyonların önemini artıracaktır. Bu bağlamda Hristiyanlıktaki ve İslamiyet'teki yükseliş ister istemez ulusal, bölgesel ve küresel etkiler yaratacaktır.²¹¹ Soğuk Savaş sonrası dinin artan rolü göstermektedir ki; 21. yüzyılda dini toplumlar, uluslararası politikada merkezi bir yer edinecektir.²¹²

Öncelikle, Hristiyanlığın ve İslamiyet'in küresel düzeyde gelişmesi, dini bağlılığın yaygınlaşması ve dini çeşitlilikteki yükseliş günümüzde olduğu gibi gelecekte de önemli politik sonuçlar doğuracaktır. Bu süreçte Yahudilik ve Hinduizm de etkili olacaktır. Fakat, Hristiyanlık ve İslamiyet küresel anlayışa sahip olduklarından dolayı bunların etkileri diğer dinlere göre küresel bazda olacaktır. Çünkü bu dinler, dünyadaki mevcut birçok devlet tarafından desteklenmektedir.

Huntington'a göre, İslam'ın küresel alanda yükselişi diğer medeniyetlerle ve toplumlarla çatışma yaşamasına sebep olacaktır.²¹³ Genelde ise bu çatışmanın, Hristiyan ve Müslüman toplumlar arasında olacağı gündeme getirilmektedir. Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında çatışmaların yaşanması kaçınılmaz değildir. Çünkü bu iki dinin ana inançları ve değerleri arasında ciddi uyuşmazlıklar vardır. İki din arasındaki bu farklılıklar dünya politikası için önemli karışıklıklar yaratabilir. Hristiyanlık ve

²⁰⁹ DARK: a.g.m., s. 69

²¹⁰ DARK: a.g.m., s. 69.

²¹¹ DARK: a.g.m., s. 69.

²¹² DARK: a.g.m., s. 69.

²¹³ HUNTINGTON: a.g.m.

İslamiyet, insan hakları, bireysellik, özgürlük, liberal demokrasi gibi Batı kökenli değerlerle ilgili konularda farklı tarihsel deneyimlere sahiptirler. Bu farklılıklar, farklı algılamalara ve değerlendirmelere yol açmaktadır. İki din arasındaki bu yaklaşım farklılığından dolayı 21. yüzyılda iki din arasındaki ilişkiler dünya politikası açısından oldukça önem taşımaktadır. Eğer Hristiyan dünyası ile Müslüman devletler ve toplumlar arasındaki siyasal karşıtlığın çözümsüzlüğü devam ederse, gelecekte ciddi sorunların yaşanacağı kaçınılmaz gözükmemektedir. Fakat büyük ölçekli dini değişimler belli politik değerlerin birleşmesi ile olumlu da sonuçlanabilir. İnsanlar aynı değerleri kabul ettikçe aralarındaki çatışma potansiyeli azalır. Bu bağlamda liberal demokrasi, insan hakları, siyasal ve ekonomik özgürlük fikirlerinin yayılması Hristiyanlığın yayılması ile olur.²¹⁴ Fakat bu yaklaşımı ortaya atanlar sağlıklı bir yaklaşım sergilememektedirler. Çünkü Batı tarafından ortaya atılan değerler, Batı dışında Batı'da taşıdığı anlamı taşımamaktadır. Örneğin Orta Doğu'da söz konusu değerler Batı'nın sömürü araçları olarak görülmektedir. Ayrıca söz konusu değerlerin Hristiyan değerler olduğunu da ileri sürmek doğru değildir. Bu değerler Hristiyanlığa rağmen seküler Avrupa'nın ortaya koymuş olduğu değerlerdir. Seküler Avrupa'nın değerlerini Hristiyanlığın kazanımları olarak ortaya sunmak doğru bir yaklaşım değildir. Batı'nın seküler değerleri dahi Batı dışında iyi anlaşılmazken bir de bu değerleri Hristiyanlık değerleri olarak sunmak, Batı dışında kabul edilebilirliğini iyice çıkmaza sokmaktadır.

Büyük ölçekli dini değişim konusunun uluslararası politikada yarattığı/yaratacağı etkilerin ciddi olarak ele alınması gerekmektedir. Dünya'da meydana gelen dini canlanmayı özellikle bazı Batılı akademisyenlerin yaptığı gibi sadece "fundamentalizm" tehdidi olarak değerlendirmek yeterli olmayacaktır.²¹⁵ Küresel anlamda dini canlanma çok yönlü ve daha rasyonel yaklaşımlar gerektirmektedir. Seküler politikalar, dini uluslararası politikanın dışında tutamamıştır. Aynı zamanda seküler

²¹⁴ DARK: a.g.m., s. 74.

²¹⁵ DARK: a.g.m., s. 74.

yaklaşımlar da dinin uluslararası politikadaki yerini sağlıklı değerlendirememiştir. Bundan dolayı birçok dini temelli olay, uluslararası politika açısından ciddi sorunlar doğurmuştur.

21. yüzyılda devlet sekülerizmi ve devlet-destekli ateizm yayılma alanı bulamayacak gibi gözükmemektedir. Hatta devlet-destekli ateizm tamamen yok olma yolundadır. Bu, dinin uluslararası politikada varlığını sürdüreceği hatta güçlendireceği anlamına gelmektedir. Dini canlanmayı sadece “fundamentalizm” olarak görmek hem sorunun çözümüne katkı sağlamadığı gibi hem de daha da karmaşık sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bundan dolayı, uluslararası ilişkiler çalışanlarının büyük ölçekli dini değişimler üzerine daha fazla eğilmeleri gerekmektedir. Huntington’ın ileri sürdüğü gibi, “gelecekteki çatışmalar dini temelli medeniyetler arasında olacaktır”²¹⁶ yaklaşımının ötesinde bir yaklaşım getirilmesi gerekmektedir.²¹⁷ Dini canlanmaya sadece olumsuz pencereden bakmak bir çözüm getirmeyecek gibi gözükmemektedir. Bu nedenle, dini canlanmanın pozitif yanına da bakmak, olayın bütünüdür görmede fayda sağlayacaktır.

Dünya’da büyük katliamlar sadece dini temele dayanan yönetimler tarafından işlenmemiştir. 20. yüzyıl tarihine baktığımızda bu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İnsanlığın görmüş olduğu iki dünya savaşı da seküler ideolojilere dayanan yönetimler tarafından yapılmıştır. Hatta Stalin ve Pol Pot örneğinde olduğu gibi büyük katliamlar ile devlet destekli ateizm arasında ilişkiyi görmek lazımdır.²¹⁸ Bu, “devlet destekli ateizm büyük katliamlar yapar” anlamına gelmemelidir. Aynı zamanda dini referanslı yönetimler için de böyle düşünmek sağlıklı sonuçlar vermez. Bu tür yaklaşım, olayların tek taraflı görülmesine sebep olduğundan esaslı değerlendirmeyi engeller.

²¹⁶ Huntington bu tezlerini ilk defa Foreign Affairs dergisinin 1993 yazında yayınlanan makale ile ortaya attı ve daha sonra bu çalışmasını genişleterek 1996 yılında kitap olarak yayınladı.

²¹⁷ Huntington’ın tezi hakkında geniş tartışma ve kritikler için bkz: Murat YILMAZ: Der. *Medeniyetler Çatışması*, 8. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 2003.

²¹⁸ DARK: a.g.m., s. 75.

Dünyada büyük ölçekli dini değişimlerin önemli siyasal sonuçlar doğurduğu artık açığa çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında Orta Asya ve Kafkasya'da İslamiyet, Doğu Avrupa ve Rusya Federasyonu coğrafyasında ise, Hristiyanlık dininde canlanma olmuştur. Orta Doğu'da ise, Siyasal İslam mevcut yönetimlere karşı en ciddi muhalefet olarak ortaya çıkmıştır. Batı'da özellikle ABD'de dini çeşitlilikteki canlanma, iç ve dış politikada etkili olmaya başlamıştır. Orta Doğu'da yıllarca devam eden çatışmaların ana sebeplerinden biri olan İsrail'de de din her fırsatta kendini göstermektedir. 11 Eylül 2001 olayları ile din, uluslararası politikada etkisini en keskin bir şekilde bütün dünyaya kanıtlamış oldu. Bundan sonra, yeterli olmasa da dinin uluslararası alanda varlığını inceleyen çalışmalar ortaya konmaya başlanmıştır.²¹⁹ Hatta Gilles Kepel, dünyada yaşanan bu dini canlanmayı ironik bir şekilde “*Tanrının İntikamı*”²²⁰ olarak adlandırmaktadır. Mark Juergensmeyer ise, yaşanan bu dini canlanmanın seküler milliyetçiliği tehdit ettiğini ileri sürerek dini milliyetçilik ile seküler milliyetçilik arasında “*Yeni Soğuk Savaş*”²²¹ yaşanacağını belirtmektedir.²²² Din ne kadar görmezlikten gelinse de artık bütün açıklığı ile uluslararası politikada ihmal edilemeyecek kadar önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur.

²¹⁹ Jonathan FOX and Shmuel SANDLER: *Bringing Religion into International Relations*, Palgrave Macmillan, New York, 2004; Fabio PETITO and Pavlos HATZOPOULOS Der. *Religion in International Relations*, Palgrave Macmillan, New York, 2003; Scott M. THOMAS: *The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Relations*, Palgrave Macmillan, New York, 2005; K. R. DARK: Der. *Religion and International Relations*, Palgrave Macmillan, New York, 2000; Douglas JOHNSTON and Cynthia SAMPSON: *Religion: The Missing Dimension of Statecraft*, Oxford University Press, New York, 1994; John D. CARLSON and Erik C. OWENS: Der. *The Sacred and The Sovereign: Religion and International Relations*, Georgetown University Press, Washington D.C., 2003.

²²⁰ Gilles KEPEL: *Tanrının İntikamı: Din Dünyayı Yeniden Fethediyor*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

²²¹ Mark JUERGENSEMEYER: *Yeni Soğuk Savaş*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001.

²²² ŞAHİN: a.g.m., s. 150.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE BİR FAKTÖR OLARAK DİN

Dinin görmezlikten gelinmesi uluslararası politikada yok olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü günümüzde din artık birçok olayda kendisini göstermekte ve değişik biçimlerde devletlerin dış politikalarını, bölgesel politikaları ve uluslararası politikayı etkilemektedir.

A. KARAR ALICILARIN DİNİ DÜŞÜNCE VE İNANÇLARI

Din bireylerin ve toplumların hayatlarında önemli etkiye sahip olduğu gibi devlet yönetiminde bulunan karar alıcıların dini düşünceleri de dış politikada önemli bir etkiye sahiptir.²²³ Çünkü sahip oldukları dini düşünceler, karar alıcıların kişiliklerini, tarihsel perspektiflerini ve politik kararlarını etkileyerek, bunların şekillenmesinde önemli role sahiptir. Kişilerin dini kanaatleri/inançları onların yalnız olayları algılamasını değil, ne yaptıklarını da kaçınılmaz olarak etkilemektedir. ABD başkanlarının ve devlet adamlarının davranışlarında bu görülebilir. Örneğin Ronald Reagan Sovyetler Birliği konusundaki düşüncelerinde ve söylemlerinde dine sık sık atıf yapmıştır.²²⁴ Keza, aynı şekilde 11 Eylül 2001 olaylarından hemen sonra ABD Başkanı George W. Bush da bu olayları, bir “Haçlı Seferi”ne benzetmiştir. Ayrıca Bush, bundan sonraki konuşmalarında da dini öğeleri sıkça kullanmıştır. Karar alıcıların dini söylemlerde bulunmaları, sadece ABD ile sınırlandırılmaz. İran’da karar alma mekanizmasının başında bulunan Ayetullahların inançları, hem İran’ın iç politikasını hem de dış politikasını derinden etkilemektedir. İran 1979 İslam Devrimi’nden sonra “dini rejim ihracı” politikasını uygulama yoluna gitmiştir. İran’da devlet adamlarının ve dış politika yapımcılarının dini inançları dikkate almadan bir dış politika kararı almaları oldukça zordur.

²²³ Edward LUTTWAK: “The Missing Dimension”, *Religion: The Missing Dimension of Statecraft*, Douglas Johnston and Cynthia Sampson, Oxford University Press, Oxford, 1994, s. 9.

²²⁴ STEMPEL: a.g.ç., s. 3.

Din bir değerler sistemi oluşturduğundan insanların dünyayı algılama biçimlerini etkilemesi kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü insanlar olayları değerlendirirken ve anlam verirken dini referanslarını tamamen göz ardı edemezler. Bazıları ise, dini sadece bir değerler sistemi olarak değil, aynı zamanda dünyada olan olayları yorumlamak için de gerekli görürler. Çoğu insan ise, dünyada meydana gelen olayların “iyi ve kötü” yorumunu yaparken dahi dini referans olarak alır.²²⁵ Buradan anlaşılacağı üzere, din insanların politik tutumları ve davranışlarını çok açık bir şekilde etkilemektedir. Sonuç itibarıyla, karar alma durumunda olan kişilerin güçlü dini düşüncelere sahip olmasının iç politikayı etkilediği gibi dış politikayı da etkilemesi kaçınılmaz görülmektedir.

B. DİNİN DIŞ POLİTİKADA MEŞRUIYET KAYNAĞI OLARAK KULLANILMASI

Dinin güçlü olduğu toplumlarda din, iç politikada olduğu gibi dış politikada da en önemli meşruiyet kaynağı olarak kullanılmaktadır. Hükümetlerin yürütmüş oldukları dış politikaların halk tarafından meşru görülmesi önem arz etmektedir. Bunu sağlamanın en masrafsız yollarından biri de takip edilen politikayı dini referanslara dayandırmaktır. Takip edilen dış politikanın dini referanslarla meşruiyet kazandırılması yolu, geçmişte olduğu gibi günümüzde de başvurulan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Papa, İslam dünyasına karşı Haçlı Seferleri’ni başlatırken dini referans olarak almıştı. Hristiyanlarca kutsal kabul edilen yerlerin Müslümanların elinden alınmasının her Hristiyan’ın görevi olduğunu belirterek, bunu Tanrı’nın isteği olarak ortaya koymuştu. Osmanlı Devleti de, söylemsel dahi olsa, fetih politikasını dini temellere dayandırmıştı. Yapılan fetihlerin “*ilay-ı kelimetullah*” adına yapıldığını ileri sürerek söz konusu fetihlere dini meşruiyet sağlama gereğini duymaktaydı. Daha yakın tarihlere gelindiğinde de, aynı yöntemle başvuran devletlerin olduğu görülmektedir. Özellikle İran, ABD ve İsrail’in dış politikalarında dini referansları

²²⁵ FOX: “Religion as an Overlooked Element of International Relations”, *International Studies Associations*....

görmek mümkündür. ABD başkanı Ronald Reagan Sovyetler Birliği'ni “*kötülük imparatorluğu*” (the evil empire) olarak gördüğü gibi George W. Bush'ta Kuzey Kore, İran ve Irak'ı “*şer eksen*i” (axis of evil) olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda İran, dini referanslarla ABD'yi “büyük şeytan” olarak tanımlarken,²²⁶ İsrail'i de “küçük şeytan” olarak tanımlama yoluna gitmiştir. 1991 yılında Birinci Körfez Savaşı sırasında seküler biri olmasına rağmen Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin ise, Koalisyon güçlerine karşı savaşında dini ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda Saddam Hüseyin, Irak bayrağına “*Allahu Ekber*” ibaresini ekleterek hem kendi halkının hem de İslam dünyasının desteğini kazanmayı amaçlamıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve Üçüncü Dünyada seküler yönetimlerin başarısız olmasından sonra din, hükümetlerin politikalarının meşruiyet kazanmalarında önemli bir unsur haline geldi. Üçüncü Dünyada din, birkaç sebepten dolayı önemli bir meşruiyet kaynağı oldu.²²⁷ İlk olarak, Batı etkisinde olan kendi yönetici elitleri tarafından empoze edilen ideolojiler, dışarıdan gelen yabancı ideolojiler olarak görüldü. Bundan dolayı yerel dini gelenekler, yerli değerler olarak benimsendiğinden dolayı, söz konusu ideolojilere göre daha meşru kabul edildiler. İkinci olarak, özgürlük, ekonomik refah ve sosyal adalet vaadinde bulunan hükümetlerin başarısız olmaları, hakları nezdinde dayandıkları ideolojilerin değerini yok ederek, hükümetlerin meşruiyetlerini tartışılır hale getirdi. Üçüncü olarak, hükümetlerin modernleşme politikaları, beklenmeyen yabancılaştırma ve toplum değerlerini alt üst etme gibi olumsuz sonuçlara neden olduğu için dinin tekrar itibar görmesini sağladı. Dördüncü olarak, modern iletişim teknolojisi, dini kurumların etkisini daha geniş alanlara yayma imkânı verdi. Beşinci olarak, demokrasinin yaygınlaşmasına paralel olarak, geniş ölçekli politik katılımlar, dini düşüncelerin daha yoğun olarak gündeme taşınmasını sağladı. Altıncı olarak ise, geniş dini özgürlükler ve

²²⁶ Scott THOMAS: “Religion and International Relations”, *Religion and International Relations*, Der. K. R. DARK, Palgrave Macmillan, New York, 2000, s. 3.

²²⁷ FOX and SANDLER: *Bringing Religion into International Relations*,

daha fazla bireysel dini tercih hakkı, dine olan ilginin daha fazla artmasına sebep oldu.

Din bazen hükümetlerin politikalarına meşruiyet kazandırma aracı olurken bazen ise hükümetlere karşı yürütülen muhalefet hareketlerinin meşruiyet dayanağı olmaktadır. 1980'lerin ilk yarısında Polonya'da Lech Walesa liderliğindeki Dayanışma Sendikası bünyesinde bir araya gelen işçiler, Marksist düşüncenin aksine, kendi kurtuluşlarını kazanmak için Komünist Parti Yönetimine karşı Papa'nın ve kilisenin de desteğini alarak muhalefet hareketine giriştiler. Dinden güç alan muhalif hareketler sadece Orta ve Doğu Avrupa ile sınırlı kalmadı. Aynı zamanda, 1979 yılında İran'da Şah yönetiminin sona ermesinin temelinde dini muhalefet vardı. Şah döneminde İran'daki din adamları, Şah'ın yönetiminin dini temelini olmadığını ileri sürerek kitleleri harekete geçirdiler ve Şah'ın devrilmesinden sonra da dini esaslara dayanan bir yönetim kurdular. Bunun yanında Sovyet işgali ve kurulan Komünist yönetim karşısında oluşan Afgan direnişi de tamamen dini temeller üzerine yürütülmüştür.²²⁸ Din, hem hükümetlerin politikaları hem de hükümetlere karşı oluşan muhalefet hareketlerin davranışları için meşruiyet aracı olarak kullanıldığında iki uçlu bir kılıç gibi görülmektedir.²²⁹

Din bazen barışı desteklemek, bazen ise hükümetler tarafından yürütülen barış çabalarına karşı çıkılmak için kullanılmaktadır. Örneğin, İsrail'le Filistin arasında 1990'lı yılların başlarından itibaren yürütülen Barış Süreci, her iki tarafın radikal dini grupları tarafından dini gerekçeler ileri sürülerek kabul edilmemiştir. Hatta dönemin İsrail Başbakanı Yizhak Rabin barış çabalarını sürdürdüğü için radikal dinci bir Yahudi tarafından öldürülmüştür.²³⁰

Günümüz Orta Doğu'suna bakıldığında neredeyse bütün muhalif grupların dini referanslarla hareket ettikleri görülmektedir. Bölgedeki muhalif

²²⁸ CANBOLAT: a.g.m., ss. 87-88.

²²⁹ FOX and SANDLER: a.g.e., s. 41.

²³⁰ FOX and SANDLER: a.g.e., s. 42.

güçler, dini referanslarla hem bölgedeki seküler yönetimlere hem de başta ABD olmak üzere bölge ile ilgilenen büyük güçlere karşı çıkmaktadırlar. Kısaca bölgenin önemli muhalif güçleri meşruiyetlerini dini temellere dayandırarak, halkın desteğini elde etmeyi amaçlamaktadırlar.

Uluslararası politikada devletler yaptıkları savaflara da meşruiyet kazandırmak amacıyla dini bir araç olarak kullanmışlardır ve bugün de kullanma eğilimindedirler. Bu suretle, dini meşruiyetin de uluslararası ilişkiler üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Dinin savafların meşruiyeti için kullanılması tarihte devletler tarafından çok başvurulan bir durumdu. Hem Hristiyan hem de Müslüman dünyası savaş yaparlarken, bu savafların din adına yapıldığını ileri sürmüşlerdir. Eğer savaflar aynı dini düşünceyi paylaşan devletler arasında değil de farklı dini düşünceye sahip devletler arasında ise bu tür savaflar Hristiyanlar tarafından “*kutsal savaflar*” olarak görülmüştür. Müslüman dünyası ise “*cihat*” ilan ederek, savaşın Allah adına yapıldığını vurgulamışlardır. Örneğin Osmanlı Devleti son dönemlerinde kendi kurtuluşunun bir çaresi olarak “Pan-İslamizm”i savunmuştur. Osmanlı Devleti Pan-İslamizm’i savunarak hem Müslümanlardan oluşan devlet bütünlüğünü korumak hem de İngiltere ve Fransa’nın Müslüman sömürgelerindeki Müslümanları bir dış politika aracı olarak kullanma yoluna gitmiştir.²³¹ Hatta uluslararası hukukta “haklı savaş”ın ortaya çıkışı bile dine dayandırılmıştır. Devletler dini kullanarak yürütmekte oldukları dış politikaların geniş kitleler tarafından destek görmesini düşünmektedirler. Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere uluslararası politikada din önemli ve masrafsız bir meşruiyet aracı olarak kullanılmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde din en belirleyici faktör olmasa da devletlerin yürüttükleri dış politikaları için önemli bir meşruiyet kaynağı olduğu aşikârdır. Buna rağmen uluslararası politikada dinin dış politika üzerindeki etkisi

²³¹ Metin HÜLAGÜ: *Pan-İslamizm: Osmanlının Son Umudu*, Hazine Yayınları, İstanbul, 2006.

konusunda çalışma yok denecek kadar azdır.²³² Günümüz uluslararası ilişkilerinde realist argümanların ağırlığı devam etse de bu devletlerin dış politikalarını çözümlemeye yetersiz kalmaktadır. Dinin dış politikada bir meşruiyet kaynağı olması da dış politika çözümlemelerinde dikkate alınması gereken önemli bir faktör olarak varlığını sürdürmektedir.

C. DİNİ ÇATIŞMALARIN ÜLKE SINIRLARINI AŞARAK BÖLGESEL VEYA ULUSLARARASI SORUN HALİNE GELMELERİ

Bir ülkenin sınırları içinde meydana gelen çoğu dini çatışmalar, o ülkenin sınırlarını aşarak bir bölgesel ve uluslararası sorun haline gelebilmektedir. Bu durum ise, iç politika ile uluslararası politika arasında bir bağ olduğunun en açık göstergesidir. Herhangi bir ülkede meydana gelen ülke içi dini sorunlar ve çatışmalar, rahatlıkla ülke sınırlarını aşarak uluslararası bir sorun haline gelebilmektedir. Bu durumun uluslararası politikada daha açık hale gelmesi Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile hızlanmıştır.²³³ Yerel dini sorunlar ve çatışmalar birkaç sebepten dolayı bir uluslararası politika sorunu haline gelmektedir.²³⁴ Bu sebeplerden ilki, dini iç sorunlar, eski Yugoslavya'da değişik etnik ve dini çatışmalara sebep olduğu gibi, sınırları geçerek bütün bölgeyi istikrarsız hale getirebilmektedir. İkinci olarak, bir ülkedeki dini grubun başarılı olması diğer ülkelerdeki aynı dini grubun bulundukları ülke yönetimlerine karşı isyan etmelerine ilham kaynağı olabilmektedir. Üçüncü olarak, uluslararası medyadaki hızlı gelişme sayesinde yerel bir dini sorun veya çatışma bütün dünyada kısa zamanda duyulmaktadır. Dördüncü olarak, Soğuk Savaş dönemi süper güçlerin rekabetinin sona ermesi, uluslararası müdahaleyi daha çok gündeme taşıdı. Beşinci olarak, iç dini çatışmaların taraftarları amaçlarına ulaşabilmek için uluslararası forumlara ve baskılara başvurumaktadırlar. Altıncı olarak, çoğu dini çatışmalar çoğunlukla uluslararası mülteci akınına sebep olmaktadır. Yedinci

²³² FOX and SANDLER: a.g.e., s. 61.

²³³ FOX and SANDLER: a.g.e., s. 5.

²³⁴ FOX and SANDLER: a.g.e., s. 63.

olarak, bir ülkede yaşanan dini çatışmalar, diğer devletlerdeki dini bağları bulunan gruplarla etkileşim yaşanmasına neden olmaktadır.

Bütün bu saydığımız nedenlerden dolayı herhangi bir dini sorun veya çatışma kendi sınırları içinde kalmayarak bölgesel siyasi istikrara ve barışa tehdit oluşturabilmektedir. Bundan dolayı dini sorunlar, devletler için bir dış politika ve uluslararası bir sorun haline gelebilmektedir. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra uluslararası camia birçok dini temelli sorunlarla uğraşmak durumunda kalmıştır.

Yakın tarihte, bilinen en iyi örnek İran'da yaşandı. 1979 yılında İran'da gerçekleştirilen İran İslam Devrimi'nden sonra İran, rejim ihracı politikası takip ederek Şiiliği bir dış politika aracı olarak kullandı. Aynı zamanda İran dışındaki diğer ülkelerde bulunan Şiilerden bazıları İran İslam Devrimi'nden etkilenerek isyan etmişlerdir. 2003 yılında ABD'nin müdahalesi ile Irak'ta Saddam Hüseyin'in yönetimden uzaklaştırılmasından sonra Orta Doğu'da bir Şii ekseninin ortaya çıktığı ve bu durumu İran'ın bölgede üstünlük kurmak için kullanacağı ileri sürüldü.²³⁵ Bölgede bir Şii jeopolitiğinin olduğu ve İran'ın bunu bir dış politika aracı olarak kullanmak istemesi doğrudur. Fakat İran'ın önünde ciddi engeller mevcuttur. Orta Doğu'da İran'ın Şii eksenini bir dış politika aracı olarak kullanmak istemesi ve bunun karşısında oluşan engeller, dinin sınır tanımadığını ve bölgesel sorunlar yarattığının en açık örneklerinden birini ortaya koymaktadır.²³⁶

İran'ın Şii gruplara verdiği desteğe karşılık, Suudi Arabistan ve Pakistan da Afganistan'daki Sünni gruplara destek vermişlerdir. Çünkü Sünnilerin sorun yaşaması, Sünni nüfusa sahip devletleri etkilemektedir. Bu tür sorunlar sadece Orta Doğu ve Asya'ya ait sorunlar değildir. Aynı zamanda buna benzer dini

²³⁵ Vali NASR: "Regional Implication of Shi'a Revival in Iraq", *The Washington Quarterly*, Summer 2004, Gökhan ÇETİNSAYA-Talha KÖSE, SETA İran Dosyası, Rapor No. ST2, 706 http://www.setav.org/document/ST2_706_Iran_Dosyasi.pdf (15-11-2006); Erhan BAŞYURT: "Şii Ekseni Canlanıyor", *Aksiyon*, Sayı 553, 2005,

²³⁶ Şii Jeopolitiğinin İran dış politikasındaki yeri hakkında geniş bilgi için bkz: Mehmet ŞAHİN: "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 1, Sayı 1, 2006, ss. 39-55.

sorunlar Avrupa’da da yaşanmaktadır. 1990’lı yılların başlarından itibaren Kosova ve Bosna’da tarihin en kötü dini temelli çatışmaları yaşanmıştır.²³⁷ Bu çatışmaların bölgenin güvenliğini ve barışını bozduğu için uluslararası müdahaleye gerek duyulmuştur. Bu durum dini temelli çatışmaların uluslararası politikada ne kadar kötü sonuçlar doğuracağını apaçık ortaya koymaktadır.

Batılı Hristiyan devletler, Hristiyanların azınlıkta olduğu ülkelere sık sık siyasi müdahalelerde bulunmaktadır. Batılı devletler, Batı dışındaki Hristiyan azınlıkları tarihte, özellikle yakın tarihte içinde yaşadıkları devletlere baskı ve müdahale etmek için bir dış politika aracı olarak kullanmışlardır. Batılı devletlerin dikkatlerini, daha ziyade Hristiyan azınlıklar çekmiştir ve söz konusu ülke içinde hedeflerine ulaşmak için Hristiyan azınlığı kullanma yoluna gitmişlerdir.²³⁸

Günümüzde dini çatışmalar devletlerin dış politikalarında ve bölgesel ve uluslararası politikanın en sıcak konularından biri olmaya devam etmektedir. Dünyanın herhangi bir yerinde, Müslümanların yaşadığı bir sorun, bütün Müslüman dünyasının, Hristiyanların yaşadığı bir sorun bütün Hristiyanların, Yahudilerin yaşadığı bir sorun ise tüm Yahudilerin sorunu haline gelmektedir. Örneğin Kosova’da ve Bosna’da Müslümanların katledilmesi Müslüman dünyasında geniş katılımlı protesto gösterilerinin yapılmasına sebep olmuş ve hükümetlerin bu konuda çaba göstermelerine neden olmuştur. Bu durum diğer dini inanç sahipleri için de geçerlidir.

D. ULUS VEYA DEVLET KİMLİĞİ OLARAK DİN

Din, hem bir ulusun kimliği olarak hem de bir devletin kimliği olarak devletlerin dış politikalarını ve uluslararası politikayı etkilemektedir. Dinin bir ulusun kimliği olması ve bunun dış politikaya etkisinin en dikkat çekici örneğini, siyasi temsiliyetini İsrail’in yaptığı Yahudilik teşkil etmektedir. “Yahudilik” terimi

²³⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Ingmar KARLSSON: *Din, Terör ve Hoşgörü*, (Çev. ss. 65-89.

²³⁸ FOX and SANDLER: a.g.e., s. 70.

Musevi dinine inanan çeşitli ırktan ve uluslardan insan topluluklarını ifade eder.²³⁹ Dünyanın değişik coğrafyalarından, değişik ırklardan ve uluslardan bir araya gelen Musevilerin temel ortak noktaları dini inançları olan Yahudiliktir. Dini inançları, Yahudileri bir arada tutmaktadır.²⁴⁰

Yahudilik, İsraililer için o kadar önemlidir ki; Yahudilik temel alınarak hem bir ulus hem de bir devlet yaratılmıştır. İsrail Devletinin fikir babaları ve ilk kurucuları İsrail Devleti'ni kurarken Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tevrat'ı temel aldılar. Neredeyse Yahudiler kutsal kitapları Tevrat'ı aynı zamanda “tarih kitabı” olarak gördüler ve ona göre hareket ettiler. Roma'nın M.S. 70'de Yahudileri dünyanın dört bir yanına dağıtmasından sonra bu toplumun günümüze kadar bir ulus olarak ayakta kalmasını sağlayan Yahudilik inancı olmuştur. Yahudiler siyasi ve dini sembolleri iç içe kullanarak varlıklarını sürdürdüler ve Yahudilikten bir ulusçuluk anlayışı yarattılar. Yahudiliği sadece bir dini inanç, bir kültür birikimi olarak değil aynı zamanda bir ulus oluşturabilecek unsurları da içinde barındırdığını kabul ederek hareket ettiler. Dini motiflerin ve Tevrat'ın buyruklarının egemenliği, siyasi ortaklık zemininde bir ulus bilincini beraberinde getirdi. Yahudilerde din ile ırkın iç içe olduğu, birinin diğerinden ayrılmasının mümkün olmadığı ve bu özelliği ile diğer milletlerden ayrıldığı bilinci devamlı vurgulanmıştır/vurgulanmaktadır.²⁴¹ Yahudiler kendilerini seçilmiş bir millet olarak gördüler.

Yahudiler, siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için dini referansları temel aldılar. Bu bağlamda hem dünya Yahudilerini bir araya toplamak hem de kendilerine bir vatan kazandırma çabası içine girdiler.²⁴² Dünyanın dört bir yanında dağınık halde bulunan Yahudiler nereye yerleşeceklerini bile Tevrat'a göre belirlediler. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Yahudilerin dini temelli siyasi

²³⁹ Levent Ersin ORALLI: “Dinsel Temalar Işığında Siyasal Yahudilik ve Arz-ı Mev-ud”, *Ortadoğu Siyasetinde İsrail*, Der. Türel YILMAZ-Mehmet ŞAHİN-Mesut TAŞTEKİN, Platin Yayınları, Ankara, 2005, s. 2.

²⁴⁰ Theodor HERZL: *Yahudi Devleti*, Çev. Sedat DEMİR, Ataç Yayınları, İstanbul, 2007, s. 93.

²⁴¹ ORALLI: a.g.m., s. 6.

²⁴² Malike Bileydi KOÇ: *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri (1948-2006)*, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 89.

yaklaşımı olarak Siyonizm²⁴³ şekillenmeye başladı ve Siyonizm Yahudi kimliğinin yeni tanımı olarak ortaya çıktı.²⁴⁴

Siyonizm'in temelinde, Yahudiliğin politikleştirilmiş dinsel ve milliyetçi dogmaları yatmaktadır. Yahudilerin Tanrı tarafından seçilmesi, seçilmiş halkın Siyon'a dönmesi gibi dogmalar ve tüm dünya Yahudi ulusu ve Yahudilerin tarihsel anavatanda toplanmaları ve yeryüzünde Tanrı saltanatının kurulması gibi dini referanslı tezler, Yahudilerin siyasi tezlerinin meşruiyet kaynağı olmuştur.²⁴⁵

Bu bağlamda Siyonizm'in önderleri Yahudilere bir toprak seçerken temel referans noktası olarak Tevrat'ı almışlardır. Yahudilere göre "Vaadedilmiş Topraklar"ı (Arz-ı Mev-ud)²⁴⁶ Yahudilere Tanrı tarafından verilmiş vatan olarak görerek hareket ettiler.

19. yüzyıldan itibaren Yahudiler dini temelli ulus ve vatan bilinçleri çerçevesinde hareket ederek Filistin'e yöneldiler. Dünyanın dört bir yanında dağınık halde bulunan Yahudiler Birinci Dünya Savaşı sonrasında kitleler halinde Filistin'e gelmeye başladılar. 1948 yılında ise dini temeller üzerine inşa ettikleri hedeflerini gerçekleştirerek İsrail Devleti'ni kurdular.²⁴⁷

Yahudilerin tarih boyunca bir ulus bilinci içinde benliklerini korumalarının, daha sonra bir araya gelerek İsrail devletini kurmalarının en temel dayanağı kutsal metinleri Tevrat olmuştur. İsrail Devleti kurulduktan sonra da çoğu

²⁴³ Siyonizm: ilk hedef olarak Filistin'de bir Yahudi devleti kurmayı alan Yahudi üstünlüğü ideolojisi ve hareketi.

²⁴⁴ Selin ÇAĞLAYAN: *İsrail Sözlüğü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 129.

²⁴⁵ ORALLI: a.g.m., s. 18.

²⁴⁶ Vaadedilmiş Topraklar(Arz-ı Mev-ud) Nil Nehri ile Fırat Nehri arasında kalan topraklardır ve kaynağını Tevrat'tan alır. Tevrat'a göre Arz-ı Mev-ud: "O günde Rab Abrahamla ahdedip dedi; Mısır Irmağından büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar, bu diyarı, Kenileri ve Kenidzileri ve Kadmonileri ve Hittileri ve Perizzileri ve Refaları ve Amorileri ve Kenanlıları ve Girganileri ve Yebusileri senin zürriyetine verdim." Tekvin XV: 18.

²⁴⁷ İsrail Devleti'nin doğuşu hakkında detaylı bilgi için bkz: Alan L. TAYLAR: *İsrail Devletinin Doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi*, Çev. Mesut KARAŞAHAN, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001.

Yahudi, dini metinleri dikkate alarak hareket etmektedir. Bugün Orta Doğu'da yaşanan çatışmaların ve istikrarsızlığın sebeplerinden birisi de Yahudilerin dini temelli ulus ve vatan bilincinin doğurduğu sonuçlardır. Yahudilikte din bir ulus kimliği olarak ortaya çıkmakta ve geçmişte olduğu gibi günümüzde de başta Orta Doğu bölgesi olmak üzere uluslararası politikayı derinden etkilemektedir. Günümüz Orta Doğu'sunda dini konuları dikkate almadan ne bir savaş ne de barış yapılabilir. Dinin uluslararası politikaya dönüşün daha çok 1979 İran İslam Devrimi ile olduğu ileri sürülürse de dinin uluslararası politikaya dönüşü Siyonizm ve bunun sonucunda ortaya çıkan İsrail Devleti ile olmuştur. Çünkü Yahudilik bir ulus kimliği olarak İsrail devleti'nin kuruluşuna temel olmuştur. Hatta, İsrail Devleti'nin kuruluşu, bir taraftan Orta Doğu'da Siyasal İslam'ın doğuş sebeplerinden birini teşkil ederken, diğer taraftan kitlesel taraftar bulmasının ise başında gelmektedir.

Günümüzde din, İsrail'in iç politikasında olduğu gibi dış politikasında da oldukça etkilidir. İsrail'de radikal dini sağ, ağırlığını her zaman hissettirmektedir. Nitekim Filistin'le yürütülen barış sürecine en ciddi muhalefet radikal dini sağdan gelmektedir.²⁴⁸ 1995 yılında dönemin İsrail Başbakanı Yitzhak Rabin, Filistinlilerle barış görüşmeleri yürüttüğü dönemde, "kutsal İsrail Topraklarını" başkalarına devretmek suçlamasıyla radikal dinci bir Yahudi tarafından öldürülmüştür.²⁴⁹

Yahudiler için bir ulus kimliği olarak din, faydalı olmuş olabilir. Fakat bunu iç ve dış politikada referans almaları oldukça zararlı sonuçlar yaratmaktadır. Orta Doğu'da İsrail'in kuruluşundan itibaren yaşanan gelişmelere baktığımızda bölgede ödenen maddi ve manevi bedelin çok ağır olduğu görülmektedir.

²⁴⁸ İsrail'de radikal dini sağın İsrail Dış Politikası'ndaki etkisi hakkında detaylı bilgi için bkz: Mehmet YILMAZ: "Radikal Sağın İsrail Dış Politikasına Etkisi", *Filistin: Çıkmazdan Çözüme*, Küre Yayınları, İstanbul, 2003. ss. 209-274, Mehmet YILMAZ: *Mafdal: Radikal Sağın İsrail Dış Politikasına Etkisi*, Zaman Kitap, İstanbul, 2003.

²⁴⁹ YILMAZ: a.g.m., s. 264.

Din, İsrail örneğinde olduğu gibi bir ulus kimliği olarak dış politikayı etkilediği gibi İran İslam Cumhuriyeti örneğinde olduğu gibi devlet kimliği olarak da dış politikayı etkilemektedir. 1979 yılında İran’da gerçekleştirilen İslam Devrimi ile İran, dini kurallarla yönetilen bir devlet haline geldi. Devrimin lideri Ayetullah Humeyni’nin formüle ettiği “Velayet-i Fakih”²⁵⁰ sistemi devlet yönetiminde en üst makam olarak kabul edildi.

Humeyni’nin önderliğinde yapılan devrimle 1979 yılında Şii din adamları İran’da yönetimi ele geçirerek bir dini devlete sahip oldular. Devrimle birlikte Şii ideoloji, devlet yönetiminde hâkim konuma geldi. İran’ın iç politikasında tam hâkim olan Ayetullahlar, dış politikada da dini önemli bir araç olarak kullandılar. Başta Humeyni olmak üzere İran İslam Cumhuriyeti’nin liderleri politik söylemlerini İran sınırları ile sınırlı tutmadılar. Başta İran dışındaki Şiiler olmak üzere bütün Müslüman dünyasını hedef alan demeçler verdiler. Bu bağlamda İran İslam Cumhuriyeti, Şii devlet kimliğini ön plana çıkartarak ve Şiilerle arasındaki tarihi, kültürel ve dini bağları kullanarak her zaman bölgede etkinlik kurmaya çalıştı.²⁵¹

Devrimle birlikte İran’da dini temsil eden Şii ulema²⁵² devlet yönetiminde belirleyici bir konum kazandı. Devrimden sonra İran, dini bir kimlik kazanarak, dış politikada evrensel söylemler kullanmaya başladı. Bu durumdan başta Şii nüfus barındıran bölge devletleri rahatsız oldu. İran’ın dış politikada dini kimliğini ön plana çıkararak “rejim ihracı” politikası takip etmesi ilk önce bölge devletleri olmak üzere bölgede çıkarı olan ABD gibi büyük devletleri İran’a karşı önlem almaya itti.

²⁵⁰ “Velayet-i Fakih” yaklaşımı İran İslam Devrimi’nden sonra Humeyni tarafından formüle edildi. Bu yaklaşıma göre İslam peygamberi Hz. Muhammed’in tüm yetkileri (hükümet kurmak, devlet başkanlığı yapmak ve halk üzerinde tüm yetkilere sahip olmak) vefatından sonra İmamlara devredilmiştir. Bir başka deyişle Hz. Muhammed’in yetkileri Hz. Ali’ye sonra Hz. Hasan’a ve sonra Hz. Hüseyin’e daha sonra On İki İmama en son olarak da Hz. Mehdi’ye ve şimdi Hz. Mehdi’nin temsilcisi konumunda olan ve Velayet-i Fakih denen kişiye devredilmektedir. Humeyni’nin formüle ettiği bu görüş İran İslam Devrimi’nden sonra sadece İran’da uygulanmaktadır ve İran anayasasına göre en üst makamdır.

²⁵¹ ŞAHİN: “Şii Jeopolitiği...”, s. 43.

²⁵² Şii Ulemanın gücünün dini temelleri için bkz: Mazlum UYAR: *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004.

İran'ın dış politikasında devrimden sonra ciddi değişiklikler yaşandı. Dini ulemanın etkisinde olan devlet, dış politikada antiemperyalist bir söylem kullandı. Çünkü onlara göre, yabancıların egemen olduğu bir toplumda halkın çıkarlarının korunması ve İslam'ın temel hükümlerinin uygulanması olanaksızdı.²⁵³ İran dini kimliğinden dolayı hem iç politikasına hem de dış politikasına dini referanslarla meşruiyet kazandırmaya çalıştı.

1979 yılında İran'ın dini referanslı dış politikası bölgesel ve uluslar arası politikanın konusu oldu/olmaya devam etmektedir. İran'da devletin dini kimlik kazanması, bölgedeki seküler yöneticileri tehdit ederken dini gruplara da ilham kaynağı oldu. İran'ın dini kimlik kazanması İran'ın çıkar ve güvenlik algılamalarını ve politikalarını derinden etkiledi. İslam Devrimi ile birlikte İran'ın ABD ve İsrail gibi sıkı müttefikleri en önemli düşmanları haline geldi. Devrimden sonra politikalar, dini referanslarla yürütülerek meşruiyet sağlanmaya çalışıldı. Uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devletin dini kimlik kazanması, aktörün davranışında da ciddi değişiklikler meydana getirdi. Artık İran dış politikada karar verirken İslam hukukunu göz ardı eden bir politika takip edemezdi. Uluslararası ilişkilerin en temel konuları olan savaş ve barış yapılırken İslami ilkeler göz önünde bulundurulmaya başlandı.²⁵⁴

İsrail örneğinde olduğu gibi din bir ulus kimliği ve İran örneğinde olduğu gibi ise din bir devlet kimliği olarak devletlerin dış politikalarını etkileyerek uluslararası politikanın konusu olmaya başladı. Her geçen gün de din uluslararası politikadaki etkisini göstermeye devam etmektedir.

E. KUTSAL MEKÂNLARIN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ

²⁵³ Alev ERKİLET: *Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s. 354.

²⁵⁴ İslamın uluslar arası ilişkiler anlayışı hakkında detaylı bilgi için bkz: Ahmet YAMAN: *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998; A. Ahmed Ebu SÜLEYMAN: *İslamın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, Çev. Fehmi KORU, İnsan Yayınları, İstanbul, 1985; Ahmet YAMAN; *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.

Dinin bir kutsal yer olarak dış politika ve uluslararası politikayı etkilediğinin en açık örneğini Kudüs oluşturmaktadır. Yeryüzündeki üç ilahi tek Tanrılı dinler olan Hristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet için Kudüs kutsal ve önemli bir dini merkezdir. Kutsal şehir Kudüs'ün üç din açısından da hem tarihi hem de dini önemi vardır. Tarihin her döneminde bu üç "İbrahimi" dinin mensupları Kudüs'ü egemenliklerine almaya çalışmışlar ve bu nedenle de tarih, Kudüs için yapılan birçok mücadeleye sahne olmuştur. Günümüzde de Kudüs üzerinde egemenlik kurmak için mücadele sürmektedir. Kudüs'ün önemini ironik bir şekilde anlatan "*Kaç kent vardır yeryüzünde, gökyüzüne bu kadar yakın olan*" anonim özdeyiş bu konuda oldukça dikkate değerdir.²⁵⁵

Yahudiler için Kudüs "kralın dağı" olarak kabul edilmekte olup, günümüzde de Yahudiler Kudüs'ü ebedi başkentleri olarak görmektedirler. Aynı zamanda Yahudiler Kudüs'ü dinlerinin sembolü ve dini ve ulusal kimliklerinin kaynağı olarak kabul etmektedirler.²⁵⁶

Romalılar M.S. 70 yılında Kudüs'teki İkinci Tapınağı yıktılar ve Yahudileri Filistin'den sürgün ettiler.²⁵⁷ Bu sürgünden sonra Yahudiler dünyanın dört bir yanına dağıldılar. Bu dağınıklığa rağmen inançlarını ve dini kimliklerini korudular. Her yıl dünyanın değişik yerlerinden Passover kutlamaları²⁵⁸ için belirlenen yerde bir araya gelen Yahudiler "*gelecek yıl Kudüs'te*" buluşmak dileği ile dua ederek ayrıldılar. Yahudiler İsrail devleti kurulana kadar Kudüs'te buluşma hayali ile yaşayarak ulusal kimliklerini canlı tutuları gibi, devamlı olarak Kudüs'ü kutsal başkentleri olarak gördüler ve bu inançlarına zaman içinde siyasi bir anlam da yüklediler. Yaklaşık iki bin yıl Kudüs'e tekrar dönme ideali ile birlikteliklerini korudular.²⁵⁹ Yahudiler Kudüs'ü sadece bir siyasi başkent olarak değil "Vaadedilmiş Topraklar"ın en önemli parçası olarak gördüler.

²⁵⁵ Süleyman BEŞLİ: "Kudüs'ün Statüsü Sorunu", *Filistin: Çıkmazdan Çözüme*, s. 277.

²⁵⁶ Marshal BREGER: "Religion and Politics in Jerusalem", *Journal of International Affairs*, 50, No. 1, Summer 1996, s. 102.

²⁵⁷ Peter RIDDELL: "Jerusalem in History: the City of Peace?", *Evangelical Quarterly*, Vol. 78, No. 3, July 2006, s. 210

²⁵⁸ Musevilerin Fısıh bayramı

²⁵⁹ M. A. Muqtedar KHAN: *Jihad for Jerusalem: Identity and Strategy in International Relations*, Praeger, Westport, 2004, s. 114.

Kudüs, Yahudiler için kutsal olduğu gibi Hristiyanlar için de kutsal bir yer olarak kabul edilmektedir. Hz. İsa'nın doğduğu kilise olan Doğu Kilisesi Kudüs'te bulunmaktadır. Papa II. Urban, Birinci Haçlı Seferi'ni başlatmak konusunda kitleleri harekete geçirebilmek için, Avrupa'da Kudüs'ü tekrar ele geçirmek çağrısı yaparak, Hristiyanlar üzerinde etkili olmayı başarmıştır. Kudüs'ün hukuki ve siyasi statüsü her zaman için Yahudilerde olduğu gibi Hristiyanların da ilgisini çekmiş/çekmeye devam etmektedir.

Yahudiler ve Hristiyanlar için önemli olduğu gibi Müslümanlar için de Kudüs büyük bir dini önem taşımaktadır. Müslümanlar açısından Kudüs'ün önemini vurgulayan hususların başında, temel ibadetlerinden biri olan namazı kılarlarken yöneldikleri ilk yer Kudüs'teki Mescid-i Aksa camii gelmektedir. Aynı zamanda İslam peygamberi Hz. Muhammed'in Miraç'a yükseldiği yer de burasıdır. Müslümanlar Kudüs'ü egemenliklerine aldıktan sonra yüzyıllarca Hristiyanlarla mücadele etmek durumunda kaldılar.

Osmanlı Devleti'nin dağılması sonucunda bu devletin Kudüs üzerindeki egemenliğinin sona ermesiyle günümüz Orta Doğu'suna da şekil veren olaylar gelişmeye başladı. Yahudilerin Filistin'e göç etmeye başlamaları ile Kudüs üzerindeki karşılıklı iddialar doğrultusunda taraflar arasında mücadele de başlamış oldu. 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulması ile Müslüman dünyası, özellikle de Arap dünyası, Müslüman ve Arap topraklarda bir Yahudi devletinin kurulması karşısında büyük bir hayal kırıklığı yaşadıkları gibi, bu olayı kabullenemediler. Arap Müslüman dünyası için Filistin topraklarında bir Yahudi devletinin kurulmasından sonra Kudüs'ün de tehlikede olduğu endişesi açık bir şekilde ortaya çıktı.

Filistin'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında çatışmaların bir çıkmaza girmesi üzerine, 1947 yılında sorun Birleşmiş Milletler'e aksetti. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1947 yılında aldığı 181 sayılı karar, Kudüs'ün uluslararası yönetim altında özel bir statüye bağlanacağını (corpus separatum)

duyurdu. Bu karar hiçbir zaman uygulanmadı. İlk Arap-İsrail Savaşı olan 1948 yılındaki savaşta Araplar yenildi ve Kudüs ikiye bölündü. Kentin yaklaşık %88'ini oluşturan batı kesimi İsrail'in denetimine, %12'lik kesimi ise Ürdün'ün denetimine geçti.²⁶⁰ 1967 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşı) sırasında İsrail Kudüs'ün doğu kesimini de işgal etti. Daha sonra 29 Temmuz 1980 tarihinde İsrail Parlamentosu (Knesset) çıkardığı bir yasa ile "bölünmez ve birleşik Kudüs İsrail'in başkentidir" ibaresiyle Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak ilan etti.²⁶¹

Araplarla İsrail arasında yürütülen hemen hemen her görüşmede Kudüs konusu ciddi bir sorun olarak masaya gelmektedir. Her iki kesim de Kudüs'ü tamamen diğerine bırakmak istememektedir. Özellikle radikal dinci Yahudiler Müslümanların Kudüs'te bulunan kutsal mabetlerinin eninde sonunda yıkılacağını ve bunların yerine Süleyman Tapınağı'nın inşa edileceğini savunmaktadırlar. İsrail'in kuruluşundan beri Yahudiler Kudüs'ü tamamen ele geçirmek için her fırsatı değerlendirmektedirler. Filistinliler ise, İsrail'e karşı tam bir direnç göstermektedirler. Kudüs bir anlamda bu iki topluluk arasında savaşın/çatışmanın sembolü konumundadır.

Tarihten bugüne Kudüs için verilen mücadele Orta Doğu'da siyasetle dinin iç içe olduğunun en açık örneğini oluşturmaktadır. Kudüs, taraflar için dünyevi, dini, siyasi, kültürel ve territoryal bir önem arz etmektedir. Ayrıca bugün Kudüs hem Yahudi ve hem de Filistin milliyetçiliğinin önemli bir dayanağı konumundadır. Kudüs'te bir tarafın yaptığı bir girişim, diğer tarafın hemen tepkisiyle karşılaşmaktadır. Nitekim 2000 yılında Ariel Şaron'un Harem-i Şerif'e²⁶² yaptığı provokasyon ziyaret, Filistinlilerin İkinci İntifada'yı başlatmalarına sebep olmuştur.²⁶³ Geleneksel ve dini açıdan Kudüs, üç İbrahimi din için de önemini korumaktadır. Kudüs için yapılanlar ve yaşananlar dikkate

²⁶⁰ Fahir ARMAOĞLU: *Arap-İsrail Savaşları ve Filistin Meselesi*, s...; Marwan BISHARA: *Filistin/İsrail: Barış veya Irkçılık*, Çev. Ali Berkay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 81.

²⁶¹ BEŞLİ: a.g.m., s. 293; ARMAOĞLU, s...

²⁶² Harem-i Şerif Müslümanlarca kutsal sayılan Mescid-i Aksa ve Kubbet'üs Sahra'yı kapsayan yerdir.

²⁶³ Sefer TURAN: *Kudüs: Tarihin Kalbi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2004, s. 66.

alındığında, sorunun çözümü için dini konuları dikkate almayan, politik bir çözüm imkânsız gibi gözükmemektedir. Kudüs dinin Orta Doğu politikasındaki önemini en açık şekilde sembolize etmektedir.²⁶⁴ Dini bir mekân olarak Kudüs o kadar önemlidir ki; Kudüs'ün durumunu dikkate almayan Orta Doğu'daki hiçbir barış kalıcı olmayacaktır. Dini bir mekân olarak Kudüs adeta Orta Doğu barışının anahtarı gibidir. Kudüs dini bir mekânın hem bölgesel hem de uluslararası politikayı nasıl etkileyebileceğinin en dikkat çekici örneğini oluşturmaktadır.

F. DİNİN ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN KURULMASINA DAYANAK OLMASI

Dinin uluslararası bir örgütün kurulmasına dayanak oluşturduğunun en açık örneği İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'dür.²⁶⁵ 22 Ağustos 1969 tarihinde Avustralyalı bir Yahudi olan Michael Danis Rohen'in Müslümanlar için kutsak olan Kudüs'teki El-Aksa Mescidi (Mescid el-Aksa)'ni yakmak istemesi tüm İslam dünyasının şiddetli tepkisini çekti ve ilk İslam zirvesinin toplanmasına neden oldu.²⁶⁶

Mescid-i Aksa'nın yakılmak istenmesin Arap ve Müslüman dünyasında infial yaratması üzerine, Ürdün Kralı Hüseyin Arap Birliği ülkelerini yangının meydana geldiği gün bu olayı görüşmek üzere toplantıya çağırdı. 25 Ağustos 1969 tarihinde Mısır'ın başkenti Kahire'de bir araya gelen on dört Arap ülkesinin Dışişleri Bakanları konuyu görüştüler ve toplantı sonunda Müslüman ülkelerin katılacağı bir İslam Zirve Toplantısı'nın en kısa zamanda toplanması kararını aldılar.²⁶⁷ 25 Eylül 1969 tarihinde 24 Müslüman ülkenin temsilcileri Fas'ın başkenti Rabat'ta düzenledikleri konferansla ilk İslam Zirvesini topladılar. Bugün bu örgüt, 57 üye devlet, üç gözlemci devlet, iki Müslüman gözlemci örgüt ve

²⁶⁴ KHAN: a.g.e., s. 115.

²⁶⁵ İslam Konferansı Örgütü Hakkında detaylı bilgi için örgütün resmi web sayfası: <http://www.oic-oci.org/>

²⁶⁶ Muhittin ATAMAN: "İKÖ: Müslüman Ülkelerin Birleşmiş Milletleri", *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Der. Şaban ÇALIŞ, Birol AKGÜN, Önder KUTLU, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, s. 588.

²⁶⁷ ATAMAN: a.g.m., s. 589.

cemaat ve beş gözlemci uluslararası örgütten oluşmaktadır. Müslümanların ilk kıblesi olan Mescid-i Aksa'nın bir Siyonist Yahudi tarafından kundaklanması üzerine kurulan İKÖ, bugün Müslüman ülkeler arasında etkileşimi artırmak ve bu ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesini hedeflemektedir. Söz konusu Örgüt, üye sayısı bakımından Birleşmiş Milletlerden sonra dünyadaki en büyük örgüt olarak yaklaşık 1,5 milyon Müslümanı temsil etmektedir.²⁶⁸

İlk İslam Zirvesinde bir araya gelen ülkeler ortak payda olarak İslam dininin ilkelerine dayanarak aralarında siyasal, ekonomik, kültürel, bilimsel ve toplumsal alanlarda yakın işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma konusunda niyetlerini belirtmişlerdir.²⁶⁹ İslam dini referans alınarak kurulan İKÖ'nün kuruluş amaçlarına²⁷⁰ ve elde ettiği sonuçlara baktığımızda başarılı bir sınav verdiğini söylemek oldukça zordur. 1969 yılında ciddi ideallerle kurulan örgüt ne Kudüs'ü kurtarabilmiş ne de Müslüman dünyasının sorunlarına çözüm üretebilmiştir. İKÖ'nün üyeleri arasındaki ciddi dış politika yaklaşımlarında farklılıklar olması, farklı ittifaklarda yer almaları ve dünyanın en istikrarsız yeri olan Orta Doğu coğrafyasında olmaları gibi nedenlerle örgüt, sorun çözmede etkili olamamaktadır. Fakat şimdiye kadar başarılı sınav verememiş olması, bu Örgütün hiçbir işe yaramadığı anlamına gelmemektedir. Başta İsrail-Filistin sorunu olmak üzere üyelerini ilgilendiren sorunlarda etkisiz kalsa da bugün İKÖ üye ülkelerini ilgilendiren konularda önemli bir aktör olma özelliğini korumaktadır. Örneğin Irak'ta yaşanan Şii-Sünni çatışmasında taraflar arasında yapıcı rol oynamaktadır. Bütün farklılıklara rağmen en azından İslam dünyasını ciddi sorunlarda bir araya getirebilmekte ve sorunun tartışılmasını sağlamaktadır. Bunun dışında İslam dünyasının diğer dinlerin mensupları ile yaşadığı sorunlarda da aktör olarak rol almaktadır. Danimarka ile yaşanan

²⁶⁸ Murat ÇEMREK: "İki Şehrin Hikâyesi: Arap Birliği ve İKÖ' nün Irak Savaşı Karşısında Tutumları", *II. Körfez Savaşı*, Der. Mehmet ŞAHİN, Mesut TAŞTEKİN, Platin Yayınları, Ankara, 2006, s. 374.

²⁶⁹ ATAMAN: a.g.m., s. 590.

²⁷⁰ İKÖ'nün kuruluş amaçları hakkında bkz: İKÖ'nün kuruluş şartı: Charter of the Islamic Conference, <http://www.oic-oci.org/>

Karikatür Krizi'nde²⁷¹ İKÖ, Danimarka'ya karşı ciddi tepkiler verdi. Aynı zamanda İslam dünyasına itidal çağrısında bulundu ve bu sorunun çözümünde BM ile işbirliği içinde çalıştı.

İKÖ hem kuruluş amacı hem de üye ülkelerinin sorunlarıyla ilgilenen bir örgüt olarak uluslararası bir örgüt konumundadır. İKÖ, İslam dini ortak paydası referans alınarak kurulmuştur ve ilgilendiği konular hem İslam dininin karşılaşmış olduğu hem de üye ülkelerinin sorunlarıdır. 11 Eylül 2001 olaylarından sonra yaşanan süreçte dinin uluslararası politikada daha da belirgin hale gelmesi ile İKÖ'nün önemi artmıştır. Bugün İKÖ, İslam dinini ilgilendiren konularda ciddi bir aktördür.

G. DİNİN BİR ÇATIŞMANIN TEMEL KAYNAĞI OLARAK DIŞ POLİTİKAYI ETKİLEMESİ

Dinin bir çatışmanın temel sebebi olarak ortaya çıktığı ve tarafların dış politikalarını etkilediği iki önemli olay Keşmir Sorunu²⁷² ve Kuzey İrlanda Sorunu'dur. Din bu iki olayda da çatışmanın temel kaynağını oluşturmaktadır. Büyük ölçüde dini temellere dayanan Hindistan ve Pakistan arasındaki ayrışmanın ardından, bu iki ülke arasında Keşmir konusundan dolayı savaşla sonuçlanacak kadar ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorun aynı zamanda dini

²⁷¹ Karikatür Krizi: Danimarka'da Jyllands-Posten adlı bir gazetede 30 Eylül 2005 günü yayınlanan Hz. Muhammed karikatürleri ile başlayan krize verilen genel ad. Söz konusu karikatürler oldukça saldırgan ve hakarete varan bir içerik taşıyordu. Karikatürlerden bir tanesinde İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed bir terörist olarak gösteriliyordu. Müslüman ülke diplomatları söz konusu karikatürlerin etnik ve dini gruplar arası ilişkilere hizmet etmeyeceğini, son derece tehlikeli bir süreci başlatabileceğini açıkladılar ve Danimarka Başbakanı'ndan konuyu görüşmek üzere randevu talep ettiler. Bu talep kabul edilmedi. Zaman içinde kriz özellikle radikal grupların elinde bir tür çatışma alanına dönüştü. Müslüman ülke ve gruplar karikatürlerin hakaret içerdiğini, tüm Müslümanları terörist göstererek halklar arası önyargıları arttırdığını savundular. Buna karşın gazete ve Danimarka yönetimi ifade özgürlüğünü gerekçe göstererek herhangi bir önlem almayı reddetti. Karikatüre önce, Danimarka Müslüman azınlığı da tepki gösterdi. 10 Ocak'ta kriz Norveç'e sıçradı. Norveç'te bir yayında karikatürler tekrar basıldı. Özellikle Ortadoğu ülkelerinde kriz elçiliklerin basılmasına ve Danimarka'ya ekonomik müeyyidelere kadar ulaşınca birçok Avrupa ülkesinde gazeteler karikatürleri tekrar tekrar bastılar. Bu olayın batlak vermesinden sonra Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezi tekrar tartışılmaya başlandı.

²⁷² Keşmir Sorunu hakkında detaylı bilgi için bkz: Tayyar ARI: *Global Politika ve Güney Asya :Keşmir Sorunu ve Nükleer Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

temelli çatışmaların bölgesel ve uluslararası politikayı nasıl etkilediğini göstermektedir.²⁷³

Nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ve Hindistan sınırları içinde kalan Keşmir halkı Hindistan'a karşı mücadele vermektedir. Pakistan Müslümanları desteklerken, Hindistan da bölgeyi elinde tutmak istemektedir. Keşmir'de bulunan ve Hindistan'a karşı mücadele veren örgütler ve partiler meseleye İslami açıdan yaklaşmaktadırlar. Büyük ölçüde dini temelli bir sorun olan ve Hindistan ile Pakistan'ı sorunun tarafları haline getiren Keşmir sorunu Asya'da önemli bir istikrarsızlık kaynağı oluşturmaktadır. Hatta bu sorundan dolayı yaşanan gerginlik/çatışmalar Hindistan ve Pakistan'ın nükleer bir yarışa girmesinde itici rol oynamaktadır. Sorun bu özelliğinden dolayı bölgesel sorun olmasının yanında uluslararası bir sorun olma özelliği göstermektedir. Sorunun temelinde dinin olması sorunun çözümünü daha da zorlaştırmaktadır.

Büyük ölçüde dini bir temele dayanan diğer bir sorun ise Kuzey İrlanda sorunudur. Kuzey İrlanda sorununun ortaya çıkışı ve gelişmesinde iki faktör önemli rol oynamaktadır. Bunlardan biri etnik farklılık diğeri ise dini/mezhepsel farklılıktır. İlk olarak çıkış noktası itibari ile etnik temelli ve anti-sömürgeci milliyetçi bir hareket olarak görülmesine rağmen, daha sonraki gelişmelerle mezhepsel farklılıklar ön plana çıkmıştır. Katolikler kendilerini Cumhuriyetçi olarak adlandırarak bölgenin kendi kendini yönetmesini isterlerken, Protestanlar İngiltere ile birlikteliği savunmuşlardır. Sonraki gelişmeler ise Katoliklerin talepleri ve Protestanların tepkileri çerçevesinde gelişmiştir.²⁷⁴ Kuzey İrlanda'da yaşanan çatışmanın daha çok siyasi ve ekonomik boyutu vurgulunsa da esas itibari ile sorun dini farklılık ve bunun sebep olduğu yabancılaştırmadan

²⁷³ Carolyn C. JAMES ve Özgür ÖZDAMAR: "Religion as a Factor in Ethnic Conflict: Kashmir and Indian Foreign Policy", *Terrorism and Political Violence*, 17: 2005; s. 453, Ainslie EMBREE: "Kashmir: Has Religion a Role in Making Peace?", *Faith-Based Diplomacy: Trumping Realpolitik*, Der. Douglas JOHNSTON. New York, Oxford University Press, 2003, ss.33-75.

²⁷⁴ Aytekin YILMAZ: *Kuzey İrlanda Sorunu*, Avrasya Dosyası Yayını, Yayın No: 3, Ankara, s.15.

kaynaklanmaktadır.²⁷⁵ Bundan dolayı Kuzey İrlanda'da yaşanan sorun daha çok dini temelli bir çatışma özelliği göstermektedir.

Kuzey İrlanda sorunu İngiltere'yi uzun süre uğraştırmıştır. Çünkü Kuzey İrlanda sorunu zamanla dini temelli ayrılıkçı bir "terör sorunu" haline gelmiştir. Çözüm yönünde girişimler devam etse de bugün dahi bu sorunun tamamen çözüldüğünü söylemek zordur. Kuzey İrlanda sorunu İngiltere'nin enerjisini büyük ölçüde tüketerek dış politikada bir handikap yaratmış/yaratmaya devam etmektedir.²⁷⁶

Hem Keşmir Sorunu'nda hem de Kuzey İrlanda Sorunu'nda olduğu gibi din, çatışmaların temel dayanağı olabilmektedir. Olayların çıkışında etkili olduğu gibi zamanla olayın bir terör olayı haline gelmesine neden olarak çözümü zorlaştırmaktadır. Etnik temelli çatışmalarda olduğu gibi dini temelli çatışmalar da etkisi ve sebep olduğu kötü sonuçlar itibarıyla tarafları derinden etkilemekte ve maddi ve manevi ağır bedellerin ödenmesine neden olmaktadır.

H. GRUP KİMLİĞİ OLARAK DİNİN DIŞ POLİTİKAYI ETKİSİ

ABD'de Evanjelizm²⁷⁷ ve Yahudi Lobisi örneğinde olduğu gibi dini gruplar, örgütlü gücünü kullanarak iç politikada olduğu gibi dış politikada da oldukça etkili olabilmektedir. ABD'de bulunan dini grupların içinde en iyi örgütlü yapıya sahip iki grup, Evanjelistler ve Yahudilerdir ve söz konusu iki grup

²⁷⁵ YILMAZ: *Kuzey İrlanda Sorunu*, s. 16

²⁷⁶ Sedat LAÇİNER: *İngiltere, Terör, Kuzey İrlanda Sorunu ve İnsan Hakları*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara Çalışmaları, Ankara, 2001, s. 32.

²⁷⁷ Evanjelizm'in sözlük anlamı Kutsal Kitap'a yönelmek, dönmektir. Evanjelizm terimi, farklı Protestan grupları tanımlamak için kullanılmaktadır. Kelimenin kaynağı iyi haber veya genel olarak "asıl gerçek" anlamına gelen evangelion'dan gelmektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın gerçek öğretisi yerine de kullanılmaktadır. Evanjelizm, Protestanlığın doğduğu Almanya ile sonradan etlisi altına aldığı Anglo-Sakson dünyasında farklı anlamlara sahip. Martin Luther, Katolik Kilisesi'ne karşı olan hareketine Evanjelist Kilisesi adını vermiş ve bu kelimeyi müjdeleyen anlamına gelen ve İncil'le eşanlamlı olarak kullanılan "gospel" teriminden almıştı. Bugün hala Almanya'daki Protestan kilisesi, Luther'in verdiği ismi kullanmaktadır. Evanjelizm Anglo-Sakson dünyasında ise, 18. ve 19. yüzyılda ortaya çıkan ve Baptizm ve Metodizm kiliselerinin yükselişlerine neden olan uyanışçı hareketler için kullanılmaktadır. Bu grup bütün Hristiyanların günahlarından arınmaları için hayatlarında tekrar iman tazelemeleri gerektiğine inandıkları için, yeniden doğuşçu olarak adlandırılıyor. Bugün için Evanjelizm, Amerika'daki Hristiyan toplumunun tutucu kanadını temsil etmektedir.

özellikle ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasında önemli derecede etkiye sahiplerdir.

1960'lardan itibaren iyi bir şekilde örgütlenerek etkili olmaya başlayan Evanjelistlerin bugün Amerikan Protestanlığı içinde güçlü bir konum elde ettikleri görülmektedir.²⁷⁸ Günümüzde Evanjelistlerin yükselen gücü, ABD'nin İsrail'e yönelik yaklaşımını etkilemektedir. Bu grup Eski Ahit'e göre hareket ettiğinden İsrail'e sonsuz destek vermektedirler ve ABD'nin İsrail'i desteklemesi için de hemen hemen her çabayı göstermektedirler. Evanjelistlerin yanında Hristiyan fundamentalistler de İsrail-Filistin olayında koşulsuz olarak İsrail'e destek vermektedirler.²⁷⁹ Çünkü dini ideolojileri gereği, Yahudilerin İsrail'de toplanmasını, İsrail'i kurmalarını ve genişlemelerini dini bir kehanet olarak yorumlamaktadırlar.²⁸⁰ Bundan dolayı İsrail'i ne pahasına olursa olsun desteklemeyi bir dini görev olarak görmektedirler.

ABD'de en etkili dini grubu Yahudiler oluşturmaktadırlar. Yahudiler arasında dine farklı bakış açıları olsa da söz konusu İsrail olduğunda tam bir bütünlük göstermektedirler. Yahudi lobisi etrafında toplanan Amerikalı Yahudiler, özellikle ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik politikasında önemli derecede söz sahibi durumundadırlar. Hatta ABD'nin Orta Doğu politikasının Yahudi lobisi tarafından yürütüldüğü ve İsrail'e ABD tarafından verilen koşulsuz desteğin, ABD dış politikası üzerinde olumsuz etkileri olduğu düşünülmektedir.²⁸¹

ABD'nin İsrail'e karşı tutumuna baktığımızda bu iddiaların yanlış olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü ABD İsrail'e diplomatik, siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda destek verirken çok cömert davranmaktadır. 1976 yılından bu yana

²⁷⁸ Mark R. AMSTUTZ: "Faith-Based NGOs and U.S. Foreign Policy", *The Influence of Faith: Religious Groups and U.S. Foreign Policy*, Der. Elliot ABRAMS, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., New York, s. 179

²⁷⁹ Jeremy D. MAYER: "Christian Fundamentalists and Puplic Opinion Toward the Middle East: Israil's New Best Friends?", *Social Science Quarterly*, Volume 85, Number 3, September 2004. s. 695.

²⁸⁰ Walter Russell MEAD: "God's Country", *Foreign Affairs*, September/October 2006.

²⁸¹ John J. MEARSHEIMER and Stephen WALT: "The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy", Working Paper Number:RWP06-011, *Submitted: 13.03.2006*

İsrail, ABD'den en fazla ekonomik ve askeri yardım alan ülke oldu. ABD her yıl İsrail'e üç milyar dolar direk yardım olarak para aktarmaktadır ve bu zamana kadar yaklaşık olarak bu yardımın miktarı 140 milyar doları aşmıştır. Bu ekonomik yardımın yanında, ABD İsrail'e uluslararası alanda koşulsuz olarak diplomatik destek vermektedir. ABD, 1982 yılından bu yana İsrail aleyhine olarak oylanan 32 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararını veto ederek, söz konusu kararların çıkmasına engel olmuştur.²⁸² ABD tarafından İsrail'in lehine olarak bu yardımların yapılmasında, Yahudi Lobisinin etkisi oldukça büyüktür. Yahudi Lobisi ABD karar mekanizmalarındaki etkin gücünü kullanarak İsrail lehine kararlar alınmasını sağlamıştır ve bu misyonunu başarıyla devam ettirmektedir.²⁸³ Ayrıca teolojik sebeplerden dolayı Evanjelistler ve Yahudi Lobisi arasında da sıkı bağlar mevcuttur. Evanjelist Hristiyanlar, yaptıkları çalışmalarla Yahudilerin işlerini kolaylaştırmaktadırlar.

I. KURUM KİMLİĞİ OLARAK DİNİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ

Dinin bir kurumun kimliği olarak devletlerin dış politikalarını ve uluslararası politikayı etkilediğini Katolik Kilisesi ve Fener Rum Patrikhanesi'nin durumu açık bir şekilde göstermektedir. Katolik Kilisesi Reform Hareketi sonucunda Avrupa'da etkinliğini büyük ölçüde yitirmişti. Daha önce de bahsedildiği üzere din, Vestfalya Barışı ile uluslararası politikadan dışlanmıştı. Günümüzde ise, Katolik Kilisesi'nin devletler üzerinde olmasa bile, Hristiyan halk üzerinde etkili olabildiği gözlenmektedir. Katolik Kilisesi'nin liderleri, yaptıkları açıklamalarla insanların algılamalarını olumlu ve olumsuz yönlerde etkileyebilmektedirler. Nitekim Papa 16. Benedikt'in 12 Eylül 2006 tarihinde Almanya'nın Regensburg Üniversitesi'nde İslam Peygamberi ve İslam hakkında yaptığı konuşma²⁸⁴ İslam dünyasında büyük bir yankı ve tepki uyandırdı.²⁸⁵

²⁸² MEARSHEIMER and WALT: a.g.ç. s.

²⁸³ Erhan CANIKOĞLU: "İsrail, ABD'deki Yahudi Varlığı ve İkinci Körfez Savaşı", *II. Körfez Savaşı*, Der. Mehmet ŞAHİN-Mesut TAŞTEKİN, Platin Yayınları, Ankara, 2005. s. 207.

²⁸⁴ Roma Katolik Kilisesi'nin ruhani Lider Papa 16. Benedikt 14. yüzyıl Bizans hükümdarı II. Manuel Paleologos'a atıfta bulunarak "Bana Muhammed'in getirdiği yenilikleri gösterin. Sadece tebliğ ettiği dinin kılıç gücü ile yayılması emrini vermesi gibi kötü ve insanlık dışı şeyler bulursunuz" dedi.

²⁸⁵ Hasan KÖSEBALABAN: "Papa ve Avrupa'nın Korkuları", *Anlayış*, Sayı 41, 2006, s. 25

Papa'nın bu açıklaması, Hristiyan ve İslam dünyası arasında yıllarca yaşanmış olan Haçlı Savaşlarını hatırlattı ve İslam dünyasından sert tepkiyle karşılandı. Özellikle 11 Eylül 2001 olaylarından sonra oluşan olumsuz havayı dağıtmak için yapılan iyi niyetli yapıcı açıklamalara ciddi darbe vurdu.²⁸⁶ Papa yaptığı bu olumsuz açıklamayla Huntington'ın ortaya attığı “medeniyetler çatışması” tezine de destek vermiş oldu. Hatta bazı uzmanlar, Batı ile İslam dünyası arasında bir kültür savaşının yaşandığını gündeme getirdiler.²⁸⁷ Papa'nın İslam'ı tahkir eden bu konuşması İslam ve Batı arasında yükselen gerilimin hâkim olduğu bir zeminde, “yangına körükle gitmek” şeklinde değerlendirilebilir.²⁸⁸ Günümüzde Katolik Kilise'si devletler üzerinde direkt bir etki yapmasa da, Hristiyanlar üzerinde etkili olabilmektedir ve devletlerin dış politikalarını meşgul edebilmektedir. Nitekim Papa'nın İslam dini hakkındaki açıklamalarının olumsuz etkisinin yaratmış olduğu tahribatı düzeltmek için devletler çaba harcamak durumunda kaldılar.

Dini bir kurumun devletlerin dış politikasının etkilediğinin ikinci örneği ise Fener Rum Patrikhanesi'nin durumudur. Türkiye Cumhuriyeti yasalarına göre bir devlet kurumu sayılan Fener Rum Patrikhanesi yaptığı faaliyetlerle tartışma yaratmaktadır. Resmiyette ekümenik bir yapıya sahip olmamasına rağmen ekümeniklik iddiasında bulunmakta ve bu doğrultuda hareket etmektedir. Aynı zamanda bu kurumla ilişki kuran Batılı yetkililer de Patrikhanenin iddiaları doğrultusunda tutum almaktadırlar. Patrikhanenin yasalarla belirlenen çerçeve dışında davranış sergilemesi Türk dış politikasını zaman zaman ciddi şekilde etkilemektedir. Patrikhane konusu Türk dış politikası açısından her geçen gün daha da tartışılır hale gelecek gibi gözükmektedir.

Dini kurumlar birçok yolla politikayı etkilerler. Diğer önemli kurumlar gibi, dini kurumlar da kitlelerin hareket etmesine lojistik temel oluştururlar. Küresel planda dini kurumlar Katolik Kilisesi'nde olduğu gibi ulusaşan kurumlar olarak

²⁸⁶ Hans KÖCHLER: “Papa ve İslam”, *Anlayış*, Sayı 41, 2006, s. 28

²⁸⁷ İbrahim KALIN: “Kültür Savaşları ve Papa”, *Anlayış*, Sayı 41, 2006, s. 32.

²⁸⁸ KÖCHLER: a.g.m., s. 28

veya bazı durumlarda uluslararası aktör olarak hareket ettiklerinden uluslararası politikada etkili olmaktadır.²⁸⁹

İ. DİNİN İTTİFAK/DESTEK KURMADA ETKİSİ

Dinin ittifak kurmada etkili olduğunun en açık örneğini Lübnan'da yaşananlarla görebilmekteyiz. Lübnan'da değişik dini gruplar, dini ideolojiye göre hareket ettiklerinden dolayı dış ittifak kurmada dinin önemi ön plana çıkmaktadır. Sünni gruplar, Pan-Arap politika takip etmekte ve Sünni Araplardan destek görmektedirler. Siyasal olarak etkili bir grup olan Marunîler, Hristiyan Katolik olmalarından dolayı Batı ile ciddi ilişkileri vardır. Örneğin eski mandater devlet olarak Fransa, Marunîleri desteklemektedir. Lübnan'da Sünni ve Marunîlerden sonra etkili olan diğer bir grup Şiilerdir. Bunlar diğer gruplara göre daha az eğitilmiş ve alt tabakayı oluşturmaktadırlar.²⁹⁰

1982 yılında Lübnan'da yaşanan iç savaşa dış güçler de karıştılar. Lübnan'daki olaylarda Batı, özellikle de ABD'li yetkililer, Lübnan'da yaşayan Hristiyanları desteklediler. Şiiler ise, daha çok dini bağlardan dolayı İran yanlısı bir politika takip ederek, bu devletten destek alma yoluna gittiler. Yaşanan bu iç savaşta Lübnanlı gruplar kendi dini-politik çıkarları doğrultusunda ittifak/destek arayışında bulundular. Lübnan'da her grup kendi konumunu ve durumunu dini yaklaşımlarla belirlemektedir.²⁹¹ Lübnan'da yaşananlardan da anlaşıldığı üzere din, çatışmalarda etkili olduğu gibi ittifak kurmada/destek almada da etkili olmaktadır.

J. DEVLET MÜDAHALELERİNDE DİNİN ETKİSİ

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra yaşanan iç çatışmalara ilişkin olarak, uluslararası müdahaleler gündeme geldi. Bu müdahaleler teorik açıdan

²⁸⁹ FOX and SANDLER: "The Question of Religion and World Politics",... s. 295.

²⁹⁰ RUBIN: "Religion and International Affairs"... s. 25.

²⁹¹ RUBIN: a.g.m., s. 25.

“insani müdahale” olarak görülmesine rağmen, genellikle müdahale eden güç, insani sebepleri olayın cereyan ettiği yere müdahale etmek için bahane olarak kullanabilmektedir.²⁹² Örneğin 1990’larda, Şii bir ülke olarak İran, Irak’taki ve Afganistan’daki Şii gruplara askeri destek sağladı. İran’ın bu faaliyetlerine karşılık olarak ise, Sünni ülkeler Suudi Arabistan ve Pakistan, Sünni gruplara destek verdiler. Ayrıca Pakistan, Hindistan’ın Müslüman Keşmir bölgesi ile devamlı ilgilenmektedir. Çeçenistan bölgesi, başta Suudi Arabistan olmak üzere birçok İslam ülkesinden destek almaktadır. Sri Lanka’da Hindu Tamil gerillaları Hindistan tarafından desteklenmektedirler. Aynı zamanda Rusya Federasyonu eski Sovyet Cumhuriyetleri olan Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan’daki Rus azınlıklarla²⁹³ yakından ilgilenmektedir.²⁹⁴

Yukarıda sayılan örnekler göstermektedir ki; din uluslararası müdahalelerin yapılmasında da etkili olabilmektedir. Yaşanan dini çatışmalar bölgesel istikrarı ve güvenliği tehdit ettiğinden bazen müdahale kaçınılmaz hale gelmektedir ve dini çatışmalar yabancı güçlerin politik müdahalesine sebep olmaktadır.

K. DİNİ TEMELLİ SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN DIŞ POLİTİKAYI ETKİLEMELERİ

Dini temelli sivil toplum örgütleri, kullandıkları yöntemler ve yarattıkları etkiler vasıtasıyla devletlerin dış politikalarında özellikle son zamanlarda oldukça etkili olmaktadır. Dini amaçla kurulan sivil toplum örgütlerinin diğer sivil toplum örgütlerinden bazı farkları vardır. En önemli farkı, belli bir dinin “hizmetlisi” olarak çalışırlar. Bir anlamda misyonerlik kuruluşları gibi faaliyet

²⁹² FOX and SANDLER: *Bringing Religion...* s. 63.

²⁹³ Rus Azınlıklar konusunda detaylı bilgi için bkz: Sevinç A. ÖZCAN: *Rus Azınlıklar*, Küre Yayınları, İstanbul, 2005.

²⁹⁴ FOX and SANDLER: *Bringing Religion...* s. 64.

gösterirler.²⁹⁵ Çalışmalarında motivasyon gücünü dinden alırlar ve dini bir hiyerarşi ve gelenek içinde hareket ederler. Bu dini sivil toplum kuruluşları belli bir dini amaç taşıdıkları için maddi ve manevi bütün güçlerini inandıkları din için harcamaktadırlar. Bu kuruluşların neredeyse tamamı Batı kökenlidir.²⁹⁶

Dini sivil toplum örgütleri kendi bağlılarını diğer çıkar grupları gibi mobilize etmektedirler. Motivasyon güçleri hariç, kullandıkları teknik, diğer çıkar gruplarının tekniklerinden farklı değildir. Bütün dini sivil toplum örgütleri düzenli olarak bastırdıkları magazinlerle bağışçıların faaliyetlerinden haberdar ederler ve bu sayede bağışçıların güveni kazanılmış olur. Böylece yapmış olduklarını bağışçılarına bildirerek ilgilendikleri konuda ciddi bir kamuoyu oluştururlar. Örneğin Kuzey Kore veya Somali gibi ülkelerde olup bitenleri bağışçılarına bildirerek hükümetleri bu konuda etkileme gücüne sahip olurlar.²⁹⁷

ABD’de bulunan hemen hemen her dini sivil toplum örgütünün bazı uluslararası meselelerle ilgili kampanyaları desteklemek için Washington’da Ofisleri vardır. Bu örgütlerin temsilcileri Kongre, Beyaz Saray, Pentagon ve Dışişleri Bakanlığı gibi devlet kurumlarında etkili kişileri ziyaret ederek veya bunlara mektuplar yazarak amaçları doğrultusunda diğer lobiler gibi kararlar aldirmaya çalışırlar.²⁹⁸ Dini lobiler, kendi hükümetlerinin dış politikaya yönelik işlerini kolaylaştırdıkları için hükümetler tarafında ekonomik ve lojistik destek görürler.²⁹⁹ Bu dini örgütlerin hükümetle sıkı ilişkisi dini konularda serbest hareket etmelerini engellemektedir. Aynı zamanda bu örgütler çoğu zaman bir dışişleri kurumu gibi çalışırlar. Aslında burada dini örgütler devletin gücünü kullanarak daha rahat hareket etme imkânı yakalarken, devletler de bu kurumlar vasıtasıyla birçok işlerini yapmaktadırlar.

²⁹⁵ Barış KERİMOĞLU: *Zehirli Sarmaşık Misyonerler: Küresel Tapınanın Postmodern Rahipleri*, Ulus Yayınları, İstanbul, 2004, s. 99.

²⁹⁶ Andrew S. NATSIOS: “Faith-Based NGOs and U.S. Foreign Policy”, *The Influence of Faith: Religios Groups and U.S. Foreign Policy*,.....s. 191

²⁹⁷ NATSIOS: a.g.m., s. 195.

²⁹⁸ NATSIOS: a.g.m., s. 195.

²⁹⁹ Stephen V. MONSMA: “Faith-Based NGOs and the Government Embrace”, *The Influence of Faith: Religios Groups and U.S. Foreign Policy*,.....s. 204.

L. DİNİN BİR “TERÖR SORUNU” OLARAK DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ

Dinin bir terör sorunu olarak uluslararası politikayı etkilediğini gösteren en açık örnek 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de Dünya Ticaret Merkezine ve Pentagon’a yapılan terör saldırıdır. Fakat 11 Eylül 2001 olayları tarihin görmüş olduğu ilk ve tek dini motivasyonlu terör olayı değildir. Geçmişte de dini motivasyonlu terör olayları yaşanmıştır. Aynı zamanda dini terör sadece bir dinin mensupları tarafından da yapılmamaktadır. Hemen hemen her din, terör olaylarında motivasyon gücü olarak kullanılmıştır/kullanılmaktadır. Teröristler yaptıkları terör eylemlerini, Tanrı adına gerçekleştirdiklerini söyleyerek, söz konusu terör eylemlerine meşruiyet sağlamak istemektedirler.³⁰⁰

Teröristlerin, yaptıkları terör eylemlerine haklılık kazandırmak/meşruiyet sağlamak için dini kullanmalarının uygulamada birçok örneği bulunmaktadır. Kuzey İrlanda’da yapılan terör eylemlerinde din önemli ölçüde kullanıldığı gibi, 1995 yılında dönemin İsrail Başbakanı Yitzhak Rabin de Orta Doğu Barış Süreci devam ederken, radikal dinci bir terörist tarafından Tel Aviv’de öldürülmüştü. Aynı zamanda günümüzde Orta Doğu’da intihar bombacıları³⁰¹ da eylemlerini “Allah adına” yaptıklarını söylemektedirler. Burada önemli olan kişilerin neye veya kime bağlı olduklarıdır. Çünkü kişiler bağlı oldukları şeye göre hareket etmektedirler. Eğer kişiler devletin meşruiyetini kabul ediyorlarsa, normal bir vatandaş gibi davranış sergilemektedirler, ancak devletin meşruiyetini tanımayıp dini bağlılıklarına göre hareket ediyorlarsa o zaman din bu noktada, devletler için bir şiddet eylemine önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bireyler yaşadıkları ülkede ve ortamda adaletsizlik ve baskı gördüklerinde sadece dine bağlılıkları

³⁰⁰ Din ve terör hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz: Mark JUERGENSMEYER: *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*, University of California Pres, Berkeley, 2003,

³⁰¹ İntihar bombacıları hakkında detaylı bilgi için bkz. Ferhad KHOSROKHAVAR: *İntihar Bombacıları: Allahın Yeni Şehitleri*, Çev. Tülay DUMAN, Versus Yayınları, İstanbul, 2005.

ön plana çıkmaktadır ve bu bağlamda yaptıkları şiddeti Tanrı adına yaptıklarını söyleyerek haklı olduklarını anlatmaya çalışmaktadırlar.³⁰²

Hristiyan dini adına terör eyleminde bulunanlar kendilerini “İsa’nın askerleri” olarak tanımlamaktadırlar. Yahudilik adına terör eyleminde bulunanlar da kendi insanlarını “ihanelle suçlamak” suretiyle öldürmektedirler. Bundan dolayı radikal dinci Yahudiler muhtemel İsrail-Filistin Barışının önünde önemli bir engel oluşturmaktadırlar. Çünkü karar alıcılar yapılacak olan barış görüşmelerine cesaretle devam edememektedirler. Yukarıda bahsedildiği üzere Yitzhak Rabin’in radikal bir Yahudi tarafından öldürülmesinin nedeni budur. İslam dünyasında ise terör eylemleri bir “cihat” olarak savunulmaktadır. Hatta cihadı Müslümanların ihmal edilmiş görevi olarak adlandırmaktadırlar.³⁰³ Şu da bir gerçektir ki; ister dini olsun ister dini olmasın dünyada teröre yaklaşım konusunda bir fikir birliği mevcut değildir. Kimi devlet/devletler için terörist olarak algılananlar, kimi devletler için “haklı mücadelenin kahramanları” olarak görülebilmektedirler. ABD şimdiye kadar dünyanın çeşitli yerlerinde birçok asiyi ve ayaklanmayı destekledi, silahlandırdı ve korudu. Bunun en açık örneklerinden biri Soğuk Savaş döneminde, 1979-1988 yılları arasında Afganistan’da işgalci güç olan Sovyetler Birliği’ne karşı savaşanlar, başta ABD olmak üzere Batılılar tarafından “mücahit” olarak görüldüler ve desteklendiler. Hatta dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan onlardan bir grupla objektiflere poz verdiği gibi, onların Amerika’nın kurucu babalarıyla aynı ahlaka sahip olduklarını ifade etti.³⁰⁴ Çünkü bu dönemde mücahitler, Sovyetler Birliği’nin güneye inmesini engellemek için oluşturulan “Yeşil Kuşak” projesinin sadık savaşçıları idiler.³⁰⁵ Fakat Sovyetler Birliği’nin 15 Şubat 1989 tarihinde Afganistan’dan tamamen çekilmesi ile

³⁰² Pauletta OTIS: “Religion and War in the Twenty-First Century”, *Religion and Security: The New Nexus in International Relations*, Der. Robert A. SEIPLE-Dennies R. HOOVER, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., New York, 2004, s. 19.

³⁰³ JUERGENSMEYER: *Terror in the Mind of God*.... ss. 19-80.

³⁰⁴ Arundhati ROY: “Savaş Barıştır”, *ABD, Terör ve İslam*, Der. Ahmet DEMİRHAN, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s. 49.

³⁰⁵ Nazmi ÇELENK: *Amerika’nın İslamı*, İlgi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 9.

“mücahitler” günümüzde ABD’nin en büyük tehdit olarak tanımladığı ve küresel terör olarak gördüğü el-Kaide’nin çekirdeğini oluşturdular.³⁰⁶

Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra başta Orta Doğu olmak üzere Asya ve Afrika’da İslamcı örgütler güçlenmeye başladılar. 11 Eylül 2001 olayları din ve terör konusunda ciddi çalışmaların yapılması gerekliliğini ortaya koyduğu gibi devletleri de bu konuda önlemler almaya sevk etti. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yükselişte olan “milliyetçi söylem” kullanan terörün yerini, Soğuk savaş sonrasında “dini söylem” kullanan terör almış gibi gözükmemektedir ve dine dayanan terör daha şiddetli olmaktadır. Çünkü radikal dinci teröristler için “öldürmek” ve “ölmek” dini bir görev olarak kabul edilmektedir.

Terörün dine dayandırılması ya da din adına yapılması, etkisinin daha fazla olmasına sebep olmaktadır. Etnik terör, meydana geldiği ülkeyi veya en fazla bölgeyi etkileme gücüne sahipken, doğası gereği dine dayandırılan terör meydana geldiği yerle sınırlı kalmamakta ve küresel bir hal almaktadır. Bunun en bariz örneği El-Kaide’dir. Hem sahip olduğu elemanların farklı devletlerden ve milletlerden oluşması hem de söylemlerinde evrensel dil kullanması terörü de küreselleştirmektedir. Bu arada yaptıkları eylemleri dini referanslarla açıklaması, hem terörü hem de dini uluslararası politikanın önemli bir konusu haline getirmektedir. Aslında din hiç bedeli ödenmeden kullanılan sonsuz bir kaynak görevi görmektedir. Hem bedelsiz olması hem de yarattığı etki itibarı ile din, terörist faaliyetlerin meşruiyet kaynağıdır. Aslında din teröre sebep olmamaktadır. Terörde din etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Dinin küresel düzeyde etkili olmasının bir diğer sebebi ise, küresel hegemon güç veya güçlere karşı direnmek için küresel söyleme dayanan dini kullanarak asimetric bir savaş türü verilmektedir. Günümüzde din ve terör konusunun çok fazla tartışılmaya başlanmasının sebeplerinin başında bu gelmektedir. Soğuk Savaş döneminde dünyadaki terörist gruplara bakıldığında, söz konusu grupların “Marksist söylem” kullandıkları görülmektedir. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Sovyetler

³⁰⁶ Richard WHELAN: *Al-Qaedaism: The Threat to Islam, The Threat to the World*, Ashfield Press, Duplin, 2005, s. 67.

Birliği'nin dağılması, Marksizm'in çekiciliğini kaybetmesine sebep oldu. Bundan sonra egemen güçlere karşı mücadele etmek için, Marksizm gibi evrensel söyleme sahip din, meşruiyet kaynağı olarak kullanılmaya başlandı. Örneğin günümüzde Orta Doğu'ya baktığımızda neredeyse bütün terör gruplarının dini referanslarla hareket ettiği görölmektedir. Sonuç olarak dini referanslarla yapılan terör eylemleri yarattıkları sonuçlar itibariyle devletlerin dış politikalarının ve küresel güvenlik politikalarının en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir ve uluslararası politikada dinin etkisi artık ihmal edilmeyecek kadar belirginleşmiştir.

M. DİNİN SİLAHLI ÖRGÜTLERİN KURULMASINA ETKİSİ

Orta Doğu'da olduğu gibi din hem seküler otokratik yönetimlere hem de dış güçlere karşı mücadele etmek için kurulan örgütlerin kuruluşlarına temel dayanak oldular. Örneğin günümüzde Orta Doğu politikasında önemli sayıda taraftara ve etkiye sahip olan Mısır'da Müslüman Kardeşler³⁰⁷, Filistin'de HAMAS(İslami Direniş Hareketi)³⁰⁸ ve Lübnan'da Hizbullah³⁰⁹ dini söylemler kullanan politik etkiye sahip, silahlı güçleri olan örgütlerdir.

Mısır'da Müslüman Kardeşler Örgütünün hedeflerine ve yöntemlerine baktığımızda İslam'ın çok etkili olduğu anlaşılmaktadır. Müslüman Kardeşlerin hedeflerinden birincisi, İslam vatanının yabancı hâkimiyetinden kurtarılması iken, ikincisi ise İslam esaslarına dayalı bağımsız bir İslam devletinin kurulmasıdır.³¹⁰ Ortaya konan birinci hedefine baktığımızda, Örgütün bir ülkenin toprakları ile kendini sınırlamadığı, daha geniş hedefler peşinde olduğu görölmektedir. Nitekim Müslüman Kardeşlerin etkisi ve sahip olduğu elemanları

³⁰⁷ Müslüman Kardeşler hakkında detaylı bilgi için bkz: Abdullah MANAZ: *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslamcılık*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2005, ss. 168-178.

³⁰⁸ HAMAS hakkında detaylı bilgi için bkz: Timuçin KODAMAN & Esme SARAÇ: "HAMAS (Hareket-ül İslamiye-İslami Direniş Hareketi)", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 1, Sayı 1, 2006, ss. 177-197.

³⁰⁹ Hizbullah hakkında geniş bilgi için bkz: Naem QASSAM: *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, Çev. Muharrem TAN, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006.

³¹⁰ MANAZ: a.g.e., S. 174

ile Örgütün bütün Orta Doğu ve İslam coğrafyasında etkili olduğu görülmektedir. Çünkü Örgüt sadece Mısır'ın sorunlarıyla ilgilenmekle kalmadı, aynı zamanda İslam dünyasının sorunlarını da kabullenerek hareket etti. Örneğin İsrail-Filistin sorununda İsrail'e karşı İslami söylem kullanarak mücadeleyi teşvik etmiştir/etmektedir.

Günümüzdeki durumu ne olursa olsun, Müslüman Kardeşlerin, hem Mısır İslami hareketleri açısından hem de Orta Doğu'daki diğer Sünni İslamcı hareketler açısından önemli bir farkı vardır. Bu fark, Müslüman Kardeşlerin diğer Sünni İslami Hareketler için bir "okul işlevi" görmesidir. Filistin, Suriye ve Lübnan'daki İslami hareketlerin çoğu, Mısır'daki İslami hareketlerin tümü ya Müslüman Kardeşlerden doğmuş veya daha önce bu hareketin mensubu kişilerce kurulmuştur. Bundan dolayı Müslüman Kardeşleri anlamak diğer Sünni İslami hareketleri anlamının bir ön koşulu gibidir.³¹¹ Müslüman Kardeşler örgütünün ideologlarının³¹² düşünceleri hemen hemen bütün Sünni nüfusa sahip devletlerde az ya da çok taraftar bulmuştur ve Mısır dışındaki devletlerde de kurulan İslamcı örgütler bu ideologların fikirlerinden etkilenecek Müslüman Kardeşler Örgütü'ne benzer yapılanmalar oluşturmuşlardır. Örneğin Abdullah Azzam'ın Müslüman Kardeşlerin Filistin'li bir üyesi ve HAMAS'ın kurucularından olduğu söylenmektedir.³¹³

Müslüman Kardeşler hareketi, kuruluşundan itibaren Mısır'da devletle sorun yaşamıştır. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın Araplar açısından bir hezimetle sonuçlanması, Arap Milliyetçiliğinin yıldızını söndürmüştür. Bu yenilgiden sonra Arap dünyasında İslamcı düşünce ve bu doğrultuda hareket eden örgütler daha fazla taraftar toplamaya başladılar. Geçmişte devletle sorun yaşasa da günümüzde Mısır Meclisine Müslüman Kardeşler önemli sayıda milletvekili sokmuşlardır. Bugün mevcut yönetimin karşısındaki en önemli muhalefeti

³¹¹ ERKİLET: a.g.e., s. 229

³¹² Müslüman Kardeşler örgütünün kurucusu Hasan El-Benna'dır (1906-1949), Seyyid Kutup (1906-1966) Hasan El-Benna ve Mevdudi'nin (1903-1979)'nin görüşleri alıp radikal bir şekilde yorumlamış ve Müslüman Kardeşlerin en etkili ideologu olmuştur. 1966 yılında Mısır'da idam edilmiştir.

³¹³ Richard WHELAN: *El-Kaidecilik: İslam'a Tehdit, Dünya'ya Tehdit*, Çev. Hüseyin Bağcı ve Diğer., Platin Yayınları, Ankara, 2006, s. 75.

İslamcı kesim oluşturmaktadır. İslamcı kesimin güçlenmesi demek, bunun hem mevcut Mısır yönetiminin dış politikasını hem de başta ABD olmak üzere bölgeyle yakından ilgilenen devletlerin bölgeye yönelik politikalarını etkilemesi ve etkilemeye devam edeceği anlamını taşımaktadır.

Müslüman Kardeşlerde olduğu gibi din, HAMAS'ın kurulmasında da temel güç olmuştur. Bu örgütler dini vurguyu ilk olarak isimlerinde kullanarak dayanak noktalarını ortaya koymuşlardır. HAMAS, Filistin'de İsrail'e karşı mücadele etmek amacıyla İslami referanslara dayanılarak kurulmuştur. 1973'de Şeyh Ahmet Yasin tarafından kuruluşundan günümüze kadar HAMAS, güçlenmeye devam etmiş ve 2006 yılında Filistin'de yapılan seçimlerden en güçlü çıkan parti olarak Hükümeti kurmuştur. Bir örgüt olarak kurulan HAMAS, artık Filistin'de devleti yöneten parti konumundadır. Dini temeller üzerine kurulan HAMAS, geçmişte bir örgüt olarak vardı. Ancak, bundan sonra Filistin iç ve dış politikasının en önemli aktörü konumundadır. Bu kazandığı konumla HAMAS Orta Doğu'nun kronikleşen ve en önemli sorunu olan İsrail/Filistin sorununun en önemli belirleyicilerinden biri haline geldi. Bundan dolayı din, gelecekte de İsrail/Filistin sorununda önemli bir unsur olarak kendini göstermeye devam edecektir.

Dini referanslarla kurulan Sünni örgütler Müslüman Kardeşler ve HAMAS'dan başka, bir diğer önemli örgüt ise, Lübnan'daki Şii Hizbullah'tır. Hizbullah cihadı ön plana çıkararak hareket etmektedir. Cihadı Müslümanların hayatının asli davranış biçimi olarak yorumlamaktadırlar.³¹⁴ Hizbullah da İslami referanslarla kurulan silahlı bir örgüt olmasına rağmen günümüzde Lübnan siyasetinde önemli partilerden biri konumuna gelmiştir. Hatta 2006 yılında İsrail'in Lübnan'a saldırısı ile başlayan savaş³¹⁵ İsrail ile Hizbullah arasında geçmiştir.

³¹⁴ QASSAM: *Hizbullah*, a.g.e., s. 41

³¹⁵ Bu savaş hk. Bkz: Gilbert ACHAR ve Michel WARSCHAWSKI: *İsrail'in Hizbullah'a Karşı Savaşı*, Çev. Damla KELLEÇİOĞLU ve Diğerleri, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Mısır'da Müslüman Kardeşler, Filistin'de HAMAS ve Lübnan'da Hizbullah İslami referanslara dayanılarak kurulan silahlı örgütler olsalar da günümüzde her üç örgüt de kuruldukları ülkelerde önemli bir siyasi güç kazandılar ve zaman içinde siyasi güç elde ederek, bulundukları ülkelerin meclislerine girerek temsil edilmeyi başardılar. Bugün bu örgütlerin “İslamcı örgütler mi”, “sivil toplum kuruluşları mı”, yoksa birer “siyasi partiler mi” olduklarına ilişkin sorular sıklıkla tartışılmaktadır. Bu üç soruya farklı bakış açılarına göre olumlu ya da olumsuz cevap verilebilir.

Günümüz Orta Doğu'sunda söz konusu örgütler ve bunların güçlerinden de anlaşılacağı üzere, dinin hem iç politikada hem de dış politikada ne kadar etkili olduğu hatta iç içe olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Orta Doğu'da, Batı'da olduğu gibi dini hesaba katmayan dış politika yorumlarının/çözümlemelerinin doğru olmayacağı aşikârdır. Günümüz Orta Doğu'sunun en sıcak üç olayı olan Irak, İsrail-Filistin ve Lübnan sorunlarının hepsinde de din önemli bir unsurdur. Dinin değerlendirme dışı bırakılmasıyla ne Irak'ta ne İsrail/Filistin sorununda ne de Lübnan'da bir çözüme ulaşılabilir. Din, bu sorunlarda temel belirleyicilerden biridir. Artık Siyasal İslam, Orta Doğu siyasetinin merkezine yerleşmiştir. Barry Rubin'e göre, Siyasal İslam'ın bu kadar güçlenmesi, seküler Arap yönetimlerinin başarısızlığının sonucudur.³¹⁶ Fakat bu, Siyasal İslam'ın güçlenmesinin nedenini açıklama konusunda tek başına yeterli bir cevap değildir. Çünkü Siyasal İslam'ın güçlenmesinde en az seküler Arap yönetimlerin başarısızlıkları kadar, İsrail'in kuruluşu ve uyguladığı politikalar ve ABD'nin bölgeye yönelik politikaları da etkili olmuştur. Günümüzde Siyasal İslam, hem mevcut yönetimler hem de ABD'nin bölgeye yönelik politikaları karşısında en ciddi alternatif olarak gözükmektedir.

N. DİNİN “AKTÖR KİMLİĞİ” OLARAK DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ

³¹⁶ Barry RUBİN: *Radikal İslam*, Çev. Rengin GÜN, Asam Yayınları, Ankara, 2002, s. 27.

Dini bir kimliğe sahip aktörlerin dini yorumlamaları iç politikada olduğu gibi dış politikada da etkili olmaktadır. Eğer dini kimliğe sahip aktör, dinin barışçı yorumunu ön plana çıkarıyorsa, onun bağlıları dinin barışçıl yorumuna göre hareket etmektedirler. Bu konuda Ayetullah Ali El-Sistani'nin tutumu örnek gösterilebilir. Sistani dini yorumlamalarında, dinin “uzlaşmacı” tarafını ön plana çıkarmaktadır. Aynı mezhebe mensup Mukteda Es-Sadr ise, “şiddeti” ön plana çıkarmaktadır. Sistani, dini bir lider olmasına rağmen, İran’da olduğu gibi dinin devleti yönetmesinin taraftarı değildir.³¹⁷

Müslüman Kardeşlerin en önemli ideologu olan Seyit Kutup’un³¹⁸ dini kimliği günümüz dünyasında bile etkili olabilmektedir. Bir İslamcı ideolog ve aksiyon adamı olarak Seyit Kutup Orta Doğu’da özellikle Sünni İslamcılar üzerinde derin izler bırakmıştır. Kutup’un bıraktığı dini yaklaşım, günümüzde Siyasal İslam’ın Orta Doğu’da en ciddi muhalif yaklaşım ve güç olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Eğer Usame Bin Ladin’in yaptığı gibi din, radikal bir şekilde yorumlanırsa din terörizmin bir aracı haline gelir. Ladin, İslam’ın cihat yönünü ön plana çıkardı ve onun dar bir yorumu ile dini, terörizmin hizmetine sundu. Din bu şekliyle yıkıcı bir etki doğurmaktadır. Dinin bu şekilde yorumlanması insanlığa zarar verdiği gibi dinin kendisine de zarar vermektedir. Demek ki, din iyi bir aktörün nezdinde yapıcı bir rol oynarken kötü bir aktörün elinde yıkıcı bir rol oynamaktadır.

O. DİNİN İÇ ÇATIŞMALARIN TEMEL KAYNAĞI OLARAK DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ

Din bir devlette bazı grupların kimliği olarak iç çatışmaların temel sebebi olabilmektedir. ABD’nin 2003 yılında Irak’ı işgal etmesi ve Saddam yönetimine

³¹⁷ ŞAHİN: “Şii Jeopolitiği”... s. 48.

³¹⁸ Seyyit Kutup hakkında bkz: Fatmanur ALTUN: *Seyyid Kutup*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2005.

son vermesinden sonra Şiiler³¹⁹ ve Sünniler arasında yaşanan çatışmalar dinin iç çatışmalara da sebep olabileceğini gösterdi. Irak'ta söz konusu bu iki grup, kendilerini dini kimlikleri ile tanımlamaktalar ve siyasette de bu kimlikleri ile varlıklarını göstermektedirler. Saddam döneminde Şiiler, sahip oldukları mezhebi kimliklerinden dolayı oldukça sıkıntılı bir dönem yaşadılar. Saddam yönetiminin sona ermesinden sonra ise, Irak nüfusunun yaklaşık %60-65'ini oluşturan Şiiler, Irak'ta en güçlü grup oldular. Günümüzde Şiiler Irak politikasında en belirleyici gruptur. Şiiler elde ettikleri bu güç sayesinde Irak'a yön vermeye çalışırken, Sünniler geçmişteki konumlarını tekrar kazanmak, en azından temel haklarını savunmak için mücadele etmektedirler. ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra çatışmalar genellikle işgalci güç olan ABD ve direnişçiler arasında yaşandı. Ancak, şimdi ise, çatışmaların seyri Şiilerle Sünniler arasındaki çatışmaya dönüştü. Bu iki grubun sahip olduğu dini kimlikler ve bunların siyasetle iç içe olmaları çatışmaları kaçınılmaz kılmaktadır. Bütün bu gelişmelerden dolayı hâlihazırda Irak'ta bir mezhep çatışması yaşanmaktadır. İnsanlar, Şii ya da Sünni oldukları için, Şiiler veya Sünniler tarafından öldürülebilmektedirler.³²⁰ Irak'ta yaşanan bu iç çatışma söz konusu iki grubun dini kimliğinden dolayı ülke sınırlarını aşma ihtimali de taşımaktadır. Çünkü hem Sünnilerle hem de Şiilerle başta Irak'ın komşuları olmak üzere bölgede aynı dini kimliği paylaşan gruplar bulunmaktadır. Sürekli ve şiddetli yaşanacak bir iç çatışma, uzun süre yayılmadan belli bir bölgede tutulamayacaktır.

Ö. DİNİN ULUSLARARASI METİNLERDE YER ALMASININ DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ

³¹⁹ Irak Şiiileri hakkında bkz: Yitzhak NAKASH: *Irak'ta Pandoranın Kutusu Şiiler*, Çev. Metin SALTOĞLU, Elips Kitap, İstanbul, 2005; Falah A. CABBAR: *Irak'a Şii Hareketi ve Direniş*, Çev. Hikmet HALİS, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005; Joyce N. WILEY; *Irak Şiiileri*, Çev. Metin MUTANOĞLU-Osman BAŞ, Ekin Yayınları, İstanbul, 2004.

³²⁰ Hasan ONAT: "Irak'ta Yaşanan Cinnet: Şii-Sünni/Mezhep Çatışması Üzerine", *Global Strateji*, Sonbahar 2006, Yıl 2, Sayı 7, 28

Din uluslararası ilişkilerde ne kadar da görmezlikte gelinse, uluslararası metinlere girerek uluslararası politikanın konusu olmaktadır.³²¹ Günümüzde birçok uluslararası metinde dini konular inanç özgürlüğü bağlamında uluslararası hukukun konusunu teşkil etmektedir. Örneğin, dini azınlıkların korunması konusunda BM çerçevesinde düzenlemeler yapılmıştır. Çünkü bulundukları ülkelerde birçok dini azınlıklar kötü muamele ve hatta soykırım tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Hitler Almanya'sının Yahudilere karşı uyguladığı politikalar bu durumun açık bir örneğidir. Ayrıca, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Sırpların Bosnalı Müslümanlara karşı uyguladıkları soykırım politikası da bu kapsama girmektedir. Bunun yanında İran İslam Cumhuriyeti'nde Şiilik mezhebinden olmalarına rağmen Bahaîler, İmamiye Şiasından farklı olmalarından dolayı bazı temel haklarından dahi mahrum bırakılmaktadırlar. Dini azınlıkların karşılaştıkları buna benzer kötü muamelelerden dolayı BM gibi uluslararası kuruluşlar dini azınlıkları korumaya yönelik girişimlerde bulunmuşlardır.

Günümüzde din başta BM kararları olmak üzere Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi birçok önemli uluslararası hukuk metinlerinde yerini almıştır.³²² Bu metinlerde din daha çok temel insan hakları bağlamında değerlendirilmektedir. Bugün ister bireysel anlamda olsun isterse dini azınlık bağlamında olsun din unsuru, devletlerin dış politikasında ve uluslararası politikada önemli bir konu olarak varlığını sürdürmektedir.

P. MEDENİYETİN TEMEL UNSURLARINDAN BİRİ OLARAK DİNİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ

³²¹ Uluslararası Hukukta dinin yeri hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz: Akif Emre ÖKTEM: *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, Liberte Yayınları, Ankara, 2002.

³²² Zühtü ARSLAN: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü*, LDT Yayınları, Ankara, 2005.

Dinin medeniyetlerin temel unsurlarından biri olduğu artık kabul edilen bir gerçekliktir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de din medeniyetlerin ana unsurlarından biri olarak toplumların yaşamlarında önemli etkiye sahiptir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra bazı akademisyenler dünyanın nasıl bir şekil alacağı konusunda fikirlerini ortaya koydular. Bunlardan en dikkat çeken konumuz açısından da önemli olan Samuel Huntington'ın çalışmalarıdır.³²³ Bu çalışmalar yayınlandıktan hemen sonra uluslararası arenada oldukça tartışma yarattı. Huntington tarafından ortaya atılan bu fikirleri, destekleyenler olduğu gibi ciddi şekilde eleştirenler/karşı çıkanlar da oldu.

Huntington tezini şu şekilde ortaya koymuştur;

“Benim faraziyem şudur ki, bu yeni dünyada mücadelenin esas kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacak. Beşeriyet arasındaki büyük bölünmeler ve hâkim mücadele kaynağı kültürel olacak. Ulusal devletler dünyadaki meselelerin yine en güçlü aktörleri olacak fakat küresel politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve uluslar arasında meydana gelecek. Medeniyetlerin çatışması küresel politikaya hâkim olacak. Medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin muhabere hatlarını teşkil edecek”³²⁴

Huntington'a göre, Medeniyetler birbirlerinden tarih, dil, kültür, gelenek ve en önemlisi de din yoluyla farklılaşmaktadırlar.³²⁵ Hatta din, insanlar arasında keskin ve dışlayıcı şekilde ayırım da yapmaktadır.³²⁶ Çünkü insanlar kendilerini dini ve etnik kimliklerine göre tanımlamaktadırlar.³²⁷ Din, Huntington'a göre,

³²³ Samuel HUNTINGTON: “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, Summer 1993, bu çalışma kapsamlı bir şekilde kitap haline de getirilmiştir. Samuel HUNTINGTON: *The Clash of Civilizations and the Making of World Order*, Simon & Schuster, 1996.

³²⁴ HUNTINGTON: “Medeniyetler Çatışması Mı?”, *Medeniyetler Çatışması*, Der. Murat YILMAZ, Vadi Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2003.

³²⁵ HUNTINGTON: a.g.m., s. 25.

³²⁶ HUNTINGTON: a.g.m., s. 27.

³²⁷ HUNTINGTON: a.g.m., s. 29.

medeniyetler arasındaki ana ayırıcı unsur olarak görülmektedir ve yeni yüzyılda çatışmalar dini temelli medeniyetler arasında olacaktır.

Huntington dünyadaki medeniyetleri sekiz başlık altında toplamıştır ve gelecekte çatışmaların ve rekabetin bu medeniyetler arasında geçeceği savını ileri sürmüştür. Bu medeniyetler, Batı, Konfüçyüs, Japon, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika medeniyetleri olarak sayılmıştır. Huntington bu tezini ortaya atarken sekülerizmin küresel düzeyde zayıflamasını ve buna bağlı olarak dinin yeniden doğuşunu ve bunun medeniyetleri birleştiren ve sınırları aşan bir kimlik ve ümit temeli olduğunu ileri sürmektedir.³²⁸

Huntington ortaya koymuş olduğu medeniyet yaklaşımını, 1990'ların başlarında ortaya çıkmış olan aşağıdaki olaylarla da temellendirmeye çalışmıştır.³²⁹

-Eski Yugoslavya'da Hırvatlar, Müslümanlar ve Sırlar arasında kavganın devamı ve yoğunlaşması;

-Batı'nın Boşnak Müslümanlara anlamlı bir destek sağlayamaması ve Hırvat vahşetinin Sırp vahşeti kadar kınanmaması;

-Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) diğer üyeleri ile birlikte Hırvatistan'da Sırların Hırvatistan Hükümetiyle barış yapması için isteksiz davranması ve İran ile diğer Müslüman ülkelerin Boşnak Müslümanları korumak için 18.000 asker gönderme önerileri;

-Ermenilerle Azeriler arasındaki savaşın kızışması, Türkiye ve İran'ın Ermenilerin işgal ettikleri toprakları bırakmalarını, Türk askerlerinin Azerbaycan'a ve İran askerlerinin de sınıra yerleştirilmelerini istemeleri, Rusya'nın İran'ın davranışlarının "meseleyi kızıştırdığı" ve "bu meseleyi uluslararası düzeye taşımanın tehlikeli sınıra götürdüğü" uyarısında bulunması.

-Orta Asya'da Rus askerlerle mücahitler arasında çarpışmaların devamı;

³²⁸ HUNTINGTON: a.g.m., s. 26.

³²⁹ Samuel HUNTINGTON: *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Çev. Mehmet TURHAN-Y. Z. Cem SOYDEMİR, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2004, ss. 43-44.

-ABD Dışışleri Bakanı Warren Christopher önderliğinde Batılı ülkelerin “kültürel göreceliği” kınamaları ile İslam ve Konfüçyüsçu devletlerin “Batı evrenselciliğini” reddetmeleri biçiminde ortaya çıkan iki görüşün Viyana İnsan Hakları Konferansı’nda karşılaşmaları;

-Paralel bir biçimde Rus ve NATO askeri plancılarının “Güneyden gelen tehdit” üzerinde odaklaşmaları;

-2000 Olimpiyatlarının Pekin yerine Sydney’de yapılması oylamasında oyların hemen hemen tamamıyla medeniyet çizgisinde dağılması;

-Çin’in Pakistan’a füze parçaları satması, bunun sonucu olarak da, ABD’nin Çin’e yaptırım uygulaması, teknolojinin İran’a verilmesi konusunda Çin ile ABD’nin karşı karşıya gelmeleri;

-Çin tarafından moratoryumun bozulması, ABD’nin şiddetli muhalefetine rağmen, nükleer silahların denenmesi ve Kuzey Kore’nin kendi nükleer silah programı konusunda daha ileri müzakerelere katılmayı reddetmesi;

-ABD Dışışleri Bakanlığı’nın hem İran hem de Irak’a karşı “ikili sindirme” politikası izlediğinin ortaya çıkması;

-ABD Savunma Bakanlığı’nca biri Kuzey Kore’ye diğeri de İran ve Irak’a karşı iki yeni “temel bölgesel çatışma” stratejisi hazırlığı içinde olunduğunun ilan edilmesi;

-İran Cumhurbaşkanı’nın “uluslararası olaylarda son sözü söyleyebilmek için” Çin ve Hindistan ile ittifak çağrısında bulunması;

-Mültecilerin ülkeye girmesini ciddi bir biçimde güçleştiren Almanya’da yeni bir yasanın kabulü;

-Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kravchuk’un Karadeniz filosu ve diğor sorunları çözmek için anlaşmaları;

-ABD’nin Bağdat’ı bombalaması ve hemen hemen bütün Batılı devletlerin buna destek vermesi, buna karşılık ise hemen hemen bütün Müslüman devletlerin bunu Batı’nın yeni “çifte standardı”nın bir örneği olarak kınaması;

-ABD’nin Sudan’ı terörist bir devlet olarak ilan etmesi, Mısırlı Şeyh Omar Abdel Rahman ve müritlerini “Amerika’ya karşı kent terörizmi savaşı”nı başlatmakla suçlaması;

-Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'nın NATO'ya alınmaları konusundaki olumlu gelişmeler;

-Rusya'nın Batı'yla çatışmaya mı yoksa bütünleşmeye mi girmek konusunda kararsızlık içinde bir nüfusa ve elitlere sahip, gerçekten de "parçalanmış" bir ülke olduğunu gösteren 1993 başkanlık seçimleri.

Yukarıda Huntington'ın tezini temellendirmek için ortaya koyduğu örnekler yaklaşık altı ay gibi kısa bir dönem içinde gerçekleşen olaylardır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden günümüze kadar geçen süre içerisinde ise, Huntington'ın "medeniyetler çatışması" tezini destekleyecek birçok olay gerçekleşmiştir. Özellikle 11 Eylül 2001 olayları bir kehanetin gerçekleştiğini gösterir gibi uluslararası politikanın merkezine dini temelli "medeniyetler çatışması" tezini oturttu. Bu saldırılar sonunda başta ABD Başkanı George W. Bush olmak üzere ABD'li ve Batılı devlet adamlarının söylemleri ve konuya yaklaşımları ve bunun karşısında oluşan cephenin de olayı algılamaları sanki yeni bir sürece girildiğinin işaretleri gibiydi. Zaten bu olaylardan sonra önce 2001 yılında Afganistan'a yapılan müdahale ve aynı sürecin devamı olarak 2003 yılında Irak'ın işgali³³⁰ ile geline nokta "medeniyetler çatışması" tezi tartışmalarını daha da hızlandırdı ve uluslararası politikada din ve siyaset ilişkisini daha da tartışılır kıldı. Yüzyıllardır küllenen karşılıklı kültürel ve dini ön yargılar tekrar yeşermeye başladı.

³³⁰ 2003 Irak Savaşı hakkında kapsamlı bilgi için bkz: *II. Körfez Savaşı*, Der. Mehmet ŞAHİN, Mesut TAŞTEKİN, Platin Yayınları, Ankara, 2006; *Irak Krizi (2002-2003)*, Der. Ümit ÖZDAĞ, Sedat LAÇİNER, Serhat ERKMEN, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİN VE ABD DIŞ POLİTİKASI

A. AMERİKA'DA DİN

Dinin etkili olduğu bir topluma sahip olan ABD'nin dış politikası, rasyonel temeller üzerinden yürütülse de, dinin etkisi inkâr edilemez bir şekilde dış politikada kendini hissettirmektedir. Amerikan Federal Anayasasında yer alan “Kongre herhangi bir dinin resmen kabul edilmesi ve tesis edilmesi veya serbest bir şekilde faaliyet göstermesini engellemeye dair kanun yapamaz”³³¹ kuralı ile din ile devlet arasındaki ayırım kesinleşmiştir. Anayasa ile getirilen devlet ile din arasındaki ayırımla din kamusal hayatın dışında tutularak bir yurttaşlık değeri olarak sivil hayatta önemli bir unsur haline geldi. ABD’de din, insanlarda komşularına anlayış ve saygı göstermeyi teşvik eden bir yurttaşlık değeri, inanç özgürlüğünün, dini çeşitliliğin, birbirinden farklı insanları aynı ortamda yaşatan Amerikan becerisinin bir işareti olarak görüldü.³³² Her ne kadar ABD’de din kuruluşundan itibaren kilise ile siyaseti ayırmayı siyasi bir hedef olarak görüp, dinler arasında tarafsızlığı sağlamaya çalışsa da, dinin siyasetteki etkisi hiçbir zaman yok edilememiştir. Hatta din (Hristiyanlık ve Yahudilik), ABD siyasetini etkileyen en önemli toplumsal kurumlardan biri olarak varlığını sürdürmüştür/sürdürmeye devam etmektedir.³³³

ABD Anayasası’na göre, ABD kesin olarak laik bir devlet olmasına rağmen, onu düzenleyenler, yarattıkları cumhuriyetçi devletin, ancak ahlak ve dine köklü biçimde bağlılık gösterirse, ayakta kalacağına inanıyorlardı.

³³¹ R. C. MACRIDIS: “Amerika Birleşik Devletlerinde Laiklik”, Çev. Münir KOSTAŞ, *Türkiye Günlüğü*, 29, Temmuz-Ağustos 1994, s. 174.

³³² Patricia M. Y. CHANG: “Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din”, Çev. Şenol KORKUT, *İslamiyat* VI, Sayı 2, 2003, s. 37.

³³³ Sedat LAÇİNER: “Amerika ve İngiltere’de 11 Eylül Sonrası Din ve Siyaset İlişkisi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 1, No. 1, 2005, s. 105.

Örneğin John Adam, *“Bir Cumhuriyet ancak sağlam din ve ciddi ahlakla desteklenebilir”, “İncil, dünyada bir cumhuriyeti korumuş ve koruyacak olan tek sistemi sunmaktadır”, “Anayasamız sadece dindar ve ahlaklı insanlar için yapılmıştır”* demiştir. Bundan başka, ABD’nin kurucu babalarından George Washington da bu doğrultuda beyanlarda bulunarak, *“hem akıl hem de deneyim bizi dini ilişkileri dışlayarak ulusal ahlakı korumayı bekleyemeyeceğimizi gösteriyor”* demiştir. Tocqueville ise bütün Amerikalıların *“cumhuriyetçi kurumların korunması açısından dini vazgeçilmez kabul ettiklerini”* dile getirmiştir. Bu görüş, sadece belli bir sınıfa ya da partiye özgü değildi, toplumun tüm kesimlerini kapsıyordu.³³⁴

Resmileşmiş bir ulusal dinin yasaklanması ve dinin devlet hayatından uzak tutulması, dinin toplumda büyümesini teşvik etmiştir. Yani sivil bir dini yaklaşımın doğmasına sebep olmuştur. Bu süreçte dinsel otorite devletten uzaklaşarak, gönüllü kurumsal yapılara dönüşmüştür. Bu gelişmeye bağlı olarak din toplum arasında olağanüstü yaygınlık kazanmış ve bireylerin ve toplulukların değerlerinin ve iradelerinin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır.³³⁵

Amerikan Anayasasını düzenleyenler, din-devlet ilişkisini belirlerken Avrupa deneyimini de göz önünde bulundurarak hareket etmişler ve devletin gücünü sınırlamak ve dini koruyup güçlendirmek için resmi bir kilisenin varlığını yasaklamışlardır. Kilise ve devletin ayrılmasındaki amaç, devletin dinden özgür kılınması değil, din yararına özgür kılınmasıdır. Resmi bir dinin olmamasından dolayı Amerikalılar istediklerine inanmakta özgür olmakla kalmayacak, diledikleri gibi dini topluluk ve örgütler oluşturabileceklerdi. Kısacası, Amerikalılar oluşturdukları dini yapılanma ve hareketlerin çeşitliliği açısından nev-i şahsına münhasır (sui generis) bir halk oluşturdular. Bunların neredeyse tamamı Protestanlık kapsamındaki seçenekler olarak ortaya

³³⁴ Samuel P. HUNTINGTON: *Biz Kimiz? Amerika’nın Ulusal Kimlik Arayışı*, Çev. Aytül Özer, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul, 2004, s. 84.

³³⁵ HUNTINGTON: *Biz Kimiz? ...*, s. 84.

çıkıştır. Yüksek sayıda Katolik göçmenin gelişyle, Katoliklik, Hristiyanlık çerçevesinde bir mezhep olarak kabul edildi. Amerika'da dine bağlı kişiler yani kilise üyesi olanların toplam nüfusa oranı, Amerika tarihinin büyük bölümünde istikrarlı biçimde artmıştır.³³⁶

Avrupalılara göre, Amerikalıların dine olan bağlılıklarının son derece yüksek olduğu her zaman dile getirilmiştir. Tocqueville bu durumu güzel bir şekilde ortaya koymuştur: *"ABD'ye gittiğimde dikkatimi çeken ilk şey ülkenin dinsel özelliği oldu ve orada ne kadar uzun zaman kaldıysam, olayların aldığı bu yeni boyutun politik sonuçlarıyla ilişkili o kadar çok şey gözlemledim."* Fransa'da din ve özgürlük birbirine karşıydı. Amerikalılar ise tam tersi, *"dinsel ruh"* ile *"özgürlük ruhunu"* ... takdire değer biçimde birleştirmeyi... başarmıştı. *"Amerika'da din" politik kurumların ilki sayılmalıydı.*³³⁷ Philip Schaff ise Tocqueville'yi hatırlatır bir şekilde şunları söylemiştir: *"ABD dünyanın gelmiş geçmiş en dindar, en Hristiyan ülkesidir ve bunun tek nedeni dinin orada her yerdekinden daha özgür olmasıdır."* Kiliselerin, dini okulların, misyonerlik etkinliklerinin, "İncil ve Risale Dernekleri"nin ve canlandırmaların sayısı ve çeşitliliği, kiliseye gitme oranının yüksekliği, halkın Hristiyan karakterini ortaya koyar; bu yönleriyle Amerikalılar, Avrupa'nın birçok eski Hristiyan ülkesine göre çok daha öndedir.³³⁸

1999 yılında yapılan ankette Amerikalıların verdiği cevaplar, Amerikalıların dine önem verdiklerini ortaya koymaktadır. Amerikalılara Tanrı'ya inanıp inanmadıkları sorulduğunda, ankete katılanların %86'sı Tanrı'ya inandıklarını, %8'i ise evrensel bir varlığa inandıklarını söylemiş, her ikisine de inanmadıklarını açıklayanların oranı ise %5'te kalmıştır.³³⁹ 2003 yılında yapılan bir ankette ise, Amerikalılara Tanrı'ya inanıp inanmadıkları sorulduğunda %92 oranında "evet" yanıtı alınmıştır. Aynı ankette,

³³⁶ HUNTINGTON: *Biz Kimiz?...*, s. 85.

³³⁷ TOCQUEVILLE: *Democracy in Amerika*, Cilt 1, s. 45, 316, 319, aktaran HUNTINGTON. *Biz Kimiz?...* s. 85.

³³⁸ Philip SCHAFF: *Amerika: A Sketch of Its Political, Social, and Religious Character*, Harvard University Press, Cambridge, 1961, s. 14, 75, 76; aktaran, HUNTINGTON: *Biz Kimiz?...*, s.86.

³³⁹ Gallup/CNN/USA Today anketi, 9-12 Aralık 1999, aktaran HUNTINGTON: *Biz Kimiz?...*, s. 86

Amerikalıların %57-65'i dinin yaşamlarında önemli olduğunu belirtmişlerdir. Ankete katılan Amerikalıların %23-27'si ise dinin hayatlarında çok önemli olduğunu belirtirken, %12-18'i ise dinin fazla önemli olmadığını belirtmişlerdir.³⁴⁰ Yapılan bu anketlerin sonuçlarından da anlaşıldığı üzere din Amerikalıların yaşamlarında önemli bir yer tutmaktadır.

Amerikalıların dindarlıkları yanında Hristiyanlıkları da belirgindir. Tocqueville, *“Dünyada Hristiyanlık dininin insan ruhu üzerinde bu denli büyük etki yarattığı başka bir ülke yoktur...Bu nedenle, Hristiyanlık hiçbir engelle karşılaşmadan, oybirliğiyle üstünlüğünü korur”* demiştir.³⁴¹ Amerikalılar da bunu destekler şekilde geçmişten bu yana Hristiyan kimliklerini ortaya koyan kararlar almışlardır. 1811 yılında Anayasa Mahkemesi *“Biz Hristiyan bir halkız”* açıklamasını yapmıştır. 1853 yılında ise Senato Adalet Komisyonu *“Biz Hristiyan bir halkız; nüfusumuzun neredeyse tümü Hristiyan mezheplerden birinin üyesi ya da yandaşıdır”* diyordu.³⁴² 1931 yılında Anayasa Mahkemesi önceki görüşünü bir kez daha tekrarlamıştır: *“Biz Hristiyan bir halkız ve dinsel özgürlük ve Tanrı'nın iradesine boyun eğme yükümlülüğünü kabul etmek konusunda eşit haklara sahibiz.”*³⁴³ Yaşanan göçlerle ABD'de dini çeşitlilik artsa da, Hristiyanlık hala baskın din olarak egemenliğini korumaktadır. Nitekim 2002 yılında yapılan bir araştırma sonuçlarına göre, Amerikalıların %67'si Amerikalıları Hristiyan bir millet olarak görmektedir.³⁴⁴

Tarih boyunca Amerikalılar son derece dindar ve ezici çoğunlukla Hristiyan olmuştur. Amerika'da dini anlamda bir serbestlik olduğu için Avrupa'da din savaşlarından kaçanlar göç etmek için Amerika'yı tercih

³⁴⁰ Gallup/CNN/USA Today anketi, 17-19 Şubat 2003. aktaran HUNTINGTON: *Biz Kimiz?...*, s. 86.

³⁴¹ TOCQUEVILLE: *Democracy in America*, Cilt 1, s. 314-315. aktaran HUNTINGTON: *Biz Kimiz?...*, s. 98.

³⁴² HUNTINGTON: *Biz Kimiz?...*, s. 98.

³⁴³ Garry WILLS: *Under God: Religion and Amerikan Politics*, Simon and Schuster, New York, s. 424.

³⁴⁴ The Pew Research Center for the People & the Press, *Americans Struggle With Religion's Role at Home and Abroad*, March 20, 2002, s. 3

etmişler ve Amerika'ya gelince dinsel topluluklar kurmuşlardır. Amerikan halkında olduğu gibi liderler de dine önem vermişlerdir. ABD'nin kurucu babaları dindar olmasalar da, ABD'nin kuruluşunda dine bir meşruiyet kaynağı olarak başvurma gereği duymuşlardır. Amerika'da 1774 yılında toplanan ilk ulusal meclis, insanların Tanrı'dan yardım ve af dilemeleri için "oruç günleri" ve Tanrının yaptıklarına "teşekkür etmek" için de şükran günleri belirlemiştir. 19. yüzyılda, Pazar ayinleri Temsilciler Meclisi'nin yanı sıra Anayasa Mahkemesi'nin odalarında yapılıyordu. Bağımsızlık Bildirgesi'nde onay, meşruluk ve korunma için "*Doğanın Tanrısı'na, "Yaratan"a, "Dünyanın Yüce Hâkimi"*ne ve "*Yüce Tanrı*"ya başvuruluyordu.³⁴⁵

ABD'nin kurucuları, dünyanın farklı yerlerinden gelen göçmenlerden oluşan ve aralarında amaç birliği olmayan topluluğun Protestanlık ya da Katoliklik gibi bir dini geleneğin çatısı altında ya da dini tamamen dışlayarak bir araya getirmenin imkânsızlığının farkındaydılar. Bundan dolayı, Amerikan topraklarında dinin yeniden yorumlanması ve Amerika'ya özgü bir sivil din anlayışının oluşturulması bir çare olarak görüldü. Amerika'da her ne kadar kilise-devlet ayırımı tam olarak uygulanıyor olsa ya da kurumsal anlamda kilisenin politikaya doğrudan bir etkisi olmasa da, Amerika, semboller düzleminde, Tanrı imajıyla bütünleşmiş bir ülke görüntüsü vermektedir. Bu durum Amerikan ulusal kimliğinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır.³⁴⁶

İlk defa 1967 yılında Robert Bellah tarafından dile getirilen Amerikan sivil dini kavramı, "*kilise dini*" olarak nitelenen kurumsal dinlerden farklı olarak, Amerikan kültürünün içinden doğan, Amerika'ya millet olma niteliği veren ve bir kimliğin oluşumunun en önemli parçası olan "öteki" algılamasını kazandıran güçlü bir inanç sistemidir.³⁴⁷ Burada kullanılan "sivil din" kavramı ile halk arasında paylaşılan milli amaçlara dair inançların bütünü anlatılmak

³⁴⁵ HUNTINGTON: *Biz Kimiz?...*, s. 84.

³⁴⁶ Hasan KÖSEBALABAN: "Din Ve Amerikan Dış Politikası", *İslamiyat*, Cilt 6, Sayı 2, Nisan-Haziran 2003, s. 52.

³⁴⁷ Robert N. BELLAH: "Civil Religion in America", *Deedalus* 96:1. aktaran KÖSEBALABAN: "Din Ve Amerikan Dış Politikası"..., s. 53.

istenmektedir. Amerikan sivil dininin temel motivasyonun, Tanrının yeryüzündeki iradesinin yerine getirilmesi arzusu olarak görülmektedir. Ayrıca Amerikan sivil dinin ritüellerinin temel alanı kiliseler değil, kamuya açık siyasi mekanlardır. Sivil din kavramı üzerinde çalışan Davis Derek'in belirttiği gibi, dinsel sembol ve temalar Amerikan kamu hayatının neredeyse tümünü etkisine almış durumdadır. Buna göre:

“Sivil din Amerikan Tarihinin bütününde olduğu gibi bugün de hayati bir kültürel güç olmayı sürdürüyor. Günümüzde Amerikan başkanının göreve başlama töreninde, Yüce Mahkeme'nin her oturumundan önce “Tanrı bu şerefli mahkemeyi korusun” sloganında, Şükran Günü ve Milli Dua Günü'nde, sadakat yeminindeki “Tanrının (Çatısı) altında” ifadesinde, paraların üzerindeki “Tanrıya güveniyoruz” deyiminde, hükümet binalarındaki İncil'den alıntılarda (Yüksek Mahkeme binasının girişinde “Kanun Koyucu Musa” yazmaktadır) ve hatta her Amerikan başkanının “Tanrı Amerika'yı korusun” ifadesinde sivil dinin etkileri vardır.”³⁴⁸

Amerika'daki sivil din anlayışı Amerikan toplumunu derinden etkilemiş ve Amerikan kimliğinin en önemli temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Dinin toplumda bu kadar etkili olması dini iç siyasette olduğu gibi dış siyasette de önemli belirleyicilerden biri kılmıştır. Demokratik toplumlarda halkın inanç ve değerleri siyasete daha fazla yansımaktadır. Eğer toplum Amerika'da olduğu gibi örgütlü bir yapıya sahipse sahip olduğu inançların iç ve dış siyasetteki etkisi daha fazla hissedilmektedir ve ABD'de örgütlü yapıya sahip dini gruplar demokratik süreci de iyi kullanarak iç ve dış politika üzerinde etkinliklerini dikkat çekici bir şekilde hissettirmektedirler.

B. ABD'DE DİNİ GRUPLAR

³⁴⁸ Derek H. DAVIS: “Civil Religion as a Judicial Doctrine”, *Journal of Church & State*, 40:1. aktaran KÖSEBALABAN: “Din Ve Amerikan Dış Politikası”..., s. 53.

ABD’de iki siyasi parti (Cumhuriyetçi Parti-Demokrat Parti) ve üç etkili dini grup bulunmaktadır. Hiçbir dini grubun siyasi partisi olmadığı gibi mevcut iki siyasi parti de dini temellere göre kurulmamıştır. Her iki siyasi partide de bu üç dini gruptan çok sayıda üye bulunmaktadır. Genel itibariyle dini gruplarla siyasi gruplar arasında sürekli bir bağ yoktur ve her siyasi parti toplumun her kesiminin olduğu gibi dini grupların da desteklerini almak için çaba göstermektedirler. Doğal olarak siyasi partiler, seçimlerde dini grupların desteğini alabilmek için dini grupların isteklerini dikkate almak durumunda kalmaktadırlar. Bundan dolayı seçmenlerin dini düşünceleri politik süreçte etkili olabilmektedir.³⁴⁹

ABD’de birçok dini grup bulunmasına rağmen, ABD’nin iç ve dış politikasında etkili olan başlıca üç dini grup Protestanlar, Katolikler ve Yahudilerdir.³⁵⁰ Bu üç dini grubun mensupları iyi bir örgütlenmeye sahip olduklarından ABD’nin iç ve dış politikasında baskı oluşturarak etkinlik gösterebilmektedirler.³⁵¹

ABD’de hiç şüphesiz en büyük ve etkili dini grup Protestanlardır. Federal Anayasa’ya göre vatandaşların dinleri ile ilgili konuları öğrenmek yasak olduğundan her dini grupta olduğu gibi Protestanların da sayısı tam olarak bilinmemektedir. Buna rağmen Amerikan toplumunun büyük bir çoğunluğunun Hristiyan olduğu rahatlıkla söylenebilir. Fakat Protestanların Metodistler, Baptistler, Lüteryenler, Presbiterianlar ve Kongregasyonistler gibi farklı gruplara bölündüklerinden ve dine olan bağlılıklarında ciddi farklılıklar gösterdiklerinden dolayı siyasi nüfuzları beklenenden azdır.³⁵²

³⁴⁹ B. E. BROWNE: “ABD’de Dini Gruplar ve Siyasi Partiler”, *Türkiye Günlüğü* 29, Temmuz-Ağustos 1994, s. 177.

³⁵⁰ BROWNE: “ABD’de Dini Gruplar ve Siyasi Partiler”..., s. 177.

³⁵¹ ABD’deki önemli dini gruplar ve bunların siyasetteki etkileri hakkında detaylı bilgi için bkz: Allen D. HERTZKE: *Representing God in Washington: The Role of Religious Lobbies in the Amerikan Polity*, The University of Tennessee Pres, Knoxville, 1988.

³⁵² BROWNE: “ABD’de Dini Gruplar ve Siyasi Partiler”..., s. 178.

Tarihi olarak Protestanlık Amerika'nın koloni döneminde ve ona yakın olan dönemlerde hakim olan dindi. ABD'ye gelen göçlerle dini çeşitlilik arttı ve Protestanlığın etkisi azaldı. Fakat buna rağmen Protestanlık ABD'de hala en çok mensubu olan ve en etkili dindir.

ABD'de ikinci önemli dini grubu Katolikler oluşturmaktadırlar. Genel nüfusun yaklaşık olarak %20-28'inin Katoliklerden oluştuğu sanılmaktadır. Katolikler Protestanlara göre daha az sayıda olmalarına rağmen, dini gruplar olarak daha iyi bir birlik oluşturmakta ve dini işlerde daha aktif olmaktadır. Katolikler, Protestanlar gibi değişik gruplara bölünmemişler, tamamı bir kilisede toplanmış bulunmaktadır. Bu durum da Katoliklerin daha organize ve bir çatı altında hareket etmelerini sağlamaktadır.³⁵³

Amerika'nın Koloni döneminde Katolikler fazla değillerdi, fakat kendi aralarında gayet uyumlu bir grup oluşturdular. Katolik Kilisesi'nin din adamları ilk önceleri İngilizlerdi, Fransız İhtilali'nden sonra genellikle Fransızlar hâkim oldu. Fakat İrlandalıların kitle halindeki göçlerinden sonra durum değişti ve 1890'lara doğru neredeyse Katolik din adamlarının tamamı İrlandalı idi. Bundan sonra değişik ülkelerden Katolik göçlerin gelmesi ile İrlandalılar yerlerini İtalyanlar, Polonyalılar, Kanadalı, Fransızlar ve Porto Rikolularla paylaştılar.³⁵⁴ ABD'deki Katolikler farklı ülkelere gelmelerine ve farklı ırktan olmalarına rağmen, tek bir kilise etrafında toplanarak bir bütün olarak etkinlik gösterebilmektedirler.³⁵⁵

Amerika'daki üçüncü dini grubu Yahudiler oluşturmaktadırlar. Günümüzde ABD'de 5-6 milyon Yahudi bulunmaktadır ve bunlar da genel nüfusun %3-4'ünü oluşturmaktadır. Yahudiler genellikle şehirlerde yaşamaktadırlar ve bunların %75'i beş büyük metropolde yerleşmiş

³⁵³ HERTZKE: *Representing God in Washington...*, s. 36; BROWNE. "ABD'de Dini Gruplar ve Siyasi Partiler"..., s. 178.

³⁵⁴ BROWNE: "ABD'de Dini Gruplar ve Siyasi Partiler"..., s. 178.

³⁵⁵ WILLS: *Under God...*, s. 305.

bulunmaktadırlar. Örneğin Yahudi nüfusunun %40'ı sadece New York'ta yaşamaktadır.³⁵⁶

Amerikanın koloni döneminde Yahudiler, büyük çoğunlukla, Portekiz ve İspanya'dan göç edenlerden oluşmaktaydı. İhtilal döneminde yaklaşık olarak 5.000 civarındaydılar. 1820'den sonra ise Almanya ve Avusturya'dan 400 bin kadar Yahudi Amerika'ya göç etti. Buna ilaveten, 1870'den 1914 yılına kadar göçmen olarak iki milyon Yahudi ağırlıklı olarak Rusya, Avusturya ve Macaristan'dan Amerika'ya geldi. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve hemen sonrasında Doğu Avrupa'dan Amerika'ya gelen Yahudiler işçi sınıfına mensuptular ve radikaller ve sosyalistlerin faaliyetlerine büyük katkılar sağladılar. Fakat ikinci nesil Yahudiler çok hızlı bir şekilde Amerikan toplumuna diğer etnik gruplardan daha fazla uyum gösterdiler. Avrupa ve diğer yerlerden İsrail'e göç olsa da Amerika'dan İsrail'e göç olduğunu söylemek zordur. Fakat Amerikalı Yahudiler aktif bir şekilde İsrail'e siyasi ve ekonomik destek vermektedirler.³⁵⁷

Söz konusu dini gruba mensup kişilerin oluşturdukları dini organizasyonlar politik alanda etkili olsalar da tam anlamıyla politik kuruluşlar değildir. Fakat inceleme ve araştırma komiteleri bulundurmaktadırlar ve bunlar vasıtasıyla siyasi durumları gözlemlemekteler ve ona göre hareket etmektedirler.³⁵⁸

İyi örgütlenmiş dini gruplar iç politikada olduğu gibi dış politika ile ilgili olarak bazen siyasi iktidar üzerinde belirli amaçlar gerçekleşmesi için baskı oluşturabilmektedirler. Örneği Yahudiler İsrail ile sürekli bir dostluk içinde politikanın takip edilmesini istemektedirler.³⁵⁹ Hatta ABD-İsrail ilişkilerinin tarihi geçmişine baktığında, ABD'nin İsrail'e olan yaklaşımının normal bir

³⁵⁶ BROWNE: "ABD'de Dini Gruplar ve Siyasi Partiler"... s. 178.

³⁵⁷ BROWNE: "ABD'de Dini Gruplar ve Siyasi Partiler"... s. 179.

³⁵⁸ BROWNE: "ABD'de Dini Gruplar ve Siyasi Partiler"... s. 179.

³⁵⁹ BROWNE: "ABD'de Dini Gruplar ve Siyasi Partiler"... s. 179.

dostluk ilişkisinden çok farklı olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁰ Katolik gruplar Meksika Katoliklerini himaye etmediği için dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson'u şiddetli bir şekilde eleştirmişler ve İspanya iç savaşı sırasında Amerika'nın takip ettiği politika üzerinde eltili olabilmişlerdir. Protestanlar ise, Katolik ülkelerde faaliyet gösteren Protestan misyonerlerin daha iyi faaliyet gösterebilmeleri için bu konuda devlet desteğini istememektedirler. Sayısal çoğunluğa sahip veya iyi örgütlenmiş dini gruplar, dış politika üzerinde doğrudan etkili olamasalar da dolaylı olarak hükümet üzerinde baskı oluşturarak etkili olabilmektedirler.

Amerikan siyasal yaşamında azınlık gruplarının oynadığı rol ile dini grupların politika ile olan ilgileri arasında sıkı bir bağ vardır. Çünkü her etnik grup kendilerine ait olan din ile bütünleşmektedirler. Bunlar da özellikle Katolikler ve Yahudilerdir. Bu durumda din, etnik grupların birleşmelerini, bütünleşmelerini temin eden önemli bir faktördür.³⁶¹

ABD'deki dini grupların mevcudiyetleri ve seçimlerde oynadıkları önemli roller Amerika'nın iki siyasi partisinin de dış politika meseleleri üzerindeki etkilerini bir dereceye kadar açıklama imkânı vermektedir. Aynı şekilde onları memnun etmek için iki siyasi partinin, İsrail ile sıkı dostluk politikası güttükleri, İrlanda'nın birleşmesi, Kıbrıs'ta Yunan hâkimiyetinin sağlanması, Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyet Rusya'nın etkisinden kurtulmaları için çaba gösterdikleri bilinmektedir. Fakat dış politika yapıcılarının bütün bu grupların isteklerini dikkate almaları oldukça güçtür. ABD Başkanının bu baskı gruplarının isteklerine karşı çıkması mümkündür. Çünkü politik açıdan gruplar arasında bir denge kurmak ve ulusal menfaatler için diğer gruplardan da faydalanmak gerekmektedir.³⁶²

Sonuç olarak, ABD'nin siyasal sisteminde her dini grup kendi lehine avantaj elde etmek ve kendilerinin yeterli derecede temsil edilmelerini

³⁶⁰ Bernard REICH: *The United States and Israel: Influence in the Special Relationship*, Praeger Publishers, New York, 1984.

³⁶¹ BROWNE: "ABD'de Dini Gruplar ve Siyasi Partiler"..., s. 180.

³⁶² BROWNE: "ABD'de Dini Gruplar ve Siyasi Partiler"..., s. 180.

sağlamak için ellerinden gelen çabayı göstermektedirler. ABD’de bulunan her iki siyasi parti de çeşitli dini ve etnik grupların hâkim olduğu yerlerde dengeyi sağlayacak bir seçim listesi hazırlamak durumunda kalmaktadırlar. Örneğin, New York’ta dengeli bir seçim listesinde bir Yahudi, bir İtalyan Katoliği, bir zenci ve bir İrlandalı Katolik adayın bulunması kaçınılmazdır.

C. DİNİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ

ABD’de olduğu gibi dinin bu kadar etkili olduğu bir toplumda hem iç hem de dış politikanın bu durumdan etkilenmemesi beklenemez. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ABD dış politikası rasyonel temeller üzerinde yürütülmesine rağmen, dinin etkisi, ABD’nin kuruluşundan itibaren kendini değişik zamanlarda değişik oranlarda göstermiştir/göstermeye devam etmektedir.

ABD dış politikasında din belli zamanlarda belli boyutlarda değişik şekillerde etkili olmaktadır. Birincisi, Amerikan toplumunda genel kabul gören dini temelli ABD’nin müstesna bir millet olarak dünyada “eşsiz” rol oynadığının düşünülmesidir. Bu düşünceye göre, Amerikalılar “*özel bir misyon*”u gerçekleştirmek için “*seçilmiş*” olduklarını düşünmektedirler. İkinci olarak, iyi örgütlenmiş dini çıkar grupları ABD dış politikası üzerinde etkili olabilmektedirler. Üçüncü olarak, ezoterik dini düşünceleri olan grupların düşünceleri de dahil, önemli dini düşünceler dış politika karar alıcılarının düşüncelerini etkileyebilmektedir. Son olarak, önemli dış politik kararlar ve hareketler ülkenin iç dini durumu üzerinde etkili olabilmektedirler.³⁶³

³⁶³ Leo RIBUFFO: “Religion and American Foreign Policy: the Story of a Complex Relationship”, http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m2751/is_n52/ai_20852424; 26 Ağustos 2006; RIBUFFO: “Religion in the History of U.S. Foreign Policy”, s. 20-21.

1. “Özel Misyonla Seçilmiş Ulus” Yaklaşımı

Dinin ABD dış politikasında etkili olmasının altında yatan esas neden Amerikalıların kendilerini nasıl tanımladıklarıyla yakından ilişkilidir. Amerikalıların kendilerini tanımlarken kullandıkları geleneksel yaklaşım, dinin ABD dış politikası üzerindeki etkisini belirgin hale getirmektedir. Amerikalıların dini temelli yaklaşımları dünyayı algılamalarında etkili olmaktadır. Birinci olarak, Amerikalılar kendilerini “seçilmiş bir millet”³⁶⁴ olarak görmektedirler. ABD başkanlarından Abraham Lincoln ABD’yi “yeryüzünün son ve en iyi umudu” olarak tanımlamıştı. Madeleine Albright ise, Amerikalıları “zorunlu-olmazsa olmaz millet” olarak görmektedir.³⁶⁵

İkinci olarak, ABD’nin dünyayı dönüştürmek için “seçilmiş” olmasından dolayı “özel bir misyon” unun olduğuna inanılmaktadır.³⁶⁶ Bütün Amerikalılar bu şekilde düşünmemekle birlikte, ABD’nin hem iç hem de dış politikasını önemli derecede etkileyecek kadar bu düşünceye inananlar mevcuttur.³⁶⁷ Neticede Amerikalıların “seçilmiş bir millet” olarak dünyanın selameti ve kurtuluşu için “özel bir misyon”la görevlendirildiğini düşünenler ABD dış politikasını etkileyecek kadar etkili olabilmektedirler. Bu söylem ABD başkanları tarafından sıkça kullanılmıştır. Örneğin Richard Nixon başkanlık kampanyasını yürütürken Amerika’nın sadece kendileri için değil aynı zamanda bütün dünya için özgürlük getirdiğini söylemiştir. 2004 yılının Nisan ayında George W. Bush’da Nixon’la aynı paralelde bir söylem kullanarak

³⁶⁴ Walter Russel MEAD: “God’s Country?”, *Foreign Affairs*, September/October 2006, s. 25 ; John B. JUDIS: “The Chosen Nation: The Influence of Religion on U.S. Foreign Policy”, *Policy Brief* 37, March 2005, s.1; John B. JUDIS: “The Author of Liberty: Religion and U.S. Foreign Policy”, *Dissent*, Fall 2005, s. 54.

³⁶⁵ JUDIS: “The Chosen Nation:...” s.1; JUDIS: “The Author of Liberty:...”, s. 54.

³⁶⁶ Leo P. RIBUFFO: “Religion in the History of U.S. Foreign Policy”, *The Influence of Faith: Religious Groups and U.S. Foreign Policy*, Der. Elliott Abrams, Rowman&Littlefield Publishing, Inc, New York, s. 4; JUDIS: “The Chosen Nation:...” s.1; JUDIS: “The Author of Liberty:...”, s. 54; MEAD: “God’s Country?”..., s. 25.

³⁶⁷ MEAD: “God’s Country?”..., s. 25.

ABD'nin yeryüzünün en kuvvetli gücü olarak, özgürlüğü yaymakla yükümlü olduğunu vurgulamıştır.³⁶⁸

ABD dış politikasını etkileyen üçüncü dini temelli geleneksel düşünce ise, ABD'nin kötülüğe (evil) karşı iyinin (good) gücünü temsil ettiği iddiasıdır.³⁶⁹ Amerikalılar bu yaklaşımda da görüldüğü üzere ABD'ye ilahi bir misyon yükleyerek kendilerini kötü ile yapılan mücadelede iyilik ordusunun başı olarak görmektedirler. Bu dini temelli yaklaşım, ABD tarihinde sıkça sergilenmiştir. Örneğin dönemin ABD Başkanı Franklin Roosevelt, İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Japonya'yı "*kötü*" olarak tanımlamıştır. Aynı doğrultuda ABD Başkanı George W. Bush 2003 yılının Mart ayında West Point'de ABD'nin "*kötü*" ile "*iyi*" arasında yapılan mücadelenin içinde olduğunu söylemiştir ve her dönemde düşman "*evil*" olarak tanımlanmıştır.³⁷⁰ ABD Başkanı George W. Bush iyi ile kötü arasında yaşanan bu ebedi mücadelede "*Tanrı'nın tarafsız olmadığı*"nı söylemiştir.³⁷¹

Yukarıda açıkladığımız üç dini temelli yaklaşım-Amerikalıların seçilmiş bir millet olduğu, özel bir misyonla görevlendirildiği, iyi ve kötü ile yapılan mücadelede ABD'nin iyiyi temsil ettiği-birçok Amerikalının anlayışının oluşmasında bir çerçeve sunmaktadır. Bu düşünceyi paylaşan Amerikalılar, ABD'nin dünyadaki rolünü bu doğrultuda değerlendirmektedirler. Amerika'nın dünyaya kendi ideolojisini yayma noktasında taşıdığı bu dini temelli düşünce ABD'nin de dünyada oynayacağı rolü belirlemektedir. Amerika'nın tarihinin ve kaderinin üzerinde önemli etkiye sahip "Amerika'nın Alinyazı"sı (Manifest

³⁶⁸ JUDIS: "The Chosen Nation:..." s.2; JUDIS: "The Author of Liberty:...", s. 55.

³⁶⁹ Buradaki iyi (good) ve kötü(evil) rasındaki mücadele Türkçedeki iyi ve kötü kelimelerinin yalın anlamları ile anlatılamaz. Buradaki kötülük her türlü kötülüğü, şeytaniliği kapsar, iyilik ise Tanrısalıdır. Kısacası bu ikilemenin temelinde dini vurgular yatmaktadır. Sedat LAÇİNER: "Amerika ve İngiltere'de 11 Eylül Sonrası Din ve Siyaset İlişkisi"..., s. 109.

³⁷⁰ JUDIS: "The Chosen Nation:..." s. 2.

³⁷¹ Jack MILES: "Religion and American Foreign Policy", *Survival*, Vol. 46, No. 1, Spring 2004, s. 23; Andrew J. BACEVICH ve Elizabeth H. PRODROMOU: "God Is Not Neutral: Religion and U.S. Foreign Policy after 9/11", *Orbis*, Winter 2004, s.50.

Destiny)³⁷² dini düşünceye dayanarak şekillenmiş ve ABD'nin genel tarihi seyrine yön vermiştir.

Amerikan devlet adamları, kuruluşundan beri ABD'nin farklı olduğunu “*Amerikan Ayrıcalığı*” (American Exceptionalism) fikrini tekrarlayarak hareket ettiler. Bu bağlamda ABD, dış dünyaya karşı yürüttüğü politikasını hem iç kamuoyunda destek bulmak hem de yürütmüş olduğu dış politikasına meşruiyet kazandırmak için dini temelli özel bir ayrıcalığı olduğunu hep vurgulamıştır/vurgulamaya devam etmektedir. Amerikan dış politikasının temel hareket noktalarında bu yaklaşımın derin izleri görülmektedir. Örneğin Amerika'nın ilk jenerasyonu, Jefferson'ın tanımladığı gibi Amerika'yı Eski Dünya tiranlarına karşı “*özgürlük imparatorluğu*” (empire of liberty) olarak görmektedirler. Daha sonra gelen nesil ise “*vahşi*”, “*yabanilere*” karşı bir Hristiyan medeniyeti inşa etmeye çalışmışlardır. Theodore Roosevelt'in jenerasyonu kendini “*barbarlara*” karşı Anglo-Saxon medeniyetini yaymakla yükümlü görmüştür. Wilson ve onun halefleri ise, Alman Emperyalizmine, Faşizme ve Komünizme karşı bir küresel demokratik düzen kurmak isteği doğrultusunda politika takip etmişlerdir.³⁷³ “*Seçkin millet*”in “*özel misyon*” u Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile de sona ermedi. Soğuk Savaş'tan sonra ise, ABD'nin yeni görevi küresel düzeyde “*demokrasiyi yaymak*” olarak belirdi. Evrensel değerler olarak görülen Batı değerlerinin yayılması için çalışılacak ve bunun önünde duran engellerle mücadele edilecektir. ABD'nin öncülüğünü yaptığı bu yaklaşım, başta İngiltere olmak üzere Batı dünyası tarafından da desteklenmektedir.³⁷⁴

³⁷² Alinyazısı Doktrini (Manifest Destiny): Amerika'nın ilahi bir takdir olduğu fikrine dayanır. Tanrı bu ülkeye sınırlarını sınırsızca genişletme kaderini ve hakkını verdi. Bütün keşifler ve toprak kazanımları bu Alinyazısının ruhuyla gerçekleştirildi. Alintazısı, Amerikalıların bütün Amerikan kıtası boyunca yayılmaları ve yerleşmelerinin Tanrı'nın iradesi olduğu inancıdır. Yayılmacıların çoğu Tanrı'yı insan kaderine yön veren bir güç olarak gördüler. Michael T. Lubragge: “Manifest Destiny”, <http://www.let.rug.nl/usa/E/manifest/manifxx.htm>; Leo P. RIBUFFO: “Religion in the History of U.S. Foreign Policy”..., s. 3-5.

³⁷³ JUDIS: “The Chosen Nation:...” s. 2; JUDIS: “The Author of Liberty:..., s. 55.

³⁷⁴ Tony BLAIR: “A Battle for Global Values”, *Foreign Affairs*, January/February 2007, ss. 79-90.

ABD'nin dış politikasının dini motifler taşıması alınan her kararın dini temelli olduğunu göstermez. ABD'nin dış politikası genel anlamda daha çok ekonomik ve jeopolitik nedenlere dayanmaktadır. Din ise, dış politika davranışlarının meşruiyetinin sağlanmasında ve motivasyonunda bir unsur olarak kullanılmaktadır. Amerikan başkanları ve devlet adamları Birleşik Devletlerin davranışlarına açık bir şekilde dini terimlerle açıklık getirmişlerdir.³⁷⁵ Yani din bir meşruiyet aracı olarak kullanılmaktadır.

ABD dış politikasında *apokaliptik* bakış açısı her zaman kendini göstermektedir. ABD “*cehenneme*” karşı “*cenneti*”, “*kötülüğe*” karşı “*iyiyi*”, “*karanlığa*” karşı “*aydınlığı*” ve “*insanlığın yok edilmesine*” karşı “*kurtarıcının*” simgesi olarak görülmüştür. Bu apokaliptik bakış açısından dolayı ABD'nin bütün düşmanları Tanrı'nın da düşmanı olarak sunulmuştur.

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman, hem dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson hem de Dışişleri Bakanı William Jennings Bryan, ABD'nin dünyada özel bir misyonu olduğunu halka anlatmaya çalışmışlardır. Hatta bir Presbiteryan Hristiyan olan Bryan, uluslararası barışı sağlamanın bir Hristiyanlık görevi olduğunu söylemiştir.³⁷⁶ 1915 yılında ise, Wilson'ın tarafsızlık yanlısı olduğunu anladıktan sonra bakanlık görevinden istifa etmiştir.³⁷⁷

Birinci Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı sırasında da dine bir dış politika aracı olarak başvurulmuştur. Aslında her iki dünya savaşı da sebepleri itibarıyla seküler temeller üzerine dayanan ulusal çıkar savaşları olmasına rağmen, din devletler tarafından dış politika motivasyon aracı olarak kullanılmıştır. ABD Başkanı Roosevelt'e göre, eğer Savaşta Mihver Devletler başarılı olursa bu durum her yerde özgürlüğün sonu anlamına gelecektir. Roosevelt medeniyetin önemli unsurlarından biri

³⁷⁵ JUDIS: “The Chosen Nation:...” s. 2.

³⁷⁶ Leo RIBUFFO: “Religion and Amerikan Foreign Policy: the Story of a Complex Relationship”, <http://www.findarticles.com/> (20 Temmuz 2005)

³⁷⁷ RIBUFFO: “Religion in the History of U.S. Foreign Policy”...,s. 9.

olan dinin özgürlüğün tehdit altında olduğunu gündeme getirdi ve 1939 yılının Şubat ayında dini, demokrasiyi ve milletlerin inançlarını savunmanın aynı şeyler olduğunu dile getirdi. Roosevelt Almanya'ya karşı savaşa girmek için dini bir meşruiyet aracı olarak kullanma yoluna gitti ve bu uğurda Nazilerin planını bütün dinleri ortadan kaldırmak olarak sundu.³⁷⁸ Amerika'daki dini gruplar mensup oldukları dinlere göre davranma yolunu seçtiler. Katolikler Savaşa dâhil olmak için daha az istekli davranırken, Protestanlar oldukça müdahaleci bir tavır ortaya koydular. Amerikalı Yahudiler ise, Nazi yönetimine baştan beri karşı olduklarından Amerikan müdahalesinin gerekli olduğu yönünde tavır takındılar.³⁷⁹

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD dış politikasında bazı önemli değişiklikler yaşandı. İlk olarak, ABD geleneksel dış politikasının temeli olan “*yalnızcılık*” (isolationism) politikasını bıraktı ve dünya işleri ile yakından ilgilenen bir politika gütmeye başladı.³⁸⁰ ABD'nin “*yalnızcılık*” politikasını bırakması dünyanın değişik yerlerinde faaliyet gösteren misyonerler için de önemli bir fırsat yarattı.

İkinci olarak ise, savaş ABD'de dini canlanmaya sebep oldu ve bu canlanma hem ABD'de hem de dışarıda Soğuk Savaş döneminin politikalarını etkiledi. Soğuk Savaş döneminde Hristiyan realistlerin öncüsü olan Reinhold Neibuhr ABD'nin bu dönemde takip ettiği politikaya dini-realist bir yaklaşım getirmiştir.³⁸¹ Bu dönemde Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulan “*çevreleme politikası*”nın fikir babası olan George F. Kennan, kendisini Neibuhr'ın bir takipçisi olarak tanımlamış ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttüğü politikayı “*Tanrısız*” bir rejime karşı yürütülen bir politika olarak

³⁷⁸ RIBUFFO: “Religion in the History of U.S. Foreign Policy” ...,s. 12.

³⁷⁹ RIBUFFO: “Religion in the History of U.S. Foreign Policy” ...,s. 12-13.

³⁸⁰ RIBUFFO: “Religion in the History of U.S. Foreign Policy” ...,s. 14.

³⁸¹ Soğuk Savaş'ın başlaması ile birlikte din ABD dış politikasında “Tanrı'sız rejim” olan Sovyetler Birliği'ne karşı önemli bir dış politika aracı olarak kullanılmıştır. Bu dönemde realist bir politika takip eden ABD, dini bir meşruiyet aracı olarak kullanmıştır. Bu dönemde Hristiyan Realizm'i düşüncesini ortaya koyan Reinhold Neibuhr'un düşünceleri ön plana çıkmıştır. Detaylı bilgi için bkz. INBODIN III: *The Soul of Amerikan Diplomacy*....

takdim etmiştir. ABD kendini “*tanrıdan korkan bir medeniyetin temsilcisi*”, Sovyetler Birliği’ni ise “*Tanrısız medeniyetin*” temsilcisi olarak görmüştür.³⁸² ABD’nin kendini dini temellere dayandırması ve Sovyetler Birliği’ni ise “*Tanrısız rejim*” olarak tanımlaması dinin dış politikada bir araç olarak kullanıldığının açık delilidir. ABD, yürüttüğü dini temelli yaklaşımlarla yürütmüş olduğu dış politikaya, dini duyguları güçlü olan Amerikan halkının desteğini almaya çalışmıştır. Ulusal çıkarlara ve güce dayanan realist yaklaşımın en revaçta olduğu dönemde bile din, dış politikada araç olarak da olsa etkili olabilmektedir. Tabii burada din, dış politikada temel belirleyici unsur olarak değil yürütülen mevcut politikayı destekleyici bir unsur olarak kullanılmıştır.

ABD kuruluşundan günümüze kadar yürütmüş olduğu dış politikayı her dönemde kendine özel bir misyon yükleyerek belli bir medeniyetin temsilcisi olarak sunmuştur. Bu durum aşağıdaki tablodaki gibi sınıflandırılabilir. ABD’nin her dönemde kendine yüklemiş olduğu misyonda dinin açık etkisi görülmektedir. Ayrıca bu misyon doğrultusunda kendisine bir de düşman ilan etmiştir.

³⁸² RIBUFFO: “Religion in the History of U.S. Foreign Policy” ...,s. 14.

ABD Dış Politikasının Genel Çerçevesi

Periyot	Misyon	Düşman / Hasım	Araç / Vasıta
Devrim öncesi Kolonyal Amerika	Milenyumculuk	Anti-İsacı Papalık	Yüksekyeki Şehir
Devrim ve Kuruluş çağı(1776-1815)	Özgürlük İmparatorluğu	Eski Dünya Tiranlığı veYerli Amerikalılar	Kıtasal Genişleme
Alinyazısı (1815- 1848)	Hristiyan Medeniyeti	Barbarlar ve Yerli Amerikalılar	Kıtasal Genişleme
Emperyal Amerika (1898--1913)	Hristiyan Medeniyeti	Barbarlar ve Vahşiler	Denizaşırı Genişleme
Wilsoncu Uluslararasıılık(1914- 1919)	Küresel Demokrasi	Otokrasi ve Emperyalizm	Uluslararası Organizasyon ve İttifaklar
Soğuk Savaş Liberalizmi (1946- 1989)	Özgür Dünya, yayma	Komünizm	Uluslararası organizasyonlar ve ittifaklar
Bush ve Yeni- Muhafazakarlık (2002- ...)	Özgürlüğü	Uluslararası Terörizm Radikal İslam	Ad hoc ittifaklarla tek tarafli hareket

Kaynak: John B. Judis: “ The Chosen Nation: The Influence of Religion on U.S. Foreign Policy”, Policy Brief 37, March 2005. s. 3.

2. Dini Çıkar Gruplarının Dış Politikaya Etkileri

ABD’de hiçbir önemli dış politika kararı dini motivasyonlarla/kaygılarla alınmamaktadır. Fakat dini çıkar grupları dış politika üzerinde ikincil derecede etkili olmaktadır. Özellikle dini çıkar grupları, dışarıda kendi dini toplumları ile ve Amerikan değerlerini paylaşan müttefik bulduklarında dış politika üzerinde oldukça etkili olabilmektedirler.³⁸³ Yukarıda da bahsettiğimiz gibi ABD’deki dini gruplar, kendileri ile aynı değerleri paylaşan devletlere ve halklara karşı olan ABD politikalarını etkileyebilmektedirler. Burada öne çıkan en açık örnek, ABD’deki Yahudi lobisinin³⁸⁴ ABD’nin genelde Orta Doğu özelde ise İsrail’e karşı politikasındaki belirleyici etkisidir. Bunun yanında, Protestanların diğer devletlerdeki azınlık durumundaki Protestanların durumu ile ilgili kaygıları ve Katoliklerin, dışarıdaki Katolik devletlerle ve azınlık durumundaki Katoliklerle ilgili yaklaşımları ABD dış politika yapıcıları üzerinde etkili olabilmektedir.

2.1. Yahudi Lobisinin Dış Politikaya Etkisi

Sayısal değer açısından genel nüfus içindeki oranları çok düşük olmasına rağmen, iyi örgütlenmiş olan Yahudi lobisi, ABD’nin Orta Doğu politikasında özellikle İsrail/Filistin ve Araplarla olan ilişkilerinde temel belirleyici unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

Yahudi lobisi, ABD’deki lobiler arasında en iyi şekilde organize olmuş bir lobidir. Ekonomik bakımdan oldukça iyi durumda olan ve bu sayede karar alma sürecini ve kamuoyunu etkileme bakımından en başarılı lobiler arasında yer almaktadır.³⁸⁵ ABD nüfusunun yaklaşık %2’sini oluşturan Yahudilerin 6 milyon civarında oldukları tahmin edilmektedir.³⁸⁶ İsrail lobisi de denilen

³⁸³ RIBUFFO: “Religion in the History of U.S. Foreign Policy” ...,s. 21.

³⁸⁴ ABD’deki Lobiler ve bunların dış politikaya etkileri hakkında geniş bilgi için bkz: Tayyar ARI: *Amerika’da Siyasal Yapı: Lobiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2000.

³⁸⁵ ARI: *Amerika’da Siyasal Yapı: Lobiler ve Dış Politika*..., s. 239.

³⁸⁶ HUNTINGTON: *Biz Kimiz?*..., s. 100,

Yahudi lobisinin temel amacı, ABD'nin İsrail'in güvenliğini sağlamaya yönelik politikasını devam ettirmesi ve İsrail'e bu çerçevede daha fazla ekonomik ve askeri yardım yapmasıdır. ABD'nin İsrail'e koşulsuz destek vermesi göz önüne alındığında Yahudi lobisinin rahatlıkla çok başarılı olduğu söylenebilir.³⁸⁷

ABD'deki Yahudi toplumu, Amerikan toplumunun geneline göre genellikle iyi eğitilmiş, yüksek statüye sahip ve politikayla sıkı şekilde ilgilenen bir toplumdur. Dolayısıyla Amerikan toplumu içinde, Yahudilerin en politize toplum olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. İyi organize olmuş, iyi eğitim almış, oldukça zengin, finans ve medya sektöründe etkili olan Yahudiler, İsrail'le ilgili meseleleri kendi sorunları olarak görüp ona göre hareket etmektedirler. Yahudi toplumu, yerel ve uluslararası alanda çok iyi bir iletişim ağına sahip olup, bu ağ sayesinde kısa bir zamanda organize olabilmektedirler.³⁸⁸ Bu şekilde organize olma yeteneğine sahip Yahudiler, ABD'nin hem iç hem de dış politikasında etkili olmaktadır. Özellikle ABD'nin İsrail ve Orta Doğu'ya yönelik politikasının oluşmasında bu etki daha açık bir şekilde görülmektedir. İsrail yılda ortalama 3 milyar dolar yardım alarak ABD'den dış yardım alan ülkeler içinde ilk sırada yer almaktadır.³⁸⁹ İsrail, bu üç milyarlık yardımın yanı sıra, ABD'de yaşayan Yahudilerin aralarında topladıkları yılda yaklaşık 500 milyon doları da karşılıksız olarak almaktadır. Ayrıca ABD'de yaşayan Yahudiler İsrail hükümetinin çıkardığı bono ve tahvilleri alarak da İsrail'e destek olmaktadır.³⁹⁰

Aslında ABD'deki Yahudi lobisi demek, ABD'deki tüm eyalet ve şehirlerde çok iyi bir şekilde örgütlenmiş olan tüm Yahudi örgütler, Yahudilerin sahip oldukları ve başta basın olmak üzere çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren şirketler, tüm resmi kurumlarda görev almış olan Yahudiler

³⁸⁷ ARI: *Amerika'da Siyasal Yapı: Lobiler ve Dış Politika...*, s. 240.

³⁸⁸ REICH: *The United States and Israel...*, s. 194.

³⁸⁹ ARI: *Amerika'da Siyasal Yapı: Lobiler ve Dış Politika...*, s. 240.

³⁹⁰ ARI: *Amerika'da Siyasal Yapı: Lobiler ve Dış Politika...*, s. 241.

ve dolayısıyla ABD'deki tüm Yahudiler demektir.³⁹¹ Bundan dolayı diğer devletler ABD'deki lobi faaliyetleri için milyonlarca dolar harcamak durumunda kalırken, İsrail tam tersine bir harcama yapmadığı gibi, her zaman ABD'nin siyasi, ekonomik ve askeri desteğini yanında bulmaktadır. Özellikle İsrail için hayati derecede önemli olan olaylar ABD için de hayati kabul edilmektedir. En önemlisi, İsrail'in güvenliği ABD için en önemli dış politika konularından biri olarak kabul görmektedir. ABD'nin İsrail konusunda bu kadar hassas davranmasında Yahudi lobisinin etkisinin mevcudiyeti kuşkusuz önemlidir.

ABD'deki Yahudi lobilerinin başında Amerikan-İsrail Halkla İlişkiler Komitesi (American-Israel Public Affairs Committee-AIPAC) gelmektedir. Bunun yanında American Jewish Committee, American Jewish Congress, Jewish War Veterans, International Association of Jewish Lawyers&Jurists, Jewish National Fund, Jewish Study Center, B'Nai B'rith's Anti-Defamation League, Institute for Jewish Policy Planning&Research ve National Council of Jewish Women&Hadashah gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren Yahudiler tarafından kurulmuş örgütlenmeler de mevcuttur.³⁹²

AIPAC'ın diğer Yahudi örgütlerinden önemli bir farkı vardır ve tek bir amaç için çalışmaktadır. AIPAC, Amerikan-İsrail ilişkilerini geliştirmek ve Amerikan Senato ve Temsilciler Meclisi'nde İsrail lehine karar alınmasını sağlamak için resmi kayıtlı lobicilik yapan bir kuruluştur.³⁹³ 1951 yılında kurulan AIPAC, 55 bin üyesi ve yaklaşık 150 personeliyle Amerika'daki Yahudilerin Kongre ve yönetimdeki en etkili temsilcisidir.³⁹⁴ AIPAC İsrail'le ilgili konularda direk Kongre ile çalışmaktadır. AIPAC, İsrail ve ABD-İsrail ilişkilerini ilgilendiren konularda Kongre'yi ve yasama sürecini etkilemeye dönük lobi yapan bir örgüt olarak kurulmuş olup, bu amaçla faaliyet göstermektedir. Kongre ile sürekli temas halinde olduğundan, AIPAC İsrail ve

³⁹¹ AR: *Amerika'da Siyasal Yapı: Lobiler ve Dış Politika...*, s. 241.

³⁹² ARI: *Amerika'da Siyasal Yapı: Lobiler ve Dış Politika...*, s. 242.

³⁹³ REICH: *The United States and Israel...*, s. 199.

³⁹⁴ ARI: *Amerika'da Siyasal Yapı: Lobiler ve Dış Politika...*, s. 242.

ABD-İsrail ilişkileri ve Orta Doğu ile ilgili konularda kongre üzerinde etkili olmaktadır.

Kongre Binası'nın iki blok yakınında olan AIPAC, İsrail'le ilgili bir konu gündeme geldiğinde, zaman kaybetmeden Senatörleri, Temsilciler Meclisi üyelerini ve ilgili Komite üyelerini bilgilendirmek amacıyla hazırlanan bir raporu bunlara ulaştırılmaktadır. AIPAC mensuplarının, Kongre üyelerinin ve çalışanlarının büyük çoğunluğuna yakınlıkları, İsrail'in çıkarlarını ilgilendiren konularda süreci istedikleri gibi yönlendirmelerini kolaylaştırmaktadır. AIPAC doğrudan bu işi yaparken bir taraftan da ABD genelinde çeşitli amaçlar için kurulmuş diğer Yahudi örgütlerini ve derneklerini harekete geçirerek Kongre üyelerini mektup, telefon ve elektronik postalarla uyarmalarını sağlamaktadır.³⁹⁵

ABD'deki Yahudiler sadece kendi kurdukları örgütlerde yer almayıp, aynı zamanda diğer örgütlerde de yer alarak etkinliklerini artırmaktadırlar. Bu yolla İsrail karşıtı kişilerle/kurumlarla daha kolay mücadele etmektedirler.

ABD'deki Yahudi lobisinin çok başarılı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, İsrail'in güvenliği ABD'nin en önemli dış politika konularından biridir. İster dini ister stratejik sebeplerden dolayı olsun, İsrail bugün hem ABD halkının çoğunluğunun hem de ABD yönetimlerinin hassas oldukları bir konu olmuştur.³⁹⁶ İsrail'in her türlü şiddet politikası ABD'de olumsuz bir tavır görmemektedir. ABD'nin korumasında olan İsrail ise, dünya kamuoyunu ve bölgesel tepkileri dikkate almayan bir dış politika yürütmektedir. İsrail'le ilgili Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne gelen her karar ABD tarafından veto edilmektedir. Özellikle ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasında ABD'deki Yahudi lobisinin oldukça etkili olduğu aşîkârdır. Yahudi lobisi o kadar iyi çalışmaktadır ki, İsrail'in çıkarını ABD

³⁹⁵ ARI: *Amerika'da Siyasal Yapı: Lobiler ve Dış Politika...*, s. 247.

³⁹⁶ Engin İ. ERDEM: "Power and Identity in Flux: American Foreign Policy Towards the Middle East", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 3, N0. 4, Winter 2004, s.145.

çıkarı gibi, Yahudilerin çıkarlarını da Amerikalıların çıkarı gibi sunabilmektedir. Bütün bunlara rağmen ABD'nin Orta Doğu politikasında İsrail'in ciddi bir maliyetinin olduğu ve ağır bir yük oluşturduğu da dile getirilmektedir.³⁹⁷

2.2. Evanjelistlerin Dış Politikaya Etkisi

Evanjelist Hristiyanların³⁹⁸ diğer Hristiyan mezheplerinin mensuplarına göre dış politika yaklaşımlarında çok önemli farklılıklar vardır. Bunun en önemli sebebi Evanjelistlerin dini inançlarının mensuplarının dünya algılamasında çok belirleyici olmasından kaynaklanmaktadır. Amerikan halkının büyük çoğunluğu Hristiyan olup, bunlar arasında da kalabalık grubu Evanjelistler oluşturmaktadır. Günümüzde Evanjelizm ABD'de en hızlı yayılan mezheptir.³⁹⁹ Gallup Şirketi 1976 yılından beri Amerika'da her yıl yapmış olduğu araştırmada bir denek grubuna *“kendinizi yeniden doğuşçu veya Evanjelist Hristiyan olarak tanımlar mısınız?”* sorusunu yöneltmektedir. Araştırmanın başladığı ilk yıl “evet” diye cevap verenlerin oranı %34 iken, yıllar ilerledikçe “evet” cevabı verenlerin oranı artmıştır. 1998 yılında seçim döneminde yapılan büyük propagandalar ile %47'ye ulaşan bu oran, 11 Eylül 2001 olaylarından sonra daha da artmıştır. Amerika tarihinde ilk defa bu oran, Irak Savaşı ve ABD Başkanı George W. Bush'un *“ilahi misyon”* söylemleri ile 2003 yılında %50'yi aşmıştır.⁴⁰⁰

Eskiden dini bir güç olarak ortaya çıkan Evanjelistler, sahip oldukları basın-yayın, üye sayısı, ekonomik güç ve iyi bir örgütlenme ile ABD'de artık iç ve dış politikada etkili olabilecek bir siyasi güç haline gelmişlerdir. Bugün

³⁹⁷ John J. Mearsheimer ve Stephen Walt: “The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy”, *Working Paper*, Number: RWP06-011, Submitted: 13.03.2006.

³⁹⁸ Evanjelizm ve Evanjelistler hakkında detaylı bilgi için bkz: Heather HENDERSHOT: *İsa Aşkına Dünyayı Sarsmak: Evanjelizm*, Çev. Güneş AYAS-Bora ÇAĞLAYAN, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006; İsmail VURAL: *Evanjelizm: Beyaz Saray'ın Gizli Dini*, Karakutu Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005; Rafet ÖZKAN: *Amerikan Evanjelistleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005,

³⁹⁹ Grace HALLSELL: *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, Çev. Mustafa ACAR-Hüsnü ÖZMEN, Kim Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2003, s. 16.

⁴⁰⁰ VURAL: *Evanjelizm...*, s. 13.

ABD’de en iyi lobi örgütlenmesi içinde çalışmakta olup, sahip oldukları maddi ve manevi(dini) güç ile diğer lobi faaliyetlerinden daha aktif ve etkili faaliyet gösterebilmektedirler. Savundukları düşüncelerinden dolayı ABD’de “*Hristiyan Sağ*”ı ve “*Radikal Sağ*”ı temsil etmekte. Hem iç hem de dış politikada dini temelli konuları gündeme taşıyarak tutucu tavırlar sergilemektedirler. İç politikada kürtaj, homoseksüellik ve uyuşturucuya karşı tavır içinde olurken, dış politikada ağırlıklı olarak önem verdikleri konuların başında İsrail’e ve ABD dışındaki Hristiyan azınlıklara destek yer almaktadır.

Hristiyan sağın, Amerikan dış politikasında özellikle bir alanda büyük bir ağırlığı vardır: Orta Doğu. Çünkü dini inançlarından dolayı Evanjelistler arasında Hristiyan Siyonistler olarak adlandırılan grup, ABD’nin Orta Doğu’ya yönelik politikasında İsrail’i ve Yahudileri merkeze alan bir politika takip etmesini istemektedirler. Hristiyan Siyonistlerin, İsrail ve dolayısıyla Orta Doğu algılaması, Eski Ahit (Tevrat)’e göre belirlenmektedir.⁴⁰¹ Bu Hristiyan Siyonist gruplara, Eski Ahit’te dönüm noktası olan yedi aşama, dönem belirledikleri için kendilerine “Dispensasyonalistler” de denilmektedir. Bu grup Eski Ahit’teki kehanetlere göre hareket etmektedir. Eski Ahit’te kehanet edilen ve Dispensasyonalistlerin inandıkları yedi aşama şunlardır:⁴⁰²

1-Yahudilerin Filistin’e geri dönmeleri.

2-Yahudi devletinin kurulması.

3-Dünyanın, İsrailoğulları dâhil, tüm uluslarına İncil’in vaaz edilmesi.

4-Kilise’ye iman edenlerin cennete yükseltilmesi.

5-Tribulasyon (Felaket dönemi). Yedi yıl sürecek olan felaket dönemi. Bu dönemde, Yahudiler ve diğer imanlılar zulüm görecekle. Ancak yine bu dönemde iyilerle Deccal önderliğindeki kötüler savaşacaklar.

6-Armagedon savaşı. (İsrail’deki Megiddo ovasında yapılacağı düşünülen savaş).

7-Deccal ve ordusunun yenilmesi ve Mesih’in krallığının kurulması.

⁴⁰¹ Sam HARRIS: *The End of Faith: Religion, Terror and The Future of Reason*, W. W. Norton&Company, New York, 2005, s. 153.

⁴⁰² Nuh GÖNÜLTAŞ: *Bush ve Evanjelizmin Mesih Planı*, Q-Matris Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s. 23.

Kurulacak olan krallığın merkezi Kudüs olacak ve bu krallık Yahudiler tarafından yönetilecek. Bu Yahudiler Mesih'e bağlanacaklar ya da Hristiyanlığa dönüş yapacaklar.⁴⁰³

Bu inanışlarından dolayı, Evanjelist Hristiyanlar Mesih'in gelişini hızlandırmak için çalışmakla kendilerini dinen yükümlü hissetmektedirler. Bu durumu Grace Hallsell ironik bir şekilde "*Tanrıyı kıyamete zorlamak*" diye tanımlamıştır.⁴⁰⁴ Eski Ahit'e dayandırdıkları bu inanışlarından dolayı Evanjelistler İsrail'e sonsuz destek vermekteler, hatta İsrail'i bazen yeteri kadar dini davranmadığından dolayı suçlamaktadırlar. ABD'nin de İsrail'i koşulsuz desteklemeleri için lobi yapmaktalar. Bugün Evanjelistler ABD'de bir anlamda "Yahudi'den daha çok Yahudi" olarak hareket etmektedirler. Bundan dolayı, İsrail'in ABD'deki en büyük destekçileri konumunda yer almaktadırlar.⁴⁰⁵

Mesih'in gelişini İsrail'e ve Yahudilere bağladıkları için Evanjelistler, Orta Doğu algılamalarının temeline İsrail'i yerleştirmekteler ve Mesih'in gelişinin birinci şartı olarak, Yahudilerin Filistin topraklarına dönmelerini, ikinci şart olarak ise, burada bir Yahudi devletinin kurulmasını görmektedirler. Bugün itibariyle, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlı bir şekilde Yahudilerin Filistin'de toplanmasını ve Yahudilerin 1948 yılında İsrail Devleti'ni kurmalarını kutsal metinlere bağlayarak Eski Ahit'in kehanetinin bir sonucu olarak yorumlamaktadırlar. Evanjelistlere göre, önemli olan her ne şekilde olursa olsun "Tanrı'nın kutsal planı"nın işlemesidir.⁴⁰⁶

⁴⁰³ GÖNÜLTAŞ: *Bush ve Evanjelizm...*, s. 24.

⁴⁰⁴ Grace HALLSELL: *Forcing God's Hand: Why Millions Pray For a Quick Rapture and Destruction of Planet Earth*, Crossroads International Publishing, Washington D.C., 1999.

⁴⁰⁵ Jeremy D. MAYER: "Christian Fundamentalists and Public Opinion Towards the Middle East: Israel's New Best Friends?", *Social Science Quarterly*, Volume 85, Number 3, September 2004; Stephen ZUNES: "The Influence of the Christian Right in U.S. Middle East Policy", *Middle East Policy*, Vol. XII, No. 2, Summer 2005; Stephen SIZER: "Toying With God's Message: The heresy of Christian Zionism", *Al-Mashriq*, Vol. 3, No. 12, March 2005,

⁴⁰⁶ VURAL: *Evanjelizm...*, s. 18.

Evanjelistler İsrail Devleti kurulduktan sonra daha da kışkırtıcı politika takip etmeye başladılar, çünkü İsrail'i dini inançlarının bir tezahürü olarak gördüler. Bundan sonraki gelişmelerde hep İsrail'in yanında oldular. 1967 Arap-İsrail (Altı Gün) Savaşı'nı da bir dönüm noktası olarak değerlendirmektedirler. Bu savaşta Arapların yenilmesi ve Kudüs'ün yaklaşık 2000 yıldır ilk kez Yahudiler tarafından kontrol edilmesi ve İsrail'in genişlemesi Evanjelistler için inanılmaz şeylerdi. Bu gelişmeler onlar için Kutsal Kitap'ın doğruluğu anlamına geliyordu. Bundan sonraki süreç Müslümanlar için kutsal olan Mescid-i Aksa'nın yıkılması ve yerine Süleyman Tapınağı'nın tekrar inşa edilmesidir.⁴⁰⁷

Dini inançlarından dolayı Evanjelistler, geçmişte olduğu gibi bugün de İsrail'in genişleme yolundaki her politikasını desteklemektedirler. Hatta İsrail'i daha hızlı davranması için teşvik etmektedirler. Birçok kişi, Büyük İsrail'i yaratma çabalarını desteklemekte ve aktif biçimde bu hedef doğrultusunda çalışmaktadır. Bundan dolayı Amerikalı Hristiyan Siyonistler, başta İsrail'e göç ve yeni yerleşim yerlerinin açılması olmak üzere, İsrail'e siyasi ve ekonomik bakımdan destek vermektedirler.⁴⁰⁸ 1948 yılında İsrail kurulunca Hristiyan Fundamentalistler bunu Eski Ahit'teki kehanetlerin gerçekleştiğinin bir kanıtı olarak gördüler ve İsa'nın dönüşünün hızla yaklaşması şeklinde yorumladılar. Bu yaklaşımlarını Soğuk Savaş yıllarında da sürdürdüler. Sovyet Rusya ve müttefiklerini “*antikrist*” olarak gördüler.⁴⁰⁹

1967 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'in Kudüs'ün doğusunu ele geçirmesi zamanın sonunun yaklaştığının bir kanıtı olarak görüldü. Evanjelist düşüncede yayın yapan Christianity Today dergini çıkaran Nelson Bell savaşın hemen ardından şunları yazıyordu: “*Kudüs'ün 2000 yıldan fazla bir süre sonra, ilk kez tümüyle Yahudilerin elinde olması İncil okuyucularını*

⁴⁰⁷ Ingmar KARLSSON: *Din, Terör ve Hoşgörü*, Çev. Turhan Kayaoğlu, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005. s. 55.

⁴⁰⁸ KARLSSON: *Din, Terör ve Hoşgörü...*, s. 55.

⁴⁰⁹ KARLSSON: *Din, Terör ve Hoşgörü...*, s. 57.

ürpertmekte ve İncil'in doğruluğu ve değeri hakkında tazelenmiş bir inanç vermektedir.”⁴¹⁰

Önde gelen Evanjelistlerden Jerry Falwell ve diğer Hristiyan sağın temsilcileri, İsrail'in askeri zaferini ilahi bir mucize olarak kutladılar. Onlara göre, Tanrı'nın tarafında İsrail ve ABD, *Antikrist*'in tarafında Sovyet Rusya ve İslam yer alıyordu. Bu düşünce sadece sıradan Amerikalıların değil, aynı zamanda bazı devlet başkanları da dâhil üst düzey yönetici sınıfın paylaştığı düşüncelerdir. Örneğin ABD Başkanlarından Ronald Reagan bu *apokaliptik* düşüncüyü savunanlardandır.

Amerika'daki Hristiyan sağ ile İsrail'deki sağ parti Likud arasındaki dayanışma, ABD Başkanı Jimmy Carter'ın Mart 1977'de “ülke edinme hakkı” dahil olmak üzere Filistinlilerin insani haklarını desteklediğini söylemesiyle daha da güçlendi. Bundan sonra Likud'un stratejisi, Hristiyan cemaatlerin Carter karşıtı kampanyalar yürütmesine sebep oldu ve gazetelere ilan verdiler. Bu ilanlarda *“İnançlı Hristiyanlar için İncil'deki Kehanetlere ve İsrail'in kendi ülkesi için Tanrısal hakkı olduğuna inandığını göstermenin zamanı gelmiştir. O Yahudi ülkesinde başka bir ulus ya da politik birlik yaratmak için gösterilecek her türlü çabayı büyük bir endişeyle karşılayacağız”⁴¹¹* ifadeleri yer almaktaydı. Carter'ın kaybettiği Hristiyan sağın bu oyları, 1980 yılında yapılan Başkanlık seçimlerinde Reagan'ın kazanmasına yardımcı olmuştur.⁴¹² Bu gelişmelerden de anlaşıldığı üzere İsrail, ABD için sadece bir dış politika sorunu değil aynı zamanda bir iç politika sorunu olarak da kendini göstermektedir. Çünkü İsrail'deki gelişmeler ABD kamuoyunu etkilediğinden, partiler İsrail konusunda hassas davranma gereğini hissetmektedirler.

⁴¹⁰ KARLSSON: *Din, Terör ve Hoşgörü...*, s. 57.

⁴¹¹ KARLSSON: *Din, Terör ve Hoşgörü...*, s. 60.

⁴¹² KARLSSON: *Din, Terör ve Hoşgörü...*, s. 60.

Daha önce de bahsedildiği üzere, İsrail ve Yahudilerle, ABD'li Hristiyan sağ arasında çok gelişmiş bir ilişki ağı mevcuttur. Başta İsrail başbakanları olmak üzere İsrailli devlet adamları ABD'ye gittiklerinde resmi görevlilerden önce Hristiyan sağın önde gelen temsilcileri ile görüşme yapmaktadırlar. Menahem Begin, 1981 yılında Irak'taki bir atom reaktörünün bombalanmasında Reagan'dan önce Evanjelist lider Falwell'e telefon ederek Hristiyan Amerikalılara bu hareketin nedenlerini anlatmasını rica etmiştir.⁴¹³ Falwell ise, İsrail'e desteğini her fırsatta belirmiştir. Hatta İsrail'in akıbetini Hristiyanlığın akıbeti ile bir tutarak *“Teolojik açıdan bir Hristiyan, İsrail'i desteklemek zorundadır... Şayet İsrail'i koruyamazsak Tanrı nezdindeki itibarımızı kaybederiz”*⁴¹⁴ demiştir.

1980'lerin başından itibaren ABD'li Hristiyan Siyonistler İsrail ve Yahudilere yaptıkları yardımlarını daha da artırarak Tanrı'ya yardım elini uzatmaya teşebbüs ettiler. Hristiyan Siyonistler bu yardımların kurumsal hale gelmesini sağlayan vakıflar kurdular. Bunların başında Kudüs Mabet Vakfı (Jerusalem Temple Foundation) ve İsrail Toplumunu Geliştirme Vakfı Hristiyan Dostları (Christion Friends of the Israel Community Development Foundation) gelmektedir.⁴¹⁵

Bunlardan Kudüs Mabet Vakfı, Mescid-i Aksa'yı yıkarak yerine Süleyman Tapınağı'nı tekrar inşa etmeleri için Yahudi teröristleri finanse etmek amacıyla kurulmuştur. Bu Mabet hem İsrail hem ABD vatandaşı olan yeniden doğuşçu Terry Reisenhoover tarafından kurulmuştur.⁴¹⁶ 1983 yılında aşırı İsrail yandaşı 29 kişinin Mescid-i Aksa'yı kuşatmaları üzerine tutuklananların avukatlık masrafları Kudüs Mabet Vakfı tarafından karşılanmıştır.⁴¹⁷

⁴¹³ KARLSSON: *Din, Terör ve Hoşgörü...*, s. 60.

⁴¹⁴ HALLSELL: *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak...*, s. 114.

⁴¹⁵ KARLSSON: *Din, Terör ve Hoşgörü...*, s. 60.

⁴¹⁶ GÖNÜLTAŞ: *Bush ve Evanjelizmin Mesih Planı...*, s.30.

⁴¹⁷ GÖNÜLTAŞ: *Bush ve Evanjelizmin Mesih Planı...*, s.30.

İsrail Toplumunu Geliştirme Vakfı-Hıristiyan Dostları ise, Yahudi yerleşimcileri desteklemek amacıyla kurulmuştur. Bu Vakıf, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki Yahudi yerleşimcileri, parasal yardım ve gönüllü projelerle destekleyen Hıristiyan Siyonist bir Amerikan organizasyondur. Vakıf bağlı bulunduğu Kiliseler vasıtasıyla yerleşimcileri destekledikleri gibi, aynı zamanda Amerika'dan İsrail'e ziyaretler de düzenlemektedirler.⁴¹⁸

ABD'li Hıristiyan sağın büyük bir bölümü Yahudileri sevmemelerine rağmen, Yahudilerin dönmeyi ya da ölmeyi seçecekleri kıyamet gününü beklediklerinden, şimdi İsrail sağıyla ve Amerika'daki İsrail lobisiyle sıkı bağlantılar kurmuş durumdadırlar. Aslına bakılınca, bu kurulmuş ittifaka rahatlıkla "kutsal olmayan bir ittifak" denilebilir.⁴¹⁹

2000 yılında George W. Bush'un başkan seçilmesi ile yeni yönetimde hem Hıristiyan Sağ hem de Yeni Muhafazakârlar oldukça kilit noktalara geldiler ve ABD'nin özelde İsrail genelde ise Orta Doğu politikalarında ağırlıklarını ortaya koydular. Bush yönetiminde Hıristiyan Sağ'ın etkin hale gelmesi İsrail'e daha rahat hareket etme imkânı verdi. Çünkü bunlara göre, ABD'nin yapması gerekenleri bütün zorluklara rağmen İsrail yapıyordu. ABD'ye ise koşulsuz olarak İsrail'in yanında olmak kalıyordu.

D. ULUSLARARASI DİN ÖZGÜRLÜĞÜ YASASI

Amerikan hükümetleri, uluslararası ilişkileri dini bir bakışla değerlendirmekten tarihsel olarak kaçınmışlardır. Fakat bu durumun son zamanlarda dinin küresel ve ulusal düzeyde yükselmesine paralel olarak dramatik bir şekilde değişime uğradığı görülmektedir. 1998 yılının Ekim ayında Kongre üyeleri, ezici bir çoğunlukla Uluslararası Din Özgürlüğü

⁴¹⁸ GÖNÜLTAŞ: *Bush ve Evanjelizmin Mesih Planı...*, s.31.

⁴¹⁹ KARLSSON: *Din, Terör ve Hoşgörü...*, s. 61.

Yasası(UDÖY)'nı kabul ettiler.⁴²⁰ Bu yasanın çıkarılmasındaki temel amaç *“ABD’nin desteğini, din sebebiyle yabancı ülkelerdeki baskı görmüş bireyler adına güçlendirmek ve ABD dış politikasının bu kişilerin yanında olduğunu beyan etmek; yabancı ülkelerdeki din özgürlüğü ihlallerine cevap vermede ABD’nin alacağı önlemlere otorite kazandırmak, bunları gerçekleştirmek için Dışişlerinde uluslararası din özgürlüğü konusunda tam yetkili bir büyükelçilik, bir uluslararası din özgürlüğü komisyonu ve Ulusal Güvenlik Konseyi’nde bir uluslararası din özgürlüğü özel danışmanlığı kurmak ve diğer hedefler”* olarak açıklanmıştır.⁴²¹

UDÖY ile ABD, diğer devletlerle olan ilişkilerinde dini hakların göz önüne alınabileceği kurumsal bir alana sahip olabilmesi için dış politikanın idari sürecini kalıcı olarak değiştirmiş oldu. Ayrıca bu yasa, belli ülkelerin veya grupların dini hakları ile ilgilenen kamusal çıkar gruplarının dışişlerinin ve hükümetin sorumlu olarak iddia edilebilmesi için gerekli talepleri oluşturmaktadır. Bu yasa sayesinde Amerikan halkı din özgürlüğü ve farklı dini inançlar hakkında kapsamlı bilgi edinme imkânına da kavuşmuş oldu.⁴²²

UDÖY ile ABD, dış politikasında tam olarak olmasa bile din özgürlüğünü gözle görülebilir bir öncelik haline getirebilir. Bu yasa ile ABD kendini istisna tutarak dünyadaki bütün ülkelerdeki din özgürlüğü ile ilgili her yıl kapsamlı bir rapor yayınlamaktadır⁴²³ ve din özgürlüğünü korumalarına göre, ülkeleri farklı statülerde sınıflandırmaktadır. Yasa, din özgürlüğünü kötü bir şekilde ihlal eden ülkelere karşı yasada belirtilen müeyyidelerden⁴²⁴ birini

⁴²⁰ 1998 Uluslararası Din Özgürlüğü Yasası’nın tam metni için bkz: <http://usinfo.state.gov/usa/infousa/laws/majorlaw/intlrel.htm>

⁴²¹ Patricia M. Y. CHANG: “Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din”, *İslamiyat* VI, 2003, Sayı 2, s. 39.

⁴²² CHANG: “Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din”..., s. 38.

⁴²³ ABD Dışişleri Bakanlığının yayınladığı ülkelerle ilgili hazırlanan yıllık Uluslararası Din Özgürlüğü Raporlarının (2001-2006 yılları arası) tam metinleri için bkz: <http://www.state.gov/g/drl/irf>

⁴²⁴ Din özgürlüğünü ihlal eden devletlere karşı uygulanacak olan yaptırımlar askeri değil diplomatik ve ekonomik yaptırımlardır. Önerilen yaptırımlar şunlardır:

- 1- Özel bir diplomatik hareket.
- 2- Resmi kamusal bir diplomatik hareket.
- 3- Kamusal bir kınama.

seçmesi için Başkanı görevlendirmektedir. Bunun yanında bu ülkeye karşı yapılması gereken yaptırımın belirlenmesinden önce, Başkanın çeşitli insan hakları kuruluşlarına, Birleşmiş Milletlere ve diğer ilgili gruplara danışmasını istemekte ve aşağıdaki kuralları yürürlüğe koymaktadır.

1-Senatonun onayıyla Başkanın atadığı Uluslararası Din Özgürlüğü için tam yetkili bir büyükelçilik yaratmak. Bu büyükelçi Dışişlerinde yeni bir Uluslararası Din Özgürlüğü üzerine büronun başkanı olur ve bu büyükelçi, Dışişleri Bakanı ve Başkanın özel danışmanı olarak hizmet verir.

2-Oy kullanmayan 10. üye ve büro dışı hizmet veren bir büyükelçi ile beraber Kongre üyeleri ve Başkan tarafından atanan 9 oy sahibi üyenin

4- Bir veya daha fazla çok taraflı forumda kamusal bir kınama.

5- Bir veya daha fazla bilimsel mübadelenin iptal edilmesi veya ertelenmesi.

6- Bir veya daha fazla kültürel mübadelenin iptal edilmesi veya ertelenmesi.

7- İş veya resmi devlet ziyaretlerinin bir veya daha fazla iptal edilmesi.

8- İş veya resmi devlet ziyaretlerinin bir veya daha fazla tehir veya iptal edilmesi.

9- 1961 Dış Yardım Yasası'nın 116. bölümüne uygun olarak Birleşik Devletler yakınma yardımının geri çekilmesi, sınırlandırılması veya durdurulması.

10- Birleşik devletler İhracat-İthalat Bankası, Okyanusötesi Özel Yatırım Ortaklığı veya Ticaret ve Kalkınma Acenteliğine, 401 ve 402 bölümler kapsamındaki din özgürlüğü ihlalleri hakkında Başkanlıkça sorumlu bulunan veya belirlenen özel hükümler , acenta, aracılık veya resmi makamlarla ilgili olarak hiçbir (veya belirli sayıda) kredi, teminat, kredi eklentisi veya kredi genişletmesi girişimi onaylamalarına izin vermemeleri için talimat vermek.

11- 1961 Dış Yardım Yasası'nın 502B bölümüne uygun olarak Birleşik Devletler güvenlik yardımının geri çekilmesi, sınırlandırılması veya durdurulması.

12- 1977 Uluslar arası Finans Kurumlar Yasası'nın 701. maddesine uygun olarak Birleşik Devletlerin uluslararası finansal kuruluşlarının yönetici müdürlerine, 401 veya 402 maddeler kapsamındaki din özgürlüğü ihlalleri hakkında Başkanlıkça sorumlu bulunan veya belirlenen özel yabancı hükümet, acenta, aracılık veya resmi makamların esas olarak kullandıkları kredilere, karşı çıkmaları ve aleyhte oy kullanmaları yönünde talimat vermek.

13- 401 veya 402 maddeler kapsamındaki din özgürlüğü ihlalleri hakkında Başkanlıkça sorumlu bulunan veya belirlenen özel yabancı hükümet, acenta, aracılık veya resmi makamlara hiçbir (veya sınırlı) özel lisans vermemek, başka hiçbir özel yetki vermemek(veya sınırlı yetkiler), hiçbir teknoloji veya mal ihtacı yapmamak konusunda Birleşik Devletlerin belirli acentalarının liderlerine talimat vermek, ki bunlar şunlardır: a) 1979 İhracat Yönetim Yasası; b) Ordular İhraç Kontrol Yasası; c) 1954 Atomik Enerji Yasası; d) Hizmetlerin veya malların ihracı veya yeniden ihracı için bir şart olarak Birleşik Devletler hükümetinin onaylamasını veya öncelikle gözden geçirmesini gerekli kılan herhangi başka bir statü.

14- Birleşik Devletler finans kuruluşlarının 401 veya 402 maddeler kapsamında din özgürlüğü ihlalleri hakkında Başkanlıkça sorumlu bulunan veya belirlenen özl yabancı hükümet, acenta, aracılık veya resmi makamların herhangi 12 aylık bir periyot içinde 10 milyon dolardan daha fazla kredi açılmasını veya borç vermesini yasaklamak.

15- Birleşik Devletler hükümetinin, 401 veya 402 maddeler kapsamında din özgürlüğü ihlalleri hakkında Başkanlıkça sorumlu bulunan veya belirlenen ilgili yabancı hükümet, acenta, aracılık veya resmi makamlardan herhangi bir hizmet veya mal tedarik etmesi için herhangi bir anlaşmanın nufuzunu yasaklamak. (CHANG: "Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din"... , s. 39)

bulunduğu bağımsız ve iki partinin de onayladığı bir Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu kurmak. Bu komisyon, büro tarafından toplanan raporları kontrol eder ve siyasi tavsiyeler üretir.

3-Komisyon hem din özgürlüğünün genel ihlallerine hem de özel olaylara ilişkin ABD'nin siyasi cevapları için tavsiyeleri belirleyen yıllık raporu 1 Mayıs'tan önce sunması gerekir.

4-Dışışleri Bakanlığının her bir yabancı ülkedeki din özgürlüğünün konumunu değerlendiren Uluslararası Din Özgürlüğü Yıllık Raporunu hazırlaması ve din özgürlüğüne göre ABD'nin her bir ülkede takınacağı uygun tavrı rapor etmesi gerekir.

5-Başkanın din özgürlüğünü ihlal edenlere karşı normal veya daha özel bir tutum takınması ve bu ülkelerdeki ihlallerin sona ermesi için bağlayıcı anlaşmaların müzakeresini araştırması gerekir. Bu yaptırımlar, güvenlik yardımının çekilmesi veya ekonomik yaptırımlardan diplomatik yaptırımlara kadar gider.

6-Başkanın, din özgürlüğünü, özellikle aşırı ihlal edildiği ülkeler hakkında her yıl 1 Eylül'e kadar müstakil ve yıllık bir belirleme yapması gerekir. Bu şartlar hakkında Başkanın, sorunla ilgili yabancı ülkelere, insan hakları kuruluşlarına ve ABD'deki ilgili çıkar gruplarına danıştıktan ve ilgili ülkelere karşı kısa vadede ekonomik yaptırım seçimini kongreye rapor ettikten sonra bu belirlemeyi yapması gerekir. Başka bir çare olarak Başkan sınırlı bir zaman sürecinde bağlayıcı bir antlaşma müzakere edebilir veya önemli ulusal çıkarların tehlikede olması halinde insan hakları ihlalleri dolayısıyla yürürlükteki yaptırımlar nedeniyle belli şartlar altında bu durumdan vazgeçmeyi yürürlüğe koyabilir.

7-Başkan, din özgürlüğünü özellikle aşırı ihlal eden her hangi bir hükümet görevlisinin iznini ve vizesini iptal etmek için Göç ve Vatandaşlık Yasası'nı değiştirir.

8-Bu yasa, dış hizmet görevlileri; misyon şefleri, sığınmacı memurları, iltica memurları, göç yargıçları ve konsolos bürolarına din özgürlüğü hakkında eğitim verilmesini gerekli kılar. Başkan, ABD dış desteğinin tahsisinde ABD'nin uluslararası yayınlarında ve uluslararası değişim

*programlarında dini inanç ve uygulama özgürlüğünü birincil duruma getirir. Bunun yanında, Başkan, din özgürlüğünü destekleyen başarılı hizmetler için, başarı ücreti ve Yabancı Hizmet Ödülleri verir.*⁴²⁵

Yasanın bu maddelerinden de anlaşıldığı üzere, din özgürlüğü ABD'nin kamusal yaşamının bir parçası haline getirilmiştir. UDÖY ile din özgürlüğü konusu ABD Başkanlığının ve Dışişleri Bakanlığının çalışma alanına dâhil edilmiş ve insan hakları ihlallerini olduğu gibi din özgürlüğü yasasıyla dini hakları da ABD, bir dış politika aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Ayrıca UDÖY ile artık diğer devletlerin din özgürlüğü konusu ABD'nin bir dış politika konusu haline gelmiş oldu.

1. Yasanın Çıkma Nedenleri

ABD Anayasasının belirlemiş olduğu gibi ABD'de devlet ve kilise ayrımının olması ve her dinin ve mezhebin rahat örgütlenmesinin getirmiş olduğu fırsatı iyi kullanan dini gruplar, dinin küresel anlamda da canlanmasına paralel olarak iyi örgütlenmenin de avantajını kullanarak ABD'deki iç politik güçlerini⁴²⁶ dış politikada da kullanmaya başladılar. Amerikan toplumunda dinin gözle görülebilir bir şekilde yükselişi, ABD siyasetinde de dini etkili bir unsur olarak ortaya çıkardı. UDÖY örneğinde olduğu gibi ABD dış politikasında dini çıkar grupları etkinlik kurmaya başladılar.⁴²⁷

⁴²⁵ Rosalind I. J. HACKET, Mark SILK: "Introduction" *Religious Persecution as a US Issue* Der. Rosalind I. J. HACKET, Mark SILK, Dennis HOOVER, Trinity College, Hartford, CT: Center for the Study of Religion in Public Life. Aktaran. CHANG: "Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din"..., s. 40-41.

⁴²⁶ ABD'de dinin iç politikada artan gücü hakkında detaylı bilgi için bkz: Allen D. Hertzke, *Representing God in Washington: The Role of Religious Lobbies in the American Polity*, The University of Tennessee Press, Knoxville, 1988.

⁴²⁷ ABD'deki dini çıkar gruplarının dış politikadaki etkileri hakkında detaylı bilgi için bkz: *The Influence of Faith: Religious Groups and U.S. Foreign Policy*, (Der. Elliott Abrams), Rowman&Littlefield Publishing, Inc, New York,

UDÖY ile Hristiyan olmayan ülkelerdeki zorluklarla karşılaşan Hristiyanların konumu dikkate alınmaya başlandı. Azınlık konumunda olan Hristiyanlar ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunan gruplar bu yasa ile destek imkânı bulmuş oldular.⁴²⁸ Aslına bakılınca diğer devletlerin dini azınlık grupları, UDÖY ile ABD'nin bir dış politika unsuru olarak görülmek istenmektedir.⁴²⁹

UDÖY için ilk girişimi Yahudi bir eylemci olan ve Reagan yönetiminde Bütçe ve Yönetim Bürosu danışmanı olan Michael Horowitz yapmıştır. Etiyopya'da misyonerlik faaliyetlerinden dolayı Müslümanlar tarafından kötü muamele gören ve daha sonra Horowitz'in desteği ile ABD'ye gelen Etiyopyalı bir Hristiyan'ın hikâyesi nedeniyle Horowitz, ABD kamuoyunun dikkatini diğer ülkelerde azınlık durumundaki baskıya uğrayan Hristiyanlara yöneltmiştir. Bu kişinin hikâyesiyle azınlık konumundaki Hristiyanların, Yahudilerin ve misyonerlerin insan hakları konusunun hükümetlerin işi olduğu konusu işlenmeye başlandı. Horowitz destek için çeşitli Hristiyan gruplarla görüştü ve Hristiyanlara yapılan dini zulmü tartışmak için 1996 yılının Ocak ayında Katolik gruplar ve Yahudilerden bir koalisyon oluşturdu. Bu çalışma sırasında Evanjelistlerden de destek aldı.⁴³⁰ UDÖY'nin çıkması için diğer ülkelerde Hristiyan azınlıkların şiddete maruz kaldıkları ve Hristiyan misyonerlerin ciddi zorluklarla karşılaştıkları iddiası en iyi kullanılan argüman oldu. Bu propaganda şekli ile yönetim üzerinde yoğun bir baskı oluşturuldu.⁴³¹ Aynı zamanda ABD'deki dini gruplar aynı dini/mezhebi düşünceyi paylaştıkları halkların durumunu bir fırsat olarak değerlendirerek bu durumu bir iç politikada argüman olarak da kullanmaktadırlar.⁴³²

⁴²⁸ Leo Ribuffo, "Religion and American Foreign Policy: the Story of a Complex Relationship, *The National Interest*, Summer 1998, (http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m2751/is_n52/ai_20852424)

⁴²⁹ Jeffrey GOLDBERG: "Washington Discover Christian Persecution", *The New York Times*, 21 December 1997.

⁴³⁰ CHANG: "Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din"..., s. 41.

⁴³¹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Allen D. HERTZKE: "The Political Sociology of the Crusade against Religious Persecution", *The Influence of Faith: Religious Groups and U.S. Foreign Policy*, (Der. Elliott Abrams), Rowman&Littlefield Publishing, Inc, New York, ss. 69-92,

⁴³² Peter Waldman: "(Christianity) Evangelical Group Makes Mark on Foreign Policy", *Wall Street Journal*, May 29, 2004.

Horowitz'in önderliğinde oluşan bu hareket, ABD kamuoyunu etkilemek için dünya genelinde dini baskı hikâyeleri toplamaya başladı. Libya ve Sudan'da köle olarak satılan Hristiyan çocuklardan, Çin'de kapatılan yüzlerce ev kiliselerinden, Pakistan ve Mısır'da yakılmış kiliselerden ve Nijerya'da saldırıya uğrayan ve öldürülen Hristiyanların hikâyeleri gibi birçok yayın yapıldı. Bunun üzerine Kongre, Hristiyan ve Yahudilerin dünya genelinde gördüğü baskı haberlerini toplamaya başladı. Aynı dönemde İran'da Bahaîler ve Hristiyanlara baskı yapıldığını ileri sürerek, kınama kararını benimsedi. Daha sonra Virginia kongre üyesi Frank Wolf ve Pennsylvania Senatörü Arlen Specter, Horowitz'in çalışmaları doğrultusunda "Dini Baskıdan Kurtulma Yasası" adlı bir tasarı hazırladılar.⁴³³

Söz konusu tasarı farklı kesimlerden farklı tepkilerle karşılandı. Ulusal Evangelistler Cemiyeti, Birleşik Devletler Roma Katolik Piskoposları ve bazı Yahudi grupları tasarıyı desteklerken, ticaret ve iş çevreleri tarafından ticareti kısıtlayan ve dış yardımın kaybedilmesini de içeren çok sert ve değiştirilemez olan para cezalarından dolayı karşı çıktılar. Bunun yanında Ulusal Kiliseler Konsili yasanın tek taraflı ve çok sert olduğunu, doğal olarak İslam ülkelerinin büyük bir çoğunluğunu cezalandıracağı ve bundan dolayı misyonerlere ve azınlık gruplarına karşı bir tepkiye sebep olacağını ileri sürerek tasarıya karşı durdu. Ayrıca, Kilise-Devlet ayrımının devamını destekleyen gruplar, anayasaya aykırı olarak dinin kurumsallaşması ve dinin yayılması için hükümetin mali kaynak sağlayacağı gerekçesiyle tasarıya karşı çıktılar. İhracatçılar Birliği, Ulusal Dış Ticaret Konsili ve serbest ticareti destekleyen diğer grupların karşı çıkmalarına rağmen, tasarı Senato'da kabul edildi.⁴³⁴ Bu tasarıyla yaptırımların kabul edilmesinde daha esnek olunmasıyla birlikte din özgürlüğü, ABD dış politikasında daha önemli bir yer edinmiş oldu.⁴³⁵

⁴³³ CHANG: "Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din" ..., s. 42.

⁴³⁴ Uluslararası Din Özgürlüğü Yasası (International Religious Freedom Act) yasayı hazırlayanlardan dolayı Wolf-Specter Yasası olarak da bilinmektedir.

⁴³⁵ Andrew J. Bacevich and Elizabeth H. Prodromou: "God Is Not Neutral: Religion and U.S. Foreign Policy after 9/11", *Orbis*, Winter 2004, s. 45.

Din özgürlüğü konusundaki bu girişimin bir Yahudi tarafından başlatılmasının ve Yahudi gruplarca desteklenmesinin özel bir önemi vardır. Holocaust'tan beri Amerikan Yahudileri, İsrail dışında azınlıkta olduklarını bildiklerinden dolayı bir daha böyle bir olayın yaşanmasının engellenmesi için din özgürlüğü yasasının kendi çıkarlarına çok uygun olduğunu düşündüler. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için de dar mezhepsel nedenlerle değil de geniş sosyal konular etrafında toplanan diğer sosyal gruplarla ortak hareket etmeyi tercih ettiler. Çıkış noktası itibariyle Okyanus ötesi misyonerlerin ve azınlık konumundaki Hristiyanların korunması amaçlanmış olsa da, Din Özgürlüğü Yasası, Yahudi gruplarının uzun vadeli amacı olarak, İsrail dışında Yahudilerin azınlık konumunda oldukları için, Yahudileri korumak amaçlı bir yasa olarak da görülmektedir.⁴³⁶

Yasayla birlikte, ABD Başkanının, din özgürlüğünü ağır bir şekilde ihlal edenlere yaptırım uygulamak, ihlalcileri belirlemek ve onlarla mücadele etmek, ihlalle ilişkili herhangi bir hükümet görevlisinin vizesini ve iznini sona erdirmek gibi önlemlerden bir dizisini seçmesi istenmektedir. Yasanın getirmiş olduğu bir dizi önleme rağmen ABD Başkanı veya Dışişleri Bakanlığı yasanın gerekliliklerini asgari düzeyde uygulamayı tercih edebilir. Örneğin, dini azınlığa karşı yapılan kötü muameleyi veya dini bir anıtın yıkımını yönetmiş bir yabancı bürokratı ABD'ye kabul ederse bu konuda yasada belirlenmiş hiçbir destek yoktur. Başta Başkanlar olmak üzere devlet yöneticileri birbiriyle çatışan çok sayıda gündemle karşılaşırlarsa da kararlarını ideal olana değil de mümkün olana göre verebilirler. Bu durumda UDÖY, ABD dış politikasında realizme hizmet eden bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Başkan Clinton yasayı imzalarken, yasanın getirmiş olduğu kuralları zorunlu düzenlemelerden ziyade, tavsiyeler olarak değerlendireceğini açıkça ifade etmiştir. Fakat tasarı dini temelli baskı gruplarının hükümet yetkililerini sorumlu tutacağı yasal bir dayanak sağlamakta ve tasarıya dayanarak hazırlanan yıllık Din Özgürlüğü Raporları

⁴³⁶ CHANG: "Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din"..., s. 43.

isteklerini bildirmeleri açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Nitekim Evangelist Hristiyan gruplar yasanın ikinci yılında, Başkan ve Dışişlerini, Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu'nca belirlenmiş düzenlemelere bağlılıklarındaki başarısızlıklarından dolayı şiddetli bir şekilde eleştirmişlerdir. Ayrıca Komisyon, UDÖY'yi uygulamak için koyduğu yaptırımları yayımlamamakla Dışişleri Bakanlığını, ABD'nin din özgürlüğü hakkındaki tutumunu gösterme fırsatını ihmal etmekle suçladı.⁴³⁷

Uygulama açısından bakıldığında UDÖY'nin nasıl uygulanacağı ve uygulanması için hangi yaptırımları olacağı net olmadığından yasada ortaya konan hedefler Başkan ve Dışişlerinin inisiyatifine kalmıştır. Dışişleri din özgürlüğü ihlallerini kayıt altına geçse de bu bilgiyi kullanarak belirlenen ihlalleri önleyici mekanizmayı tam olarak oluşturamamıştır.

Yasayı hazırlayanlar, UDÖY'nin zayıf yönlerinden birinin de yasada ortaya konan hedeflerin uygulanması için sadece dış politika karar alıcılarını ikna etmeye kadar gidebilmiş olduğunu ve bu yüzden yeterli derecede etkili olmadığını ileri sürmektedirler. Yasa, Dışişleri Bakanlığındaki karar alıcı çevreyi etkilemeyi hedeflemektedirler. Dini baskının şekilleri hakkında dış hizmet memurlarını daha duyarlı hale getirmek, onların görev yerlerinde kültürel duyarlılığı yükseltecek faaliyetlerin olduğu dini bağlamlar için onları daha duyarlı hale getirmektir. Dini bağlamda dünya genelinde hazırlanan yıllık raporlar ABD için hatırı sayılır bir kaynak oluşturmaktadırlar. En azından bu bilgiler ABD açısından yeri ve zamanı geldiğinde dış politika kararlarında göz önünde bulundurulması gereken konulardan biri olarak masada yerini alacaktır.⁴³⁸ Bunun yanında, bu yasa ile UDÖY'yi hazırlayanlar dini baskı sorununu kurumsallaştırmayı başardılar ve onu bürokratik sürecin daimi bir parçası haline getirdiler.⁴³⁹ Buna rağmen ABD Dışişleri Bakanlığı din

⁴³⁷ "Religious Freedom Commission Criticizes State Department", *Evangelical Pres News Service*. December 14, 2000, <http://www.mcjonline.com/news/00b/20001214d.htm>. aktaran, CHANG: "Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din"... , s. 44.

⁴³⁸ CHANG: "Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din"... , s. 44.

⁴³⁹ CHANG: "Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din"... , s. 45.

özgürlüğü konusunda eskiye nazaran daha duyarlı hale getirilse de, din özgürlüğü konusu hem ABD Dış politikası açısından hem de küresel bazda hala sorun olmaya devam etmektedir.

ABD'nin kabul ettiği bu yasayla din özgürlüğü konusunda belli kazanımlar elde edilmeye çalışılsa da yasanın önünde ciddi engeller de mevcuttur. Bunların başında ABD'nin bu yasayı tek taraflı kararlarla kendi dış politikası için bir araç olarak kullanmaya kalkmasıdır. İkinci olarak, din özgürlüğü alanının sadece azınlık konumundaki Hristiyanlar ve misyonerler için kullanılmaya çalışılmasıdır. Üçüncü zorluk ise, ABD'nin din özgürlüğü konusunda hareket ederken bağımsız bir ülkenin sınırlarına saygı gösterme konusunda nerede duracağı konusudur. Dördüncü olarak, dinin küresel alanda canlanmasına paralel olarak dini grupların baskısının da artmasıyla ABD'nin objektif hareket edemeyeceği konusudur. Bütün bu zorluklardan da anlaşıldığı üzere din özgürlüğü konusu sadece ABD'nin çözümleyeceği bir konu değildir. Aynı zamanda küresel alanda paylaşılan ortak değerler temelinde objektif kriterlerle hareket edilmesi gerekmektedir. Bunun içinde yasanın bir dış politika aracı olarak değil, din özgürlüğü bağlamında ortaya çıkan sorunları çözmek için kullanılan bir mekanizma olarak görülmesi gerekmektedir. Eğer ABD, UDÖY ile sadece Hristiyanlar, Yahudiler ve bir dış politika aracı olarak kullanabileceği azınlıkları dikkate alarak yürüteceği politikalar din özgürlüğüne katkı sağlamayacağı gibi din özgürlüğüne daha fazla zarar verecektir ve dinler arasındaki gerginliklerin artmasına sebep olacaktır. Nitekim bunun işaretleri görülmektedir; günümüzde ABD ve Avrupa ülkelerinde Müslümanlara ve İslam'a karşı önyargılı davranılmakta ve dini özgürlükleri korunmadığı gibi daha da kısıtlanmaktadır. Özellikle 11 Eylül 2001 olaylarından sonra bu durum daha da belirgin hale gelmiştir.

UDÖY'nin çıkış tarihi olan 1998 yılından bu yana geçen zamana baktığımızda yasanın hiç de objektif amaçlarla işletildiği görülmemektedir. ABD başta Çin ve İslam ülkeleri olmak üzere kendi dışındaki ülkeleri din

özgürlüğü bağlamında izlemeye almıştır.⁴⁴⁰ Din özgürlüğünün küresel bazda destek gördüğünü söylemek de doğru gözükmemektedir. ABD'nin UDÖY'yi tarafsız bir şekilde değil de bir dış politika aracı olarak diğer devletlere müdahale etmek için kullanmaya kalkması din özgürlüğü konusuna kuşkuyla bakılmasına sebep olmaktadır. Çünkü bu yasaya dayanarak Çin ve İslam ülkelerindeki Hristiyan ve Yahudi azınlıklar ABD'nin birer uzantısı olarak kullanılmaya çalışılmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığının hazırlamış olduğu yıllık din özgürlüğü raporlarında bu durum açıkça görülebilir. Eğer bu şekilde değil de objektif bir şekilde bütün dinler için aynı hassasiyet gösterilmiş olsa din özgürlüğü küresel alanda daha önemli bir hale gelebilir.

Din özgürlüğü bağlamındaki ABD'nin resmi raporlarındaki taraflılık ABD'nin önde gelen siyaset bilimcilerinde de görülmektedir. Samuel Huntington bunların başında gelmektedir. Huntington'a göre dini özgürlük Batı'ya özgü bir durumdur ve din özgürlüğü ihlalleri başta Müslüman ve Çin toplumu olmak üzere Hristiyan olmayan toplumlarda yaygındır. Bundan dolayı da din özgürlüğünün yaygın hale getirilmesi için Hristiyanlığın yaygınlaştırılması ve Hristiyan olmayanların Hristiyanlığa dönmesi için çalışılması gerekmektedir. Ayrıca Huntington'a göre, dini ihlallerin azaltılması ve din özgürlüğünün tam olarak sağlanması ise, küresel düzeyde yaşanacak olan dini bir savaşta, Hristiyanlık diğer dinlere karşı zafer kazanınca gerçekleşecektir.⁴⁴¹

Huntington'ın din özgürlüğü konusundaki bu yaklaşımı din özgürlüğünü geliştirmek bir yana daha fazla tepki ile karşılanacaktır. Sadece Hristiyan ve Yahudiler için din özgürlüğü istemek veya din özgürlüğünü Hristiyanlığın diğer dinler üzerinde hâkimiyeti olarak görmek dinler arasındaki ayrışmayı ve farklılıkları daha da derinleştirecektir. Başta İslam

⁴⁴⁰ ABD'nin Çin'deki Hristiyanlara yönelik politikası hakkında bkz: Charles Horner, "China's Christian Connection", *The Influence of Faith: Religious Groups and U.S. Foreign Policy*, (Der. Elliott Abrams), Rowman&Littlefield Publishing, Inc, New York, ss. 95-110.

⁴⁴¹ Samuel HUNTINGTON: "Religious Persecution and Religious Relevance in Today' World", ", *The Influence of Faith: Religious Groups and U.S. Foreign Policy*, Der. Elliott Abrams, Rowman&Littlefield Publishing, Inc, New York, s. 63.

dini olmak üzere diğer dinler, Hristiyan–Yahudi yaklaşımının karşısında olacaklardır. Aslında tek taraflı yaklaşım da özünde dini özgürlükle bağdaşmaz. Eğer küresel düzeyde dini özgürlük destelenmek isteniyorsa, konu dinler arasında hiçbir ayırım yapmadan ele alınmalıdır. Sadece azınlık durumundaki Hristiyanlar ve Yahudiler değil, diğer dinin mensupları/bağlıları da aynı derecede öneme sahip olarak görülmelidir. Aksi takdirde UDÖY ve din özgürlüğü konusu küresel güç ABD’nin bir dış politika aracı olmaktan ileri gitmeyecektir.

ABD, kendini neyin din özgürlüğünün ihlali, neyin olmadığını tanımlamak için tek taraflı bir konuma oturtmakla, ulusların kendini yönetme hakkına karşı da konumlandırırmaktadır. ABD’nin din özgürlüğü olarak gördüğü bazı konular başka devletler için egemenliklerinin ihlali anlamına gelebilmektedir. Din, mili bağlılığı aşan bir otoriteye bağlılığa çağırarak, sivil düzen için bazen potansiyel tehdit olarak ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca din, sık sık politik ayrılıkların harekete geçirilmesi için de kullanılmaktadır.⁴⁴² Eğer ABD sadece diğer ülkelerde Hristiyan olmayanları dinlerinden döndürmeye çalışan Hristiyan misyonerlerinin ve azınlık konumundaki Hristiyan ve Yahudilerin haklarını savunmaktan daha ziyade hakikaten ayırım gözetmeden diğer ülkelerdeki din özgürlüğünü savunmaya kendisini adarsa, din özgürlüğünü korumada daha az engelle karşılaşacaktır.⁴⁴³

ABD, UDÖY ile kendi din özgürlüğü tanımını ortaya koyarak dışarıya yönelik uygulanması bağlamında diğer devletlerle ilişkilerinde doğal bir gerilim yaratmaktadır. ABD’de din kurumuna müdahale anayasal olarak yasaklanmasına rağmen, başata bazı Hristiyan grupları olmak üzere dini temelli belirli grupların baskısı ile hükümetler, belli önlemler almak durumunda kalmaktadırlar. İyi örgütlenmiş dini grupların her geçen gün artan önemlerinden dolayı, ABD siyasetinde bu gruplar ciddi bir konum

⁴⁴² CHANG: “Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din”..., s. 48.

⁴⁴³ CHANG: “Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din”..., s. 48.

kazanmaktadırlar. Bundan dolayı dini temelli çıkar gruplarının hassasiyetleri, Amerikan siyasetçileri tarafından her gün daha fazla dikkate alınmaktadır.

Din özgürlüğü konusu, dinin hem içte hem de küresel bazda canlanması ile yakından ilişkilidir. UDÖY, ABD'nin elbette ulusal çıkar temelli dış politikasını dini temelli yürütmesine sebep olmayacaktır. Fakat bu yasa, dinin, ABD dış politikasında bir araç olarak kullanılmasını kurumsal hale getirmiştir. Din özgürlüğü konusunda ABD Dışişleri personeli bilgilenecek ve bilgilendirilmektedir. Dışişleri Bakanlığının yıllık olarak hazırladıkları din özgürlüğünün ihlalleri konusundaki raporları bunun en açık göstergesidir. Bundan şu sonuç çıkmaktadır: ABD artık diğer devletlerde dini konularda olan bitenlerle yasal ve kurumsal olarak ilgilenmektedir.

Din Özgürlüğü Yasası bir anlamda Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloku'na karşı kullanılan insan hakları argümanına benzemektedir. 1975 Helsinki Nihai Senedi sayesinde başta ABD olmak üzere Batı, insan hakları argümanını Komünist rejimleri zayıflatmak ve dönüştürmek için kullanmıştır. İnsan Hakları argümanında olduğu gibi, ABD, UDÖY'yi de İslam dünyası ve Çin'e karşı kullanabilecektir. Zaten bu yasa hazırlanırken ve çıkartılırken İslam dünyası ve Çin'deki Hristiyan azınlıkların ve misyonerlerin şiddetle karşılaştıkları iddiaları ileri sürülmüştür. Bu yasa ABD'ye diğer devletlerin içişlerine karışmak için yeni bir fırsat verecektir.

ABD 1998 yılında çıkarmış olduğu UDÖY ile dış politikası için kullanabileceği yeni bir unsur eklemiştir. Nasıl ki Soğuk Savaş döneminde özellikle Doğu Avrupa'da komünist yönetimlere karşı insan haklarını bir dış politika argümanı olarak kullandıysa Soğuk Savaş sonrasında dini azınlıkların haklarını ön plana alarak bunların dini özgürlüklerini kendi dış politika aracı olarak kullanmak için UDÖY'yi çıkartarak yasal bir zemin oluşturmak istemiştir. Uygulamaya baktığımızda net bir şekilde görülebilmektedir. Özellikle Hristiyan ve Yahudi azınlıkların durumunu kendi dış politikası için bir müdahale aracı olarak görmektedir. UDÖY'nin çıkış tarihi olan 1998

yılından günümüze kadar geçen zamandaki uygulamalardan anlaşıldığı üzere ABD, özellikle Çin ve Müslüman ülkelerdeki Hristiyan ve Yahudilerin durumları ile ilgilendiği, kendi ülkesindeki ve Avrupa'daki Müslüman azınlığın durumuyla ilgilenmediği gibi daha da karşı tavır takındığı görülmektedir. Yapılan uygulamalara bakıldığında bu yasa ile ABD'nin küresel anlamda din özgürlüğünü kendi çıkarı için kullanarak istismar ettiği görülmektedir. Bu durum azınlık durumunda olan dini gruplara fayda saylamadığı gibi ABD ile ilişkilerinden dolayı yaşadıkları ülke yönetimleri tarafından şüpheyle karşılanmaktadır.

E. 11 EYLÜL SONRASI ABD DIŞ POLİTİKASINDA DİN

11 Eylül 2001 terörist saldırılardan sonra ABD dış politikasında din önemli bir unsur olarak daha da belirgin hale geldi. Başta terör algılaması ve dış politikanın temel çerçevesinin ortaya konmasında din önemli bir unsur olarak ortaya çıktı. ABD dış politikasında din, iki türlü kendini göstermeye başladı. Birincisi, söz konusu terör saldırısını kullanan ABD'deki dini gruplar ve destekçileri, George W. Bush dönemi ile birlikte dış politikada etkili olmaya başladılar. Dine dış politikada daha fazla yer verilmeye ve önemli bir motivasyon gücü olarak kullanılmaya başlandı. Bu dönemde ABD Başkanı Bush bile dış politikada dini söyleme açıkça yer verdi. İkinci olarak 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra ilan edilen “*teröre karşı savaş*” (war on terror) da İslamcı terör düşman olarak tanımlandı. Özellikle Bush yönetiminin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasında hem Hristiyanlık hem de Yahudilik etkili olmakta ve karşısında da İslam yer almaktadır. Aynı zamanda Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle Avrupa ile ABD'yi bir arada tutan komünizmin çöküşü Atlantik İttifakını da tartışılır kılmıştır. Bundan dolayı yeni bir düşman (Siyasal İslam) bu ittifakı bir arada tutma girişimi olarak da görülebilir.⁴⁴⁴

⁴⁴⁴ ABD ile Avrupa arasındaki ittifakın geleceği hakkında detaylı bilgi için bkz: Robert KAGAN: *Cennet ve Güç: Yeni Dünya Düzeninde Amerika ve Avrupa*, Çev. Selim YENİÇERİ, Koridor Yayınları, İstanbul, 2005.

11 Eylül sonrasında Bush yönetiminin Afganistan'a müdahalesi, Irak'ı işgal etmesi ve İslamcı örgütlerle mücadeleye girişmesiyle, ABD dış politikasındaki dini söylem daha da netleşmeye başladı. ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik dış politikasının önündeki en büyük engel İslamcı örgütlerden gelmektedir. ABD ortaya attığı iddialı bir proje olan "Büyük Orta Doğu Projesi" ile bölgeyi istediği şekilde değiştirmek/dönüştürmek istemekte ve onun mücadelesini vermektedir. ABD'nin bu politikasının arkasında Hristiyan Sağ ile Yeni Muhafazakârlar⁴⁴⁵ vardır. ABD'nin bölgeye yönelik bu tür politikalarının önünde Siyasal İslam önemli bir engel olarak çıkmaktadır. Her ne kadar ABD'nin bölgeye yönelik politikasında din etkili olsa da tek başına açıklayıcı bir etken değildir, ama göz ardı edilmeyecek kadar önemli bir unsurdur.

11 Eylül 2001 olaylarından sonra başta Başkan Bush olmak üzere devlet yönetiminde olanlar dış politik söylemlerinde dini argümanlar kullanmaktan geri durmadılar. Din açıkça dış politika oluşumunda ve yürütülmesinde önemli bir unsur olarak yer aldı.⁴⁴⁶ En çok da "militan İslam" söylemi, ABD dış politikasında terörün kaynağı olarak görüldü.

11 Eylül 2001 olaylarından sonra, ABD'deki birçok dini grubu içinde barındıran Yeni Hristiyan Sağ, iç politikadaki artan ağırlığının yanı sıra dış politikada da kendini göstermeye başladı. Hristiyan Sağ, özellikle Orta Doğu konusunda seküler Yeni Muhafazakârlarla birlikte hareket etti. 11 Eylül olayları bu iki grup arasındaki yaklaşımları daha da perçinleştirdi. ABD dış politikasında apokaliptik söylem yani dini temelli "iyi" ve "kötü" arasındaki mücadele tekrar kendine yer buldu. Buradaki "iyi" ve "kötü" tanımlaması dini bir içerik taşımaktadır. Burada belirtilen "kötülük" şeytani, "iyilik" ise

⁴⁴⁵ Yeni Muhafazakâr ve bunların ABD Dış Politikasındaki etkileri konusunda detaylı bilgi için bkz: Francis FUKUYAMA: *Neo-Conların Sonu: Yol Ayrımındaki Amerika*, Çev. Hasan KAYA, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2006; Çınar ÖZEN-Hakan TAŞDEMİR: *Der. Yeni Muhafazakâr Amerikan Dış Politikası ve Türkiye*, Odak Yayınları, Ankara, 2006; Merdan YANARDAĞ, *Yeni Muhafazakarlar (Neo-Cons)*, ChiviyazılarıYayınevi, İstanbul, 2004.

⁴⁴⁶ Jeffrey HAYNES: "Religion and International Relations after 9/11", *Democratization*, Vol. 12, June 2005, s. 405.

Tanrısaldır.⁴⁴⁷ “İyiliğin” temsilcisi olarak, günümüzde ABD kendisini ortaya koymakta ve “kötülüğün” yerine ise, kendi karşısındakileri görmektedir. İyilikle kötülük arasında yürütülen bu mücadelede ise, Tanrı’nın tarafsız olmadığını, iyinin, yani kendisinin yanında olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁸

Hristiyan Sağ’ın ileri gelenleri İslam dinini bir düşman olarak gördüler ve bu dini “barışçı bir din değil” diye açıkça dillendirdiler. Bu doğrultuda 11 Eylül olaylarını kendi dini düşüncelerinin doğruluğu olarak yorumladılar. Hristiyan Sağ’ın Yeni Muhafazakâr destekçilerinin önde gelenleri Paul Wolfowitz, Richard Perle ve Elliott Abrams, 11 Eylül olaylarını bir fırsat olarak görüp, Orta Doğu’da rejim değişiklikleri yapmak için kullandılar ve bu durumun ABD’nin çıkarına olacağını ileri sürdüler. Hem Yeni Muhafazakârların hem de Hristiyan Sağ’ın başta Orta Doğu olmak üzere dış politikada paralel düşüncelerle hareket ettikleri görülmektedir. Bu dönemde Yeni Muhafazakârlardan Paul Wolfowitz, Hristiyan Sağ’dan ise Karl Rove öne çıkan temsilcilerdir.⁴⁴⁹

Siyasal İslam’ın, Rove’un dünya görüşü üzerinde önemli etkisinin olduğu görülmektedir. Rove, 11 Eylül olaylarını da kullanarak Bush Yönetimi sayesinde düşüncelerini uygulama fırsatı buldu. Ona göre, ABD Müslümanlar tarafından küresel bir lider olarak kabul edilmeyecektir ve ABD Siyasal İslam tarafından bir meydan okumayla karşılaşacaktır. Bundan dolayı ABD, bu engeli aşmak için güç de dahil her türlü araçla bu engeli etkisizleştirmeli ve ABD’ye Müslümanların saygı duyması sağlanmalıdır.⁴⁵⁰

Yeni Muhafazakârların ve Hristiyan Sağ’ın etkisindeki Bush Yönetimi, ABD’ye karşı oluşan bir gücü engellemeye yönelik politika takip etti. Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra Siyasal İslam ABD için baş tehdit olarak

⁴⁴⁷ Sedat LAÇİNER: “Amerika ve İngiltere’de 11 Eylül Sonrası Din ve Siyaset”,..., s. 109.

⁴⁴⁸ Andrew J. BACEVICH, Elizabeth H. PRODROMOU: “God Is Not Neutral: Religion and Foreign Policy after 9/11, *Orbis*, Winter 2004, s. 50.

⁴⁴⁹ HAYNES: “Religion and International Relations after 9/11”..., s. 406.

⁴⁵⁰ HAYNES: “Religion and International Relations after 9/11”..., s. 406.

görüldü. Soğuk Savaş sonrası ABD dış politikasındaki ciddi değişiklik isteyen Yeni Muhafazakâr ve Hristiyan Sağ Bush Yönetiminde bu fırsatı yakaladı. 1996 yılında “Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi”⁴⁵¹ diye formüle ettikleri düşüncelerini eyleme geçirmeye koyuldular.

11 Eylül olaylarından sonra ilk olarak Siyasal İslam’ın küresel bazda yaygın temsilcisi olarak görülen El-Kaide ve diğer İslamcı örgütler hedef olarak alındı. Siyasal İslamcı olarak gördükleri yönetimler (Afganistan, İran, Sudan) ve dini terörist örgütler temel düşman olarak tanımlanarak, bunlarla mücadele etmek “strateji” olarak benimsendi.⁴⁵² Aynı zamanda Batı değerlerinin tehlikede olduğu ve bu tehdidin de Siyasal İslam’dan geldiği anlatılmaya çalışıldı. Bundan dolayı Yeni Muhafazakâr ve Hristiyan Sağ’ın etkisinde olan Bush Yönetimi, Siyasal İslam’ı baş düşman ilan ederek neredeyse bütün enerjisini ve politikasını bu tehdidi ortadan kaldırmaya yöneltti. Siyasal İslam söylemi ABD dış politikasında öyle bir yer edindi ki; bazen İslam’la terör⁴⁵³ arasında doğrudan bağ kuran açıklamalar yapıldı. ABD Başkanı Bush bile ABD’nin esas düşmanlarını “İslamofaşist”ler olarak açıkladı.⁴⁵⁴

11 Eylül Olaylarından sonra Bush Yönetiminin ilan ettiği “teröre karşı savaş”dan sonra ilk önce Müslüman bir ülke olan Afganistan’a müdahale edilmesi ve ardından diğer Müslüman bir ülke olan Irak’ın işgali ve bunların yanında İslamcı örgütlerin de hedef alınması ve başta ABD olmak üzere Batı’da İslam ve İslami değerler ve Müslümanlar hakkında olumsuz hatta bazen hakaret içeren söylem ve eylemlerin olması, “teröre karşı savaş” girişiminin Müslümanlar tarafından İslam’a karşı planlı bir savaş olarak algılanmasına sebep oldu. Dış politikada Siyasal İslam tehdit olarak görölse

⁴⁵¹ Yeni Amerikan Yüzyılı Projesinin tam metni için bkz: <http://www.newamericancentury.org/>

⁴⁵² HAYNES: “Religion and International Relations after 9/11”..., s. 407.

⁴⁵³ İslam’la terör arasında bir bağ olmadığı konusunda detaylı bir inceleme için bkz. Ahmet ÖZEL: *İslam ve Terör: Fıkhi Bir Yaklaşım*, Küre Yayınları, İstanbul, 2007.

⁴⁵⁴ *Radikal*, 8 Ekim 2005.

de iç politika açısından ABD’de kimlik pekiştirici bir etkisinin olduğu dahi düşünülmektedir.⁴⁵⁵

Anlaşıldığı üzere Soğuk Savaş’ın sona ermesinden yaklaşık on yıl sonra ABD küresel hâkimiyetini genişletmek ve pekiştirmek için Soğuk Savaş durumunda olduğu gibi yine muhafazakâr dini değerlere başvurmaktadır. ABD dış politikasındaki temel motivasyon gücü ulusal ekonomik ve güvenlik çıkarları olsa da, dini değerler dış politikada her zaman bir araç olarak kullanılmaktadır.

ABD dış politikasında dinin etkili olması dünya politikası ve diğer devletlerin dış politikaları için de etki yaratmaktadır. Çünkü ABD gibi küresel bir gücün dış politikasında etkili olan din kaçınılmaz olarak uluslararası politikanın konusu haline gelmektedir. Bugün ABD dış politikasının oluşumunda dini baskı gruplarının etkili olduğu görülmektedir. Bunun en açık örneği, ABD’nin İsrail’e karşı yürüttüğü politikada görülmektedir. Bunun yanında ABD, İslam dinine dayanan siyasal hareketleri düşman olarak görmektedir: Siyasal İslam/Radikal İslam.

11 Eylül olaylarından sonra daha da netleştiği üzere din hem ABD’nin kendi içinde canlanma yaşamakta ve hem de iç ve dış politikada etkili olabilmektedir. Bunu yanında ABD dışındaki dini canlanmalar da ABD dış politikasını etkilemektedir. Din sıradan bir devletin dış politikasında etkili olsaydı dünya politikası için önemli olmayabilir, yerel düzeyde kalabilirdi. Fakat ABD gibi küresel bir gücün/süper gücün dış politikasında dinin oldukça etkili olması ister istemez diğer devletlerin dış politikalarını ve uluslararası politikayı etkilemektedir. Bundan dolayı din uluslararası politikada ihmal edilmeyecek kadar önemli bir unsur olarak varlığını net bir şekilde 11 Eylül olayları ile ortaya koymuştur. Din ABD dış politikasında hem bir isteklendirme aracı hem de bir ideolojik güç olarak kullanılmaktadır. Bugün ABD dini

⁴⁵⁵ HUBTINGTON: *Biz Kimiz...*, s. 361.

küresel hegemonyasını yaymak ve daha güçlü hale getirmek için dini bir meşruiyet aracı olarak kullanırken diğer bir dini/dinleri hegemonyasının önünde engel olarak gördüğünden mücadele edilecek düşman olarak tanımlamaktadır.

SONUÇ

Din uluslararası politikada dönem dönem değişse de her zaman etkili olmasına rağmen, uluslararası ilişkiler çalışanları tarafından gerekli ilgiyi görmeyerek ihmal edilmiştir. Bunda uluslararası ilişkiler disiplininin Batı merkezli olması temel belirleyici etken olmuştur. Batı'nın yaşamış olduğu siyasi tarih ve siyasal bilim, dinin uluslararası ilişkilerdeki yerini belirlemiştir.

Özellikle Soğuk Savaş sonrası dünya sisteminde ve uluslararası politikada meydana gelen ciddi değişimler sonrasında din küresel anlamda canlanma yaşadı. Daha da önemlisi 1648 Vestfalya Barışı ile oluşturulan din dâhil her şeyin belirleyicisi olan egemen ulus-devlet yapısının geçirmiş olduğu evrim, dinin iç politikada olduğu gibi dış politikada da yer bulmasına sebep oldu. Bu durum ulus-devlet sisteminin hâkim olduğu yerlerde olmuştur. Orta Doğu ve diğer üçüncü dünya coğrafyasında, din zaten hiçbir zaman politika dışı kalmamıştır. Özellikle Orta Doğu'da politikanın merkezinde yer almıştır/almaktadır.

Artık Batı-merkezli monolitik bakış açısı uluslararası ve dış politika çözümlemeleri için yeterli olmamaktadır. Daha önce de ayrıntılı bir şekilde açıklandığı üzere din değişik şekillerde uluslararası politika ve devletlerin dış politikalarını ciddi şekilde etliler konuma gelmiştir.

Küreselleşmenin belirleyici hale gelmesi, ulus-devlet sınırlarının daha geçirgen hale gelmesine sebep olurken din de bu yeni ortamda kendine rahat yer bulabilmiştir. Yeni dönemde artık nasıl evrensel değerler devletlerin dış politikalarında etkin hale geliyorsa yerel değerler de kendine yer bulabilmektedir. Günümüzde devletlerin dış politika davranışlarını anlamak ve çözümlemek için sadece materyal çıkarları dikkate almak doğru sonuç vermemektedir. Bu somut materyal değerlerin yanında uluslararası politikaya değer, kimlik ve din gibi unsurlar da dâhil olmuştur. Bu durum da uluslararası ilişkilerde yeni teorik yaklaşımların ortaya çıkmasını gerekli kılmaktadır.

Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Vestfalya Barışı'yla ortaya çıkan egemen ulus-devlet tanımlamasının ciddi şekilde değişime uğraması, devletin egemenlik alanlarının sınırlandırılması ve bir anlamda ulus-devlet tanımının değişime uğrayarak yeni anlam kazanması dinin uluslararası alanda etkinlik kazanmasında kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Bu durumun yaygın hale gelmesinde, seküler değerler üzerine kurulan komünist devlet sisteminin ve Orta Doğu'da Arap milliyetçiliğinin başarısız olmalarını üstü örtülmüş olan dinin geniş bir coğrafyada tekrar canlanmasına ve ciddi bir alternatif olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Günümüzde dahi etkinliğini sürdüren uluslararası ilişkilerin hâkim paradigması realist yaklaşım artık uluslararası ilişkiler ve dış politika çözümlemelerinde yetersiz kalmaktadır. Genelde diğer uluslararası ilişkiler yaklaşımları realizmin eleştirisi üzerine ortaya çıkmışlardır. Fakat bu yaklaşımlarda dini dikkate almayan bir yaklaşım benimsemişlerdir. Bugün din, yerel ve küresel düzeyde çok etkili ve ana belirleyici unsurlardan biri haline gelmiştir. Bundan dolayı dinin rasyonel bir şekilde uluslararası ilişkilere eklenmesi gerekmektedir. Bu durum dini bir yaklaşımın yaygınlık kazanacağı anlamına gelmemektedir, sadece dinin uluslararası ve dış politikadaki etkisinin anlaşılmasında yapıcı rol oynamasını sağlayacaktır.

Sadece Batı siyasi tarihi ve siyasi bilimi dikkate alınarak oluşturulan uluslararası ilişkiler teorik yaklaşımlarının, yeni küresel dünyada hâkim monolitik bakış açısıyla çözüm olması beklenmemelidir. Küreselleşmenin bu kadar hızlı yaşandığı bir dünyada sadece Batı'nın tarihi, siyasi ve bilimsel deneyimine değil de dünya tarihi ve siyasi deneyimini temel alan bütün insanlığın değerlerini dikkate alan daha kapsayıcı bir teorik yaklaşımın benimsenmesi zorunlu gözükmemektedir. Kısaca Avrupa tarihi okumaları yetmemektedir. Yıllarca Batı'nın yaptığı gibi sadece Batı değerlerinin evrensel değerler olarak bütün dünyaya sunulması Batı dışı dünya coğrafyasında "dayatma" olarak algılanmaktadır.

Günümüzde Vestfalya sistemi artık tartışılmakta ve bütün yetersizliği ile meydan okumalara cevap verememektedir. Her ne kadar din görülmek istenmese de 11 Eylül olaylarının da en keskin bir şekilde ortaya koyduğu gibi göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir unsur olarak uluslararası politikaya dönüş yapmıştır. Tabii ki uluslararası politikada temel belirleyici değildir, fakat önemli bir unsur olduğu şüphe götürmez bir şekilde ortadadır. Yaşanan pahalı tarihi tecrübe bunu göstermektedir ve her geçen gün insanlığın ödediği fatura, Irak da olduğu gibi daha da artmaktadır.

Din, konstrüktivistlerin söylediği gibi, sadece bir değer ve kimlik olarak değil kutsal manada din olarak varlığını korumaktadır ve her geçen gün uluslararası politikadaki etkisi giderek devam etmektedir. Bundan dolayı din uluslararası ilişkilerde direk bir girdi/unsur olarak değerlendirilmeye alınmalıdır. İç politikada olduğu gibi dış politikada da en masrafsız ve çok etkili bir unsur/araç olarak varlığını koruyan dinin uluslararasındaki yeri ve önemi ciddi şekilde çalışmaya değer görülmelidir. Aksi takdirde, uluslararası alanda kontrolsüz bir şekilde var olması daha fazla sorunlar yaratacaktır. Bu durumu dikkate alarak din uluslararası politikaya rasyonel temeller üzerine dayanarak geri döndürülmelidir. Tabi ki din de seküler dünyanın yaşamış olduğu deneyimi dikkate alarak yeni yaklaşımlar sergileyebilmelidir. Nasıl ki uluslararası alanda ekonominin etkin olmaya başlamasıyla bir “politik ekonomi” yaklaşımı getirilmişse dinin artan önemi dikkate alınarak uluslararası alanda bir “politik teoloji” yaklaşımı ortaya konulmalıdır. Günümüzde özellikle Irak’taki olaylar başta olmak üzere Orta Doğu’da yaşananlar ve ABD’nin “teröre karşı savaş”ı dikkate alındığında, bu yaklaşımın aciliyeti ortaya çıkmaktadır. Böyle bir yaklaşımın doğması dünyanın dindar olması, din kurallarının yaygınlaşması anlamına gelmemektedir. Böyle bir yaklaşımın benimsenmesi, dinin uluslararası politikadaki etkisinin ve yerinin sağlıklı bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

ACHAR, Gilbert ve WARSCHAWSKI. *İsrail'in Hizbullah'a Karşı Savaşı*, (Çev. Damla KELLEÇİOĞLO ve Diğerleri), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2007.

ALICI, Mustafa. "Yahudi-Hristiyan Geleneğinde Dini Otorite", *Dini Otorite*, (Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006).

ALTUN, Fatmanur. *Seyyid Kutup*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2005.

American Struggle With Religion's Role at Home and Abroad, The Pew Research Center for the People&the Press, March 20, 2002.

AMSTUTZ, Mark, R. "Faith-Based NGOs and U.S. Foreign Policy", *The Influence of Faith: Religious Groups and U.S. Foreign Policy*, (Der. Elliott Abrams), Rowman&Littlefield Publishers, Inc., New York, 2001.

APPLEBY, R. Scott, "Religious Fundamentalism and Global Conflict", *Foreign Policy Associations*, New York, 1994.

ARI, Tayyar. *Amerika'da Siyasal Yapı: Lobiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2000.

ARI, Tayyar. *Global Politika ve Güney Asya (Keşmir Sorunu ve Nükleer Politika)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

ARI, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Alfa, Yayınları, İstanbul, 2002.

ARMAOĞLU, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991.

ARMAOĞLU, Fahir. *Siyasi Tarih 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2003.

ARSLAN, Zühtü. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü*, LDT Yayınları, Ankara, 2005.

ATAMAN, Muhittin. "İKÖ: Müslüman Ülkelerin Birleşmiş Milletleri", *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, (Der. Şaban Çalış, Birol Akgün, Önder Kutlu), Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.

BACEVICH, Andrew J. Ve PRODROMOU, Elizabeth H. "God Is Not Neutral: Religion and U.S. Foreign Policy after 9/11" *Orbis*, Winter 2004.

BAL, Hüseyin, "Din Dünyayı Terk Ediyor Mu?", *Demokrasi Platformu*, Yıl 2, Sayı 6, Bahar 2006.

BARTELSON, N., *A Genealogy of Sovereignty*, (Cambridge University Press, 1995).

BAŞYURT, Erhan. "Şii Ekseni Canlanıyor", *Aksiyon*, Sayı 553, 2005.

BELLAH, Robert N. "Civil Religion in America", *Deadalus*, 96:1.

BERGER, Peter, "Secularism in Retreat", *National Interest*, Winter 1996.

BEŞLİ, Süleyman. "Kudüs'ün Statüsü Sorunu", *Filistin: Çıkmazdan Çözüme*, Küre yayınları, İstanbul, 2003.

BISHARA, Marwan. *Filistin/İsrail: Barış veya Irkçılık* (Çev. Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

BLAIR, Tony. "A Battle for Global Values", *Foreign Affairs*, January/February 2007.

BOZDAĞLIOĞLU, Yücel, "İdealizm", *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Der. Haydar Çakmak, (Platin Yayınları, Ankara, 2006).

BOZDAĞLIOĞLU, Yücel, "Realizm", *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Platin Yayınları, Ankara, 2006.

BOZDAĞLIOĞLU, Yücel. "Liberalizm", *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Platin Yayınları, Ankara, 2006.

BOZDAĞLIOĞLU, Yücel. "Neorealizm", *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Platin Yayınları, Ankara, 2006.

BREGER, Marshal. "Religion and Politics in Jerusalem", *Journal of International Affairs*, 50, No. 1, Summer 1996.

BROWNE, B. E. "ABD'de Dini Gruplar ve Siyasi Partiler", *Türkiye Günlüğü* 29, Temmuz-Ağustos 1994.

CABBAR, Falah A. *Irak'ta Şii Hareketi ve Direnişi*, (Çev. Hikmet Halis), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.

CAMBELL, David. *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Manchester University Press, Manchester, 1992.

CANBOLAT, İbrahim S. "Marksizm ve Uluslararası İlişkiler", *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*, (Der. İdris Bal), Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006.

CANİKOĞLU, Erhan. “İsrail, ABD’deki Yahudi Varlığı ve İkinci Körfez Savaşı”, *Orta Doğu Siyasetinde İsrail*, Der. Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, Platin Yayınları, Ankara, 2005.

CARLSON, John D. ve OWENS, Erik C. “Reconsidering Westphalia’s Legacy for Religion And International Politics”, *The Sacred and Sovereign: Religion and International Politics*, (Der. John D. Carlson ve Erik C. Owens), Georgetown University Press, Washington D. C. 2003.

CHANG, Patricia M. Y. “Yeni Milenyumda Amerikan Dış Politikası ve Din”, Çev. Şenol KORKUT, *İslamiyat* VI, Sayı 2, 2003.

Charter of the Islamic Conference; <http://www.oic-oci.org/>

COŞAR, Fatma Mansur, *Din Savaşları*, Büke Yayıncılık, İstanbul, 2000.

COŞKUN-DEMİRTAŞ, Birgül, “Postmodern Yaklaşım”, *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Platin Yayınları, Ankara, 2006.

ÇAĞIRAN, Mehmet Emin, “Din ve Uluslararası İlişkiler”, *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, (Der. Haydar Çakmak), Platin Yayınları, Ankara, 2006.

ÇAĞLAYAN, Selin. *İsrail Sözlüğü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇELENK, Nazmi. *Amerika’nın İslamı*, İlgı Yayınları, İstanbul, 2006.

ÇEMREK, Murat. “İki Şehrin Hikâyesi: Arap Birliği ve İKÖ’nün Irak Savaşı Karşısında Tutumları”, *II. Körfez Savaşı*, Der. Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, Platin yayınları, Ankara, 2006.

ÇETİNSAYA, Gökhan- KÖSE, Talha. *SETA İran Dosyası*, Rapor No. ST2,706, http://www.setav.org/index.php?option=com_content&task=view&id=158&Itemid=53

ÇİĞDEM, Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi*, (Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993).

DARK, K. R. "Large Scale Religious Change and World Politics", *Religion and International Relations*, Der. K. R. Dark, Palgrave, New York, 2002.

DAVIS, Derek H. "Civil Religion as a Judicial Doctrine", *Journal of Church&State*, 40:1.

DAVİŞA, Adid. *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa*, Çev. Lütfi Yalçın, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004.

DOUGHERTY, J. E. Ve PFALTZGRAFF, R. L. "Decision-Making Theories", *Contending Theories of International Relations*, Harper and Row Publishers, New York, 1981.

EMBREE, Ainslie. "Kashmir: Has Religion a Role in Making Peace?", *Faith-Based Diplomacy: Trumping Realpolitik* Der. Douglas Johnston, Oxford University Press, New York, 2003.

ERALP, Atila, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması", *Devlet, Sistem, Kimlik*, Der Atila Eralp, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Erdem, Engin İ. "Power and Identity in Flux: American Foreign Policy Towards the Middle East", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol.3, No. 4, Winter 2004.

EREKER, Fulya A. "İlk Çağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı" *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, Güz 2004.

ERKİLET, Alev. *Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*, Hece Yayınları, Ankara, 2004.

FALK, Richard. *Küreselleşme ve Din: İnsani Küresel Yönetişim*, Çev. Hasan Tuncay BAŞOĞLU, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.

FOLKER-STERLING, Jennifer ve SHINKO, Rosemarg. "Discourse of Power: Traversing the Realist-Postmodern Divide", *Millenium*, Cilt 33.3, No. 1, 2005.

FOX, Jonathan ve SANDLER, Scmuel. *Bringing Religion in International Relations*, (Palgrave Macmillan, New York, 2004).

FOX, Jonathan ve SANDLER, Shmuel, "The Question of Religion and World Politics", *Terrorism and Political Violence*, 17, 2005.

FOX, Jonathan, "Religion as an Overlooked Element of International Relations", *International Studies Associations*, Published by Blackwell Publishers, USA. 2001.

FUKUYAMA, Francis. *Neo-Conların Sonu: Yol Ayrımındaki Amerika*, Çev. Hasan KAYA, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2006.

FULLER, Graham, *Siyasal İslamın Geleceği*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004.

GADDIS, John Lewis, "International Relations Theory and the End of Cold War", *International Security*, 17, No. 3, Winter 1992/1993.

GERGES, Fawaz. *Amerika ve Siyasal İslam*, Anka Yayınları, İstanbul, 2001.

GILPIN, Robert. *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Pres, 1987.

GOLDBERG, Jeffrey. "Washington Discover Christian Persecution", *The New York Times*, 21 December 1997.

GOLDTEIN, Joshua S. *International Relations*, Longman, 1999.

GÖNÜLTAŞ, Nuh. *Bush ve Evanjelizmin Mesih Planı*, Q-Matris Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003.

GÜNDÜZ, Şinasi. *Küresel Sorunlar ve Din*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005.

HACKET, Rosalind I. J. Ve SILK, Mark. "Introduction", *Religious Persecution as a US Issue*, Der. Rosalind I. J. HACKET, Mark SILK ve Dennis HOOVER, Trinity College, Hartford, CT: Center for the Study of Religion in Public Life.

HALLSELL, Grace. *Forcing God's Hand: Why Millions Pray For a Quick Rapture and Destruction of Planet Earth*, Crossroads International Publishing, Washington D.C. 1999.

HALLSELL, Grace. *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*, Çev. Mustafa ACAR-Hüsnü ÖZMEN, Kim Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2003.

HARRIS, Sam: *The End of Faith: Religion, Terror and The Future of Reason*, W. W. Norton&Company, New York, 2005,

HATZOPOULOS, Pavlos, ve PETITO, Fabio, "The Return From Exile", *Religion in International Relations: Return From Exile*, Der. Fabio Petito ve Pavlos Hatzopoulos, (Palgrave, New York, 2003).

HAYNES, Jeffrey, "Religion and International Relations after 9/11", *Democratization*, Vol. 12, No. 3, June 2005.

HENDERSHOT, Heather. *İsa Adına Dünyayı Sarsmak: Evanjelizm*, Çev. Güneş AYAS-Bora ÇAĞLAYAN, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006.

HERTZ, J., "The Rise and Demise of the Territorial State", *World Politics*, 9:4.

HERTZKE, Allen D. "The Political Sociology of the Crusade against Religious Persecution", *The Influence of Faith: Religious Groups and U.S. Foreign Policy*, (Der. Elliott Abrams), Rowman&Littlefield Publishers, Inc., New York, 2001.

HERTZKE, Allen D. *Representing God in Washington: The Role of Religious Lobbies in the American Polity*, The University of Tennessee Pres, Knoxville, 1988.

HERZL, Theodor. *Yahudi Devleti*, Çev. Sedat Demir, Ataç Yayınları, İstanbul, 2007

HOFFMAN, M. "Critical Theory and International Relations", *Millenium*, Vol. 16, No. 2, 1987.

HUNTINGTON, Samuel, "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, Summer 1993,

HUNTINGTON, Samuel. "Religious Persecution and Religious Revelance in Today's World", *The Influence of Faith: Religous Groups and U.S. Foreign Policy*, Der. Elliott Abrams, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., New York, 2001.

HUNTINGTON, Samuel. *Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı*, Çev. Aytül ÖZER, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul, 2004.

HUNTINGTON, Samuel. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Çev. Mehmet TURHAN, Y. Z. Cem SOYDEMİR, 3. Baskı, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2004.

HURD, Shakman Elizabeth, "The Political Authority of Secularism in International Relations", *European Journal of International Relations*, Vol 10:2.

HÜLAGÜ, Metin, *Pan-İslamizm: Osmanlının Son Umundu*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2006).

INBODEN III, William. *The Soul of American Diplomacy: Religion and Foreign Policy 1945-1960*, A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University in Candidacy fort he Degree of Doctor of Philosophy, May, 2003.

İslam Konferansı Örgütü, <http://www.oic-oci.org/>

JAMES, Carolyn C. Ve ÖZDAMAR, Özgür. "Relgion as a Factor in Ethnic Conflict: Kashmir and Indian Foreign Policy", *Terrorism and Political Violence*, 17: 2005.

JUDIS John B. "The Author of Liberty: Religion and U.S. Foreign Policy", *Dissent*, Fall 2005.

JUDIS, John B. "The Chosen Nation: The Influence of Religion on U.S. Foreign Policy", *Policy Brief* 37, March 2005.

JUERGENSEMEYER, Mark. *Terror in the Mind of God: Global Rise of Religious Violence*, University of California Press, Berkeley, 2003.

JUERGENSEMEYER, Mark. *Yeni Soğuk Savaş: Dini Milliyetçiler Seküler Devleti Tehdit Ediyor*, Çev. Adem Yalçın, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001.

KAGAN, Robert. *Cennet ve Güç: Yeni Dünya Düzeninde Amerika ve Avrupa*, Çev. Selim YENİÇERİ, Koridor Yayınları, İstanbul, 2005.

KAHRAMAN, Sevilay, "Karar-Alma Yaklaşımları", *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Platin Yayınları, Ankara, 2006.

KALIN, İbrahim. "Kültür Savaları ve Papa", *Anlayış*, Sayı 41, 2006.

KARAMANOĞLU, Osman K., *Ansiklopedik "İZM"ler Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2006.

KARLSSON, Ingmar. *Din, Terör ve Hoşgörü*, Çev. Turhan KAYAOĞLU, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.

KATZENSTEIN, Peter J. Der. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996.

KEOHANE, Robert. "Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond", *Neorealism and Its Critics*, 1968.

KEPEL, Gilles, *Tanrının İntikamı: Din Dünyayı Yeniden Fethediyor*, Çev. Selma Kırmızı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

KEPEL, Gilles. *Cihat: İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi*, Çev. Haldun Bayrı, Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2000.

KERİMOĞLU, Barış. *Zehirli Sarmaşık Misyonerler: Küresel Tapınağın Postmodern Rahipleri*, Ulus Yayınları, İstanbul, 2004.

KEYMAN, Fuat, “Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark”, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, Der. Atila Erarp, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

KHAN, M. A. Muqtedar, *Jihad for Jerusalem: Identity and Strategy in International Relations*, Praeger, Westport, 2004.

KHOSROKHAVAR, Ferhad. *İntihar Bombacıları: Allahın Yeni Şehitleri*, Çev. Tülay Duman, Versus Yayınları, İstanbul, 2005.

KILIÇ, Recep. “Küreselleşmenin Dini Mi Var?”, 2023, Sayı 41, 11 Eylül 2004.

KISSENGER, Henry, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

KNUTSEN, Torbjon L. *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, Açılım Kitap, İstanbul, 2006.

KOÇ, Malike Bileydi. *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006*, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2006.

KODAMAN, Timuçin ve SARAÇ, Esme. “HAMAS (Hareket-ül Mukavemet-ül İslamiye-İslami Direniş Hareketi)”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 1, Sayı 1, 2006.

KÖCHLER, Hans. “Papa ve İslam”, *Anlayış*, Sayı 41, 2006.

KÖSEBALABAN, Hasan, “Papa ve Avrupa’nın Korkuları”, *Anlayış*, Sayı 41, 2006.

KÖSEBALABAN, Hasan. “Din ve Amerikan Dış Politikası”, *İslamiyat*, Cilt 6, Sayı 2, Nisan-Haziran 2003.

KUBALKOVA, Vendulka, “Toward an International Theology”, *Religion in International Relations: Return From Exile*, Der. Fabio Petito ve Pavlos Hatzopoulos, Palgrave Macmillan, New York, 2003.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970.

KURTH, James, “The Protestant Deformation and American Foreign Policy”, *Orbis*, Spring 1998.

LAÇİNER, Sedat. “Amerika ve İngiltere’de 11 Eylül Sonrası Din ve Siyaset İlişkisi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 1, No. 1, 2005.

LAPID, Yosef ve KRATOCHWIL, Der. *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, Boulder, Colo: Lynne Rienner Publications, 1996.

LEE, Stephen J. *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, Dost Kitabevi, Ankara, 2004.

LEE, Stephen. *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Dost Kitabevi, 2. Basım, Ankara, 2004.

LLOBERA, Josep R., *Modernliğin Tanrısı: Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi*, Çev. Emek AKMAN-Ebru AKMAN, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.

LUBRAGGE, Michael T. "Manifest Destiny", <http://www.let.rug.nl/usa/E/manifest/manifxx.htm>

LUTTWAK, Edward. "The Missing Dimension", *Religion: The Missing Dimension of Statecraft*, Der. Douglas Johnston and Cynthia Sampson, Oxford University Press, Oxford, 1994.

MACHIAVELLI, Niccolo, *Prens*, Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul, 2004.

MACMILLAN, Margaret., *Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, Çev. Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2004.

MACRIDIS, R. C. "Amerika Birleşik Devletlerinde Laiklik" (Çev. Münir KOSTAŞ) *Türkiye Günlüğü* 29, Temmuz-Ağustos 1994.

MAMDANİ, Mahmood. *İyi Müslüman, Kötü Müslüman: Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri*, Çev. Sevinç Altın Çekiç, (1001 Kitap, İstanbul, 2005).

MANAZ, Abdullah. *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslam*, Ayraç Yayınları, Ankara, 2005.

MAYER, Jeremy D. "Christian Fundamentalists and Public Opinion Toward the Middle East: Israel's Best Friends?", *Social Science Quarterly*, Volume 85, Number 3, September 2004.

MAYER, Jeremy D. "Christian Fundamentalists and Public Opinion Towards the Middle East: Israel's New Best Friends?", *Social Science Quarterly*, Volume 85, Number 3, September 2004.

McNEILL, William H. *Dünya Tarihi*, Çev. Alaaddin Şenel, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, 2004.

MEAD, Walter Russel. "Gog's Country?", *Foreign Affairs*, September/October 2006.

MEARSHEIMER, John J. Ve WALT, Stephen. "The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy", *Working Paper*, Number: RWP06-OU, Submitted: 13.03.2006.

MILES, Jack. "Religion and American Foreign Policy", *Survival*, Vol. 46, No. 1, Spring 2004.

MONSMA, Stephen V. "Faith-Based NGOs and the Government Embrace", *The Influence of Faith: Religious Groups and U.S. Foreign Policy*, Der. Eliot Abrams), Rowman&Littlefield Publishers, Inc., New York, 2001.

MORGENTHAU, Hans J. *Uluslararası Politika*, Çev. Baskın Oran, Ünsal Oskay, Türk Siyasi Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1970.

NAKASH, Yitzhak. *Irak'ta Pandoranın Kutusu Şiiler*, Çev. Metin Saltoğlu, Elips Yayınları, İstanbul, 2005.

NASR, Vali. "Regional Implications of Shi'a Revival in Iraq", *The Washington Quarterly*, Summer 2004.

NATSIOS, Andrew S. "Faith-Based NGOs and U.S. Foreign Policy", *The Influence of Faith: Religious Groups and U.S. Foreign Policy*, Der. Eliot Abrams, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., New York, 2001.

ONAT, Hasan. "Irak'ta Yaşanan Cinnet: Şii-Sünni/Mezhep Çatışması Üzerine", *Global Strateji*, Sonbahar 2006.

ORALLI, L. Ersin. "Dinsel Temalar Işığında Siyasal Yahudilik ve Arz-ı Mev-ud", *Orta Doğu Siyasetinde İsrail*, Der. Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, Platin Yayınları, Ankara, 2005.

OTIS, Pauletta. "Religion and War in the Twenty-First Century", *Religion and Security: The New Nexus in International Relations*. Der. Robert A. Seiple-Denies R. Hoover, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., New York, 2004.

ÖKTEM, Akif Emre, *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, Liberte Yayınları, Ankara, 2002.

ÖZCAN, Sevinç A. *Rus Azınlıklar*, Küre Yayınları, İstanbul, 2005.

ÖZDAĞ, Ümit-Laçiner, Sedat-Erkmen, Serhat. Der. *Irak Krizi (2002-2003)*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.

ÖZEL, Ahmet. *İslam ve Terör: Fıkhi Bir Yaklaşım*, Küre Yayınları, İstanbul, 2007.

ÖZEN, Çınar-TAŞDEMİR, Hakan. *Yeni Muhafazakâr Amerikan Dış Politikası ve Türkiye*, Odak Yayınları, Ankara, 2006.

ÖZKAN, Rafet. *Amerikan Evanjelikleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

PALMER, R. R. Ve COLTON, Joel., *A History of Modern World*, Von Hoffman Pres, New York, Seventh Edition, 1992.

PHILPOTT, Daniel, "The Religious Roots of Modern International Relations", *World Politics*, Vol 52, Number 2, January 2000.

QASSAM, Naem. *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, Çev. Muharrem Tan, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006.

REICH, Bernard. *The United State and Israel: Influence in the Special Relationship*, Praeger Publishers, New York, 1984.

Religious Freedom Commission Criticizes State Department", *Evangelical Pres News Service*, December 14, 2000.

RENNER, Nicholas, "Eternal Return? Modes of Encountering Religion in International Relations", *Millenium, Journal of International Relations*, Vol. 32, No. 2, 2003.

RIBUFFO, Leo. "Religion and American Foreign Policy: the Story of a Complex Relationship", *The National Interest*, Summer 1998.

RIBUFFO, Leo. "Religion in the History of U.S. Foreign Policy", *The Influence of Faith: Religious Groups and U.S. Foreign policy*, Der. Elliott ABRAMS, Rowman&Littlefield Publishing Inc., New York, 2005.

RIDDELL, Peter. "Jerusalem in History: the City of Peace?", *Evangelical Quarterly*, Vol. 78, NO. 3, July 2006.

RIESEBRODT, Martin, "Fundamentalism and the Resurgence of Religion", *International Revive for the History of Religion*, Vol 47, No 3, 2000.

RINEHARD, James F. "Religion in World Politics: Why the Resurgence?", *International Studies Review*, 2004.

ROBETSAN, Ronald. "Globalleşme, Politika ve Din", Çev. Hakkı Karaşahin, Şahin Gürsoy, *Dini Araştırmalar*, Cilt 6, Sayı 17.

ROY, Arundhati. "Savaş Barıştır", *ABD, Terör ve İslam*, Der. Ahmet Demirhan, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

RUBIN, Barry, "Religion and International Relations", *Religion: The Missing Dimension of Statecraft*, Der. Douglas Johnston and Cynthia Sampson, Oxford University Press, Oxford, 1994.

RUBİN, Barry. *Radikal İslam*, Çev. Rengin Gün, ASAM Yayınları, Ankara, 2002.

SCHAFF, Philip. *Amerika: A Sketch of Its Political and Religious Character*, Harvard University Press, Cambridge, 1961.

SCHULZE, Hagen, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, Çev. Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005.

SIZER, Stephen. "Toying With God's Message: The Heresy of Christian Zionism", *Al-Mashriq*, Vol. 3, No. 12, March 2004.

SÖNMEZOĞLU, Faruk. Der. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2005.

STEMPEL, John, "Faith and Diplomacy in International System", *Working Paper*, International Studies Associations, 41st Annual Convention, Los Angeles, CA, March 14-28 2000.

SUNNY, Ronald Grigor, "History and Foreign Policy: From Constructed Identities to "Ancient Hatreds" East of the Caspian", *The Limits*

of Culture: Islam and Foreign Policy, Der. Brenda Shaffer, The MIT Press, London, 2006.

SÜLEYMAN, A. Ahmed Ebu, *İslamın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, Çev. Fehmi Kuru, İnsan Yayınları, İstanbul, 1985.

ŞAHİN, Mehmet, “Uluslararası İlişkilerde Din Faktörü”, *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*, Der. İdris BAL, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006).

ŞAHİN, Mehmet, Taştekin, Mesut. Der. *II. Körfez Savaşı*, Platin Yayınları, Ankara, 2006.

ŞAHİN, Mehmet. “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 1, Sayı 1, 2006.

TAYLAR, Alan L. *İsrail Devleti'nin Doğuşu: 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi*, Çev. Mesut KARAŞAHAN, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001.

Tekvin XV: 18. *Tevrat*.

THOMAS, M. Scott. *The Global Resurgence of Religion and The Transformation of International Relations: The Struggle for The Soul of The Twenty-First Century*. Palgrave Macmillan, New York, 2005.

THOMAS, Scott. “Religion and International Relations”, *Religion and International Relations*, Der. K. R. Dark, Palgrave, New York, 2000.

TOYNBEE, Arnold, *A Study of History*, (Oxford H.P. 1958)

TURAN, Sefer. *Tarihin Kalbi: Kudüs*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2004.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er. *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, Lotus Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2003.

USTA, Niyazi, "Küreselleşme ve Din", *Dini Araştırmalar*, Cilt 6, Sayı 17.

UYAR, Mazlum. *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004.

UZER, Umut, "Uluslararası İlişkiler Teorileri", *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*, (Der. İdris Bal), Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006.

ÜLGER, İrfan Kaya, "Kritik Teori", *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Platin Yayınları, Ankara, 2006.

VATIKIOTIS, Panayiotis J. *İslam ve Ulus Devlet*, Çev. Enis Arslanoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul, 1998.

VURAL, İsmail. *Evanjelizm: Beyaz Sarayın Gizli Dini*, Karakutu Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005.

WALTZ, Kenneth, *Theory of International Relations*, Addison-Wesley Publishing Company, 1970.

WHELAN, Richard. *Al-Qaedaism: The Threat to Islam, The Threat to the World*, Ashfield Pres, Duplin, 2005.

WILEY, Joyce N. *Irak Şiileri*, Çev. Metin Mutanoğlu, Osman Barış, Ekin Yayınları, İstanbul, 2004.

WILLS, Garry. *Under God: Religion and American Politics*, Simon and Schuster, New York, 1990.

YAMAN, Ahmet. *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.

YAMAN, Ahmet. *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Fecr Yayınları, Ankara, 1998.

YANARDAĞ, Merdan. *Yeni Muhafazakârlar (Neo-cons)*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2004.

Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi: <http://www.newamericancentury.org/>

YILMAZ, Aytekin, *Kuzey İrlanda Sorunu*, Avrasya Dosyası Yayını, No.3, Ankara.

YILMAZ, Mehmet. "Radikal Sağın İsrail Dış Politikasına Etkisi", *Filistin: Çıkmazdan Çözüme*, Küre yayınları, İstanbul, 2003.

YILMAZ, Mehmet. *Mafdal: Radikal Sağın İsrail Dış Politikasına Etkileri*, Zaman Kitap, İstanbul, 2003.

YILMAZ, Murat. Der. *Medeniyetler Çatışması*, Vadi Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2003.

ZUNES, Stephen. "The Influence of the Christian Right in U.S. Middle East Policy", *Middle East Policy*, Vol. XII, No. 2, Summer 2005.

1998 Uluslararası Din Özgürlüğü Yasası:
<http://usinfo.state.gov/usa/infousa/laws/majorlaw/intlrel.htm>

ÖZET

11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon’a yapılan terörist saldırılarla birlikte, din uluslararası politikanın en çok tartışılan konularından biri haline geldi. Modern uluslararası ilişkilerde Vestfalya Antlaşması (1648) temel alındığından din, uluslararası politikada “görmezlikten” gelindi. Batı siyasi tarihi ve bilimsel gelişimi üzerine temellendirilen uluslararası ilişkiler disiplini din, uluslararası politika/dış politikada bir faktör/unsur olarak görülmedi. Bu yaklaşım Batı açısından doğru görülebilir, fakat bu durumu tüm dünya için geçerli saymak doğru sonuçlar vermez. Nitekim Vestfalya’dan günümüze kadar geçen zaman bunu ortaya koymuştur. Dinin “görmezlikten gelinmesi” onun uluslararası politikada yok olduğu/etkisiz olduğu anlamına gelmemektedir. Fakat uluslararası ilişkiler uzmanları dini uluslararası politika/dış politika çözümlemelerinde/ yorumlamalarında değerlendirme dışı bırakmışlardır. Vestfalya Antlaşması’yla din uluslararası politikada belirleyici olma özelliğini kaybetmiştir, fakat yok olmamıştır. Ulus-devletin hâkim konuma gelmesiyle beraber araç olarak da olsa din, uluslararası politikada varlığını hep sürdürmüştür.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, dinin uluslararası politikada etkin olduğunu gösteren olaylar meydana gelmeye başladı (1948 yılında İsrail’in kurulması, 1979 İran İslam Devrimi, Yeşil Kuşak Projesi, dini temelli örgütlerin kurulması gibi).

Soğuk Savaş’ın sona ermesi, Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Arap Milliyetçiliği gibi seküler milliyetçiliklerin başarısız olması, dini daha belirgin bir şekilde uluslararası politikanın önemli bir faktörü haline getirdi. Günümüzde dinin uluslararası politika/dış politikada önemli bir faktör/unsur olduğunu gösteren birçok konu vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Karar Alıcıların Dini Düşünce ve İnançları
- Dinin Dış Politikada Meşruiyet Kaynağı Olarak Kullanılması
- Dini Çatışmaların Ülke Sınırlarını Aşarak Bölgesel veya Uluslararası Sorun Haline Gelmeleri
- Ulus veya Devlet Kimliği Olarak Din
- Kutsal Mekânların Dış Politikaya Etkisi
- Dinin Uluslararası Örgütlerin Kurulmasına Dayanak Olması
- Din Bir Çatışmanın Temel Kaynağı Olarak Dış Politikayı Etkilemesi
- Grup Kimliği Olarak Dinin Dış Politikaya Etkisi
- Kurum Kimliği Olarak Dinin Dış Politikaya Etkisi
- Dinin İttifak Kurmada Etkisi
- Devlet Müdahalelerinde Dinin Etkisi
- Dini Temelli Sivil Toplum Örgütlerinin Dış Politikayı Etkilemeleri
- Dinin Bir “Terör” Sorunu Olarak Dış Politikaya Etkisi
- Dinin Silahlı Örgütlerin Kurulmasına Etkisi
- Dinin “Aktör” Kimliği Olarak Dış Politikaya Etkisi
- Dinin İç Çatışmaların Temel Kaynağı Olarak Dış Politikaya Etkisi
- Dinin Uluslararası Metinlerde Yer Almasının Dış Politikaya Etkisi
- Medeniyetin Temel Unsurlarından Biri Olarak Dinin Dış Politikaya Etkisi

Yukarıdaki maddelerden de anlaşıldığı üzere, din artık uluslararası politika/dış politikada önemli bir unsurdur. Bundan dolayı, sağlıklı ve doğru uluslararası/dış politika çözümlemelerinin yapılabilmesi için dinin rasyonel bir şekilde değerlendirmeye alınması gerekmektedir. Bunun için de uluslararası ilişkilerde bir “politik teoloji”ye ihtiyaç vardır.

ABSTRACT

Religion became one of the issues of international politics that are most widely discussed by the terrorist attacks to World Trade Center and Pentagon on September 11, 2001. Religion was “pretended not to be seen” in international politics since Westphalia Treaty (1648) was taken as the bases of modern international relations. Religion was not regarded as a factor/ element in international politics/foreign politics in the discipline of international relations which was based on the political history and scientific development of the West. This approach can be true for the West. However, accurate conclusions cannot be reached if it is claimed that this is true for the whole world. As a matter of fact, the time from Westphalia until today revealed this. Pretending that “religion is not seen in international relations” does not mean that it does not exist/does not have an influence in international politics. However, international relations experts left religion out of the evaluation in their analysis/interpretations of international politics/foreign politics. Religion lost its determining feature in international politics with the Westphalia Treaty, but it did not disappear. Religion always continued to exist in international politics, even as an instrument, with the dominance of the nation-state.

Events indicating that religion is effective in international politics occurred since the second half of the twentieth century.(such as the establishment of Israel in 1948, 1979 Iran Islamic Revolution, Green Belt Project and the establishment of religious groups)

Religion became an important actor more clearly with the end of the Cold War, the demise of the Soviet Union and the failure of the secular nationalisms such as Arab Nationalism. Today there are many topics which shows that religion is an important factor/element in international politics/foreign politics. Some of them are these:

- Religious Thoughts and Beliefs of the Decision Makers
- The Use of Religion in Foreign policy as a Legitimising Source

- The Expansion of Religious Disputes Over the Territories of the Countries and Become Regional or International Problems
- Religion as an Identification of Nation or State
- The Effect of Sacred Places on Foreign Policy
- The Support of Religion to the Establishment of International Organisations
- The Effect of Religion on Foreign Policy as the Basic Source of a Dispute
- The Effect of Religion on Foreign Policy as a Group Identity
- The Effect of Religion on Foreign Policy as an Institution Identity
- The Effect of Religion in Forming Alliances
- The Effect of Religion in State Interventions
- The Influence of Religious Based Civil Society Organisations on Foreign Policy
- The Influence of Religion on Foreign Policy as a Question of "Terror"
- The Influence of Religion on the Formation of Armed Organisations
- The Influence of Religion on Foreign Policy as an "Actor" Identity
- The Influence of Religion on Foreign Policy as the Main Source of Domestic Disputes
- The Effect of the Presence of Religion in International Texts on Foreign Policy
- The Influence of Religion on Foreign Policy as one of the Main Sources Civilisation

As it can be deduced from the matters above, religion, from now on, is an important element in international/foreign politics. Because of this fact, religion should be taken into consideration in a rational way for the formation

of healthy and true international/foreign policy analysis. A “political theology” is needed in international relations because of this.